Zima András

Újrahangolódások, régi fogalmak, új kontextusok

Magyarországi zsidó sajtódiskurzusok 1945-1948 között

Habilitációs dolgozat

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem

Budapest

2025

Tartalomjegyzék

1. Előszó 4

2. Bevezetés 5

2.1. Témamegjelölés 5

2.2. Értelmezési keret

2.2.1. Etnikai közösség – nemzeti közösség. 7

2.2.2. Módszertan

2.3. Sajtópropaganda és agitáció 10

2.3.1.Polgári és népi propaganda 12

2.4. A sajtó helyzete Magyarországon a koalíciós időszakban (1945-1948) 12

2.5. Zsidó túlélők Magyarországon a soá után 13

2.6. Forrásbázis 14

3. Zsidó közösségi reakciók a „neoantiszemitizmusra” 16

4.Felekezeti alapok és az etnista megközelítés 40

4. 1. A többségi társadalommal szemben 41

4. 2. Az ünnepek etnicista alapú átértelmezése 44

4.3. A zsidó múlt etnikai alapú átértelmezése 46

4.4. Zsidó egység és népi megmaradás 50

4.5. Az asszimiláció kérdése 53

4.6. „Az asszimiláció elmaradása a magyarok hibája” 56

4.7. Az asszimiláció kommunista modellje 57

4.8. A Bibó-tanulmány zsidó közösségi percepciói 60

5. A Szentföld zsidó közösségi átértelmeződése a soá után 65

5.1. A polgári utazási kedv és a Szentély emléke 66

5.2. A Szentföldről szóló tudósítások a soá után 69

5.3. A Szentföld helye a zsidó tudatban a holokauszt után 72

5.4. Irányzati álláspontok a kivándorlással kapcsolatban 76

6. Polgári helyett népi igazodási modellek 83

6.1. Elkötelezettség az új berendezkedés iránt 90

6.2. Marxizmus a zsidó vallásos hagyományból 93
6.3. A történelem örök marxistái: a zsidók 97
6.4. Kötődés a munkáspártokhoz 99
6.5. Hála és rajongás a Szovjetunió iránt 101
7. Családi szerepek, oktatás a zsidó közösségi életben a soá után 105
7.1. A szocialista modern zsidó nő ideálja 105
7.2. A család „népmegtartó" feladata 110
7.3. Népi-demokratikus fordulat a zsidó oktatási eszményben 113
7.4. Optimizmusra és pozitív gondolkodásra nevelés 115
7.5. Felekezeti helyett etnikai jellegű oktatás 117
7.6. Az iskola, mint közösségmegtartó intézmény 119
7.7. A nevelés központi elemei: az atrétegzés és a Palesztina-kompatibilitás 122
7.8. Gyakorlati vagy ideológiai képzést kapjanak a Palesztinába készülők 124
7.9. Erec-központú vallásos cionista nevelés 125
7.10. A lánynevelés új céljai 127
7.11. A jesívák helye az új világban 128
8. Zárszó 131
9. Források 134
10. Felhasznál Irodalom 137

1. Előszó

Munkám a közvetlenül a holokausztot követő (1945–1948) különböző zsidó vallási irányzatok és politikai mozgalmak közösségi túlélési, megmaradási stratégiáit elemzi sajtóforrások alapján. E források alapján azt kívánom bemutatni, hogy a sajtótermékek mögött álló zsidó elitcsoportok milyen újjáépítési mechanizmusokat dolgoztak ki egy alapvetően megváltozott politikai, gazdasági, társadalmi kontextusban. A dolgozat arra is keresi a választ, hogy a soát követő zsidó közösségi stratégiák mennyiben újak, illetve hogy mennyire támaszkodnak a korábbiakra.[1]

A zsidó sajtódiskurzusok változásának vizsgálata számos támogató személy hozzájárulása által valósult meg. Az írás egy olyan személyközi viszonyrendszerben (interszubjektivitásban) formálódott, amelynek részei voltak az előttem járó professzorok, akik a példájukkal, a munkájukkal előképként hatottak a kollégák, akik az egyetemi és a múzeumi szférában közös kutatások, beszélgetések révén nyújtottak kitekintést és inspirációt a saját kutatásaikról beszélve, valamint a hallgatók, akik kérdéseikkel, saját szemszögük felmutatásával adtak visszajelzést a formálódó anyagra.

Külön köszönet illeti lankadatlan ösztönzéséért prof. dr. Grósz Andort a MAZSHIZS és a HDKE kuratóriumának elnökét, valamint prof. dr. Balázs Gábort, az OR-ZSE rektorát. A több évtizedes közös munka, párhuzamos tudományos problémafelvetések, kötetszerkesztések és konferenciaszervezések okán a folyamatos dialógusért jár köszönet dr. Fenyves Katalin emerita professzor asszonynak és dr. habil. Glässer Norbertnek.

[1] A változások és hozzájuk történő társadalmi alkalmazkodás kérdés mind a történettudomány, mind a kulturális antropológiát és a néprajkutatást egyaránt foglalkoztatta. Lásd: Kontler 1993., Kapitány-Kapitány 2007. 12-17., Turai 2023. 19-42.

2. Bevezetés

Dolgozatom arra keresi a választ, hogy közvetlenül a második világháborút követően (1945–1948) az egyes zsidó irányzatok és mozgalmak mögött álló véleményformáló budapesti felekezeti s mozgalmi lapok miképp merítettek a zsidó hagyományból, az egyetemes és magyarországi zsidó múltból, amikor közösségeik újjáélesztéséhez, veszteségeik feldolgozásához kívántak megmaradt tagjaiknak bátorítást nyújtani. Elemzés tárgya továbbá, hogy a vizsgált felekezeti sajtótermékek, hogyan illesztettek be zsidó vallási rítusokat túlélési, újjászületési stratégiáikba. Az írás arra is keresi a választ, hogy a soá következtében lélekszámukban töredékére zsugorodott magyarországi zsidó csoportok egy új, fokozatosan balra tolódó politikai környezetben milyen stratégiákat dolgoztak ki a többségi társadalommal, a kivándorlással, a szentföldi eseményekkel, a „neoantiszemitizmussal", a családdal, a női szerepekkel, az ifjúságneveléssel, az oktatással vagy a valláselhagyással kapcsolatban. Milyen módon hatott rájuk az új politikai diskurzus, illetve mennyiben változott meg közösségi múltjukhoz való viszonyuk? Mindezeken túlmenően érdeklődésem kiterjed arra is, hogy a megváltozott viszonyok között hogyan módosult az egyes irányzatok egymáshoz való viszonya? Tanulmányom diskurzuselemzés, ezért nem törekszem valamiféle objektív valóság rekonstruálására, leginkább a megértésre helyezem a hangsúlyt, különböző stratégiák megértésére.

2.1. Témamegjelölés

A világháborús kataklizma után Magyarországon teljesen új berendezkedés jött létre. A bipoláris világrendszer felállásával új világpolitikai kontextus alakult ki, egyértelmű irányokkal, és a megszálló világhatalom speciális ideológia-politikai világképével. A Szovjetunió világértelmezési rendszere gyökeresen eltért a Magyarországon korábban létezőktől, s ehhez a társadalom különböző szintjein mindenkinek alkalmazkodnia kellett. Ez új helyzet pedig a múlthoz képest alapvetően más boldogulási stratégiák kidolgozását követelte meg.

Az impériumváltások és egy korszakváltások problémája mindig is érdekelte a kutatókat. A dolgok tematizálás, annak kérdése, hogy mit tekintünk problémának, és hogy erről hogyan beszélünk, hol jön létre lényegében a tudás központi kérdés a posztmodern antropológia hermeneutikai megközelítésében. Az amerikai indiánokra vonatkoztatva Edward M. Bruner azt

állítja, hogy két domináns narratíva váltotta élesen egymást a 20. században. Az első, amely az 1930-as évekre volt jellemző az „indiánok múltját az aranykor, jelenét a széthullás, jövőjét az asszimiláció" keretei között mutatja be, míg az 1970-es években kialakult felfogás az indiánt a fehér telepesek áldozatának tekinti, „múltját kizsákmányolásként, jelenét ellenállásként, jövőjét újraéledésként" magyarázza. A lényeg, hogy a két narratíva élesen szemben áll egymással, és az egyik minden átmenet nélkül váltja a másikat. A különböző társadalmi-politikai berendezkedések változásával megváltoznak a domináns társadalmi narratívák, változik annak módja, hogy hogyan fűzik össze a történetet, hogyan formálódik az események egymásutániságának és egymáshoz való viszonyának a szintaxisa. Ez a közbeszéd szintjén felülről és alulról is érzékelhetővé válik. Megváltozik, hogy a kor szereplői mit tartanak fontosnak, mit látnak meg maguk körül. A valóság tapasztalása Bruner szerit nem egy individuális cselekedet: a szövegalkotó ember inkább egy csatorna, melyen keresztül a domináns narratíva érvényre jut. Ez szövi át a beszélők történetalkotását: az ahogyan összerakják a történetek elmondásának rendjét. Az elmondás korábbi módja szakadásszerűen eltűnik, és az új és a régi között nincsen átmenet.[2]

Egészen másképp állt a diskurzusváltások problémájához Nagy Ágnes, aki a *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953.* című könyvében azt állítja, hogy a lakásigénylők beadványuk megfogalmazásakor már használták az 1945 után Magyarországon főáramba került népi demokratikus diskurzust, és a hatékony érdekérvényesítéshez feltétel lett a gyors politikai tájékozódás és egyben a politikai eszközökkel való érdekérvényesítés képessége. Mindezt figyelembe véve mégis úgy véli, hogy a politikai beszédben megjelenő elemek jórészt a hétköznapi emberek gondolkodásában már meglévő képzetekre rakódtak. Az új ideológia, tehát nem légüres térbe érkezett, „hanem a társadalomban már beidegződött magatartásformákhoz, képzetekhez, logikákhoz kapcsolódott, azokra ráépülve, illetve azokat magához alakítva,"[3] így hibrid diskurzus alakult ki. Apor Balázs az új diskurzus beépülésével kapcsolatban azt állítja, hogy a marxista ideológia szókincsé a tömegek, különösen az ideológiában kevésbé jártasak gyakran félreértették, így néhány kulcsfogalom a hivatalostól eltérő jelentésváltozat(ok)ban rögzült.[4]

[2] Bruner 1999. 181-196.
[3] Nagy 2013. 23-25.
[4] Apor B. 2020. 240.

Az 1945 utáni magyarországi korszakváltással kapcsolatban a zsidó irányzati stratégiákkal és közösségi narratívákkal összefüggésben felmerülő alapvető kérdése véleményem szerint, hogy eltűntek-e a régi mechanizmusok, keretek és ezek helyébe lépett egy új, vagy diskurzusok hibridjei alakultak ki? Mondhatjuk-e azt, hogy bár a domináns társadalmi narratívák között éles változás állt be, de ezek elemei, toposzai csak átkontextualizálódtak, a változott a szintaxis, ám az alap melyekből építkeztek, az nem. A kérdésfelvetéseim mögött annak a tapasztalata áll, hogy a vizsgált forrásanyag mind Bruner, mind Nagy felvetéseitől eltérő képet mutat.

A sajtó eredetileg a zsidóságnál a modernitás, a modernné válás egyik eszköze, fórum az események, jelenségek közös megtárgyalására. A polgári világban még volt a sajtónak ilyen funkciója, az általam vizsgált kérdés, hogy mi maradt meg ebből a holokauszt után, illetve hogy e funkció miként alakult át?[5] Vajon mennyire alapoztak a szerkesztők a sajtó fórum voltára, akár irányított olvasói üzenetekkel, beszámolókkal? Miközben változik a történetmesélés módja, változik a fogalmak használatának módja, hogyan változik a sajtónak mint fórumnak a szerepe?

2.2. Értelmezési keret

2.2.1. Etnikai közösség – nemzeti közösség.

Az etnikai közösségek, közös emlékezetre felépítve történeti csoportok – írja Hilel Kieval Anthony Smithre hivatkozva.[6] Önképüknek alapja az unikalitásba vetett hit, kollektív tudatuknak megjelenési formája a modern nacionalizmus. Benedict Anderson értelmezésében mindegyik etnikai csoport megteszi azt a lépést, amellyel nemzetként határozhatja meg önmagát.[7] Eriksen szerint viszont a közös állam alapítása iránti igény kinyilvánítása a feltétele annak, hogy egy etnikai közösség nemzeti közösséggé váljon.[8]

Témánk szempontjából Ernerst Gellner álláspontja érdekes, aki szerint Európában két fokozata létezett a nemzettudatnak. A nacionalizmus az első időben, a 19. században a felső középosztályból eredeztethető és liberális volt, ellentétben a régi nem etnikus alapú hierarchikus rendi-dinasztikus keretekkel. Ezzel a nyelvi (herderi) alapú nacionalizmussal szemben az első világháborút követő humánus, liberális nacionalizmust felváltotta egy agresszív nacionalizmus

[5] Abrevaya Stein 2004. 5., 7-9., 16., 213. Glässer 2015. 190.
[6] Kieval 2000. 115. Kievalhoz hasonlóan Richards Jenkins is az etnikai közösségek történetiségére helyezi a hangsúlyt. Az etnikai közösség a hiten alapszik, hogy közös ősökkel rendelkeznek. Lásd: Jenkins 1997. 10-12.
[7] Kieval 2000.116.
[8] Eriksen 2008. 21.

Gellner megfogalmazása szerint a nyelvi-asszimilatív nacionalizmust felváltotta egy kirekesztő törzsi jellegű nemzettudat.[9]

Hofer Tamás Gellner álláspontját leegyszerűsítőnek ítéli. Szerinte a társadalom különböző rétegeiben is meg kellett fogalmazódjon ez az igény, amely pusztán felülről nem kényszeríthető a tömegekre. Hofer szerint a nemzeteszmék társadalmat átformáló jelenségeinek egyaránt vannak alulról és felülről is működő csatornái.[10]

John A. Hall nacionalizmusok többféleségéből indult ki, úgy vélte, hogy térben és időben eltérő nacionalizmusok létezhetnek, így a kritériumrendszerük is eltérő lehet. [11]

Gellnerhez hasonlóan Jenkins úgy vélekedett, hogy a nemzettudatnak a lényegét tekintve, hogy elitstratégia, melyet a polgári középosztály alkotott meg azzal a céllal, hogy ezzel a tömegeknek a korábbi vallási-rendi alapú „mi" fogalmát lecserélje és egy új társadalmi összjátékot tegyen lehetővé.[12]

Michal Szulczewszky magyarul 1974-ben, a szocialista politikai valóságban megjelent könyvében éppen a nemzettudat elitjellegére utalva állította szembe a polgári nacionalizmust a népi demokráciák internacionalizmusával, amely a „dolgozó tömegeké".[13]

Szulczewszky az osztályellentétekre és az azokból származó konfliktusokra építve minőségi különbséget vél felmutatni a nacionalizmus és az internacionalizmus között: a kevesek ügyét állítja szembe a többségével. Esetünkben ez abból a szempontból érdekes, hogy a sajtó propagandistái a korábbitól eltérő társadalmi szintről definiálják az elérni kívánt „világot".

A múlt felhasználása és a jövőről való beszéd a közösségformálás felől nyeri el értelmét. A közösségformálás célkitűzése a polgári nacionalizmus, mind a népi internacionalizmus szövegeiben megjelenik. [14]

[9] Gellner 1995. 2-6.
[10] Hofer 1988. 9.
[11] Hall 1995. 9.
[12] Jenkins 1997. 144-146.
[13] Szulczewszki 1974. 24.
[14] Renan felvetését lásd Bali János továbbgondoló értelmezésében. Bali 2022. 16., 40.

2.2.2. Módszertan

Munkám az 1945–1948 közötti időszak[15] zsidó, magyar nyelvű, felekezeti és mozgalmi sajtótermékek által reprezentált elitcsoportok stratégiáit elemzi. Fejezeteim ezért tematikusan, és nem kronologikus rendben követik egymást. Mindemellett figyelembe kellett vennem a korszak társadalmi-politikai eseményeit, trendjeit, mivel ezek alapvetően befolyásolták a sajtódiskurzusokat.

Adná magát az összehasonlító vagy komparatív módszer, amely két vagy több múltbéli társadalmi, gazdasági, kulturális stratégát állít szembe, esetünkben a polgári világ zsidó diskurzusait, narratíváit lehetne ütköztetni a soát követő, népibe forduló világéival. Ám éppen az a kérdés, hogy az új mechanizmusok valóban gyökeresen eltérnek-e a korábbiaktól vagy sem. Esetleg, ha a transznacionális történetírásból indulunk ki és az európai nemzetállamokat csupán keretként kezeljük,[16] össze lehetne hasonlítani más országok zsidó irányzati stratégiáit a magyarországival, de olyan mértékben pusztultak el zsidó közösségek Európában, és annyira hasonló irányba fordultak a zsidó közösségek elpusztítása olyan mértékű volt Európában, és a zsidó népmozgások annyira hasonló irányba fordultak Európából kifelé, hogy ennek sem lenne sok értelme. Emiatt nem használható a transzferek kutatási módszere és az összefonódó történetírás technikája sem Mindazonáltal néhányszor utalok Magyarországon kívüli zsidókkal kapcsolatos történésekre.[17]

A kutatás módszereinek kiválasztásához hasonlóan írásom diszciplínába kényszerítése sem volt egyszerű feladat. A pozitivista történeti rekonstrukció eleve lehetetlen, mert erre a sajtóforrások nem alkalmasak. Miután elitstratégiák ütköztetésére vállalkoztam kizárható a történeti antropológia és a mentalitástörténet is, és mivel nem jól behatárolható, kis közösségre fokuszáltam az előző kettővel együtt a mikrotörténet is kiesik.[18]

Miután a munkám diskurzuselemzés – akármennyire is tiltakoztak volna ellene az akkori szerkesztők –, és az elemzés tárgyai középosztálybeli zsidó megküzdési mechanizmusok, ráadásul a vizsgált lapok nem a magaskultúra, hanem sokkal inkább a tömegkultúra termékei, csak az *„új kultúrtörténet*” marad. Az 20. század végén divatossá váló irányzat jellemzői, hogy nem a

[15] 1948 után az Új Életen kívül a zsidó lapok megszűntek.
[16] Cora 2007. 175.
[17] Werner-Zimmermann 2007. 11.
[18] Apor P. 2006. 449-450., Gyáni 2006. 15., Czoch 2006. 475-476.

különböző történelmi korszakok kiemelkedő alkotóira és alkotásaira koncentrál, messzemenően nyitott a populáris kultúra felé, melyet egyébként sem tart leválaszthatónak a magaskultúráról. Az *új kultúrtörténet* mindig nagy figyelmet fordít a szövegek létrejöttének kontextusára, így a szöveghez való viszony az *új kultúrtörténet* egyik központi problémájává vált. Az *új kultúratörténettel* foglalkozó kutatók a kultúra fogalmát is kitágítják, részének tekintik a vallásos rítust és gondolatvilágot, valamint a politikai narratívák különböző alakjait is. [19]

Dolgozatom mindennek következtében kvalitatív megközelítéssel íródott, hermeneutikai kérdésekre épül, jelentésrétegeket mutat be, értelmez, tesz hozzáférhetővé későbbi korok olvasói számára, nem pedig kvantitatív, statisztikai elemzés.

2.3. Sajtópropaganda és agitáció

A sajtó, mint Robert K. Merton írja, egy a propaganda eszközei közül. Merton propagandának tekint minden olyan jelképrendszert, amely a közönség által vitatottnak tekintett problémák kapcsán befolyásolja a véleményeket, hiedelmeket vagy cselekedeteket. Ezek a jelképek lehetnek írottak, nyomtatottak, kimondottak, képiek vagy zeneiek. Merton úgy véli, amikor a véleményformáló valamilyen gondolatot szeretne közölni, vagy benyomást akar kelteni, ezt szavak, illusztrációk vagy más szimbólumok segítségével kell tennie. Értelmezésében bizonyos körülmények között a befogadók éppen ellentétes módon reagálnak[20] a propagandára, mint amilyen reakciókat annak szerzői kiváltani szándékoztak. A propaganda csak akkor éri el lélektani hatását, ha tartalma egybevág a közönség lélektani igényeivel.[21] A Fekete Ferenc már 1940-ben úgy vélte, hogy „a lélektanra való kellő hatással" mind a kereskedelmi, mind a politikai propaganda „a lélekalkatra való kellő hatással" a propaganda irányítói kezébe egészen kivételes hatalom kerülhet. Szerinte az ember lélekvilága a külső környezet hatása alatt áll, de minél kiegyensúlyozottabb és egységesebb lelkivilágú az egyén, annál kevésbe fogékony a külső hatások ösztönző erejére. Ugyanakkor úgy látta, hogy a külvilág hirtelen politikai, gazdasági, társadalmi változásai is nagyban befolyásolhatják az ember lelkivilágának állapotát.[22]

---

[19] Dobszay-Fónagy-Szívós 2006. 401., Zima 2013. 14.
[20] A propaganda is - Victor Turner-i értelemben - dominás rituális szimbólumokat használ. Ezek többértelműek, többféle embercsoportot, társadalmi réteget, felekezetet integrálhatnak, egyszerre van ideológiai és élettani aspektusuk. Részük az ellentmondásosság, ugyanis az ideológia egyszerű állításokkal nem tartható fenn. Ezt a problémát rituális szimbolikus megfogalmazások által hidalják át a közösségek. Lásd: Eriksen 2006. 277-278.
[21] Merton 2002. 592. Zima 2013. 12.
[22] Fekete 2020. 120.

Napjainkban a propaganda kutatói közül Halász Csilla ugyancsak úgy vélekedik, hogy a propaganda az emberi érzelmekre és akaratra hatott, és fontos cselekvésösztönző szerepet töltött be. Ideológiai funkciója abban állt, hogy elsősorban a tudat alakításán keresztül fontos mozgatója volt a társadalmi folyamatok irányításának. Halász szerint a propaganda és az ideológia kapcsolata mellett a propaganda és az agitáció közötti kapcsolatot és különbséget is szükséges tisztázni. A sajtópropagandával szemben szerinte az általa mikropropagandának, is nevezett agitáció általánosan megfogalmazott propagandacélokat aktualizál és juttat el közvetlenül a befogadókhoz. Válaszol a konkrét kérdésekre, felrajzolja a legközelebbi távlatokat, a felhívást közvetlenül embertől emberhez továbbítja.[23] Kiss Balázs – Jacques Elullt idézve – agitációs és integrációs propagandáról ír. Elull szerint az agitációs propaganda konkrét cselekvésre akarja rávenni az embereket, azért ez a „konfliktushelyzetek, a szembenállás propagandája", (főleg negatív) érzelmekre alapozva szándékozik rövid távon, azonnali hatást elérni. Elull szerint az integrációs propaganda főleg a „fejlettebb" országokra jellemző és – szemben az agitációs propagandával – hosszú távon a „teljes uniformizáció felé mutat és viszi a társadalmat". Az integráció propaganda célja így nem kevesebb, mint az aktuális politikai rendszer iránti teljes elkötelezettséget kialakítani a társadalomban. Elull szerint a kétféle propaganda felhasználásában az arányok megfelelő mértéke a meghatározó. Az agitációs propaganda használatakor ugyanis könnyen túllehet lőni a célon, és akkor már nehéz kordában tartani az indulatokat.[24]

Virányi Péter értelmezésében a propaganda a társadalmi kommunikáció egyik formája.[25] Szerinte a propaganda társadalmi termék, a társadalomban készül, és csak annak keretében működik. De „nem a társadalom egésze hozza létre, hanem mesterségesen állítják elő a társadalom tagjai számára". Virányi úgy véli, hogy a propaganda nem tudomány, nincs kutatási területe, nem vizsgál semmit, viszont a propagandát a tudományoknak tanulmányozniuk kell, tehát igy a propaganda más tudományok (pszichológia, politikaelmélet vagy szociológia) kutatási területévé válik. Szerinte a propaganda nem új cselekvés, „sőt évezredek óta ugyanúgy működik, ami változott, azok az eszközei". [26] Témám szempontjából érdekes még, hogy Virányi a politikai

[23] Halász 2013. 15.
[24] Kiss 2020. 354.
[25] Virányi 2020. 15.
[26] Virányi 2020. 15.

propaganda szempontjából különválasztja az állampolgárt a választópolgártól, az a választópolgár, aki él választójogával. Mégis mindkét csoport a politikai propaganda közönségét képezi.[27]

2.3.1. Polgári és népi propaganda

A már idézett Szulczewski a propagandát a közösség céltudatos, meggyőző és politikailag motivált befolyásolásaként írja le, amely az emberek viselkedését a kívánt magatartás elérésének érdekében formálja. Szulczewszki megkülönböztetett polgári és népi propagandát. Szerinte a propaganda lényegét a propagandista legáltalánosabb osztályérdeke határozza meg, ezért nem minden propagandista engedheti meg magának, hogy nyíltan felfedje igazi szándékait. A szocialista országokban a propagandát egyértelműen a proletárdiktatúra politikai elvei határozzák meg, és ezt nyilvánosságra is hozzák. Más a helyzet a tőkés államokban, ahol a hatalmat gyakorló osztály érdeke ellentétes a dolgozó tömegek érdekeivel. Ilyenkor szükséges az álcázás, a hamis tájékoztatók gyakran bonyolult rendszere.[28] A fenti felvetések annyiban érdekesek számomra, hogy a magyar sajtóban teret nyerő hasonló gondolatok a zsidó sajtót is áthatják tendenciaszerűen kezdenek – főként 1947 után – érvényre jutni: valójában a keretek változnak meg.

2.4. A sajtó helyzete Magyarországon a koalíciós időszakban (1945-1948)

Magyarországon a koalíciós időszakban a sarkalatos törvény mondta ki a sajtó szabadságát. A „Magyarország államformájáról" (1946:1. tc.) szóló törvény az állampolgárok elidegeníthetetlen jogai közé sorolta „a gondolat és vélemény szabad nyilvánítását."[29] Az államformát szabályozó törvény alapján a sajtóélet a sajtószabadságra készülve indult el, azonban magánszemély nem, csak párt, minisztérium vagy egyéb szervezet (egyházak társadalmi szervezetek) kapott lapalapítási engedélyt és ahhoz tartozó papírkiutalást, hasonlóan az 1919. nyári alapelvekhez. 1945 februárjától kezdődően újjá- vagy megalakultak a koalíciós pártok lapjai (Népszava, Szabad Nép, Szabad Szó, Kis Újság) A következő egy év során az összes legálisan működő érdekcsoport, szellemi áramlat jelentkezett kiadvánnyal. Minden politikai erőnek, társadalmi mozgalomnak, egyháznak lett lapja. Ennek a kulturális sokszínűségnek a kommunista hatalomátvétel vetett véget. 1948 után a lapok többsége megszűnt vagy államosították.[30]

---

[27] Virányi 2020. 17.
[28] Szulczewszki 1974. 25., Zima 2019a. 192-203.
[29] Kókay – Buzinkay – Murányi 2000. 195.
[30] Kókay – Buzinkay – Murányi T. 2000. 197.

A sokszínűség ellenére a koalíciós időket alapvetően meghatározta a baloldali diskurzus. Romsics Ignác írta Djilaszra hivatkozva, hogy a második világháborút követő időszakban ha valamelyik szuperhatalom elfoglalt egy területet, akkor arra ráerőltette saját társadalmi rendszerét. A háború után a főhatalom a békeszerződésig a vesztes államokban, így természetesen Magyarországon is a Szövetségesi Ellenőrző Bizottság (SZEB) kezében volt, amelyet lényegében a Vörös Hadsereg képviselt. Így a koalíciós időkben is hangsúlyosan érvényesült a szovjet, illetve rajtuk keresztül a kommunista befolyás. Ez a sajtódiskurzusokra is rányomja a bélyegét. A hidegháború európai eseményeinek megfelelően a Magyarországon is ugyanazok a folyamatok mentek végbe, mint a többi, szovjet megszállás alatt lévő kelet-európai országban. Akárcsak másutt a szovjet régióban, itt is 1948-ra itt is megtörtént a szovjet-rendszerbe való átmenet.[31] A koalíciós időszak szereplői azonban nem ismerhették az elkövetkező eseményeket, és mivel ők nem későbbi történések történelmi előzményeiként élték életüket, ezért számonkérni sem lehet rajtuk a későbbi eseményeket.

2.5. Zsidó túlélők Magyarországon a soá után

Novák Attila szerint Magyarországon 1945 végén 255 ezer zsidó élt az 1944-ben magyar fennhatóság alatt álló területeken, ebből 144 ezer élt Budapesten, 199 ezer a trianoni Magyarországon. Budapest zsidóságából 119 ezer érte meg a felszabadulást. A trianoni Magyarország zsidóságát ért több mint 300 ezres veszteség (az 550-600 ezer áldozatot a megvalósult revízió folytán Magyarországhoz csatolt területek zsidóságát ért veszteségnek hozzáadásával számították ki) ráadásul kedvezőtlen demográfiai szerkezettel is társult.[32]

A soá alapjaiban változtatta meg a maradék hazai zsidóság életfeltételeit. Beke Zsolt kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a vidéki – többnyire orthodox – zsidóság létszáma drasztikusan lecsökkent, a falvakban néhány fős zsidó szórványok jöttek létre. Felgyorsult a korábban is kimutatható elvándorlás a városokba, leginkább Budapestre, amelynek a hátterében elsősorban gazdasági, vallási, de sokszor párválasztási problémák játszottak szerepet. Mindezeken túlmenően az új népi demokratikus világban fokozatosan főáramba kerülő vallásellenesség sem kedvezett az orthodox életmódnak. [33]

[31] Romsics 2005. 276.
[32] Novák 2000. 24.
[33] Beke 2023. 182.

Az 1945 utáni politikai, gazdasági, vallási folyamatok miatt a kivándorlás mindegyik zsidó irányzat számára reális alternatívát kínált, amely több tízezerrel tovább csökkentette a maradék zsidóság számát Magyarországon. A különböző zsidó szervezetek fokozatosan megszűntek, a cionista ernyőszervezet állami nyomásra 1949 elején önfeloszlatta magát – további csoportjaikat betiltották –, míg az orthodoxia és a neológia, szintén állami utasításra, 1950-ben a MIOK-ban (Magyar Izraeliták Országos Egyesülete) egyesült.[34]

2.6. Forrásbázis

Közvetlenül a háború után a számában töredékére zsugorodott magyarországi zsidóság körében a marxista-cionista Hasomer Hacairtől az orthodox Agudasz Jiszróelig a zsidó világ majd minden irányzata megjelent. Munkámban a minden zsidó lapjának szánt, de leginkább az új neológ vezetés által szerkesztett *Új Élet*, a vallásos cionista *Doar Mizrachi*, *Göula* és *Hecháluc hádáti,* az orthodox szervezet, az Aguda által kiadott *Darkenu, Achdut*, *Kolénu és Sabbaton,* a korábbi cionista központi lap, a Zsidó Szemle utódának tekinthető, a Magyar Cionista Szövetség által kiadott, *Zsidó Szemle problémáinkról*, *Jelenünk és Jövőnk* és Zsidó Út, a baloldali cionista *Chaluc*, a Cionista Munkásegylet Értesítője, a *Dapim Lömadrich*, a *Hozer,* a Haderech és a Kol Haoved, a liberális Cherut, a jobboldali revizionista *Betár,* valamint két vidéki helyi lap, a kiskunhalasi Kol Améntu és a Szabad Ujpesti Zsidó Élet hasábjain keresztül elemzem a választott korszak zsidó sajtódiskurzusait,[35] illetve használtam még a Radikális Párt lapját, a Haladást, a Kisgazdapárthoz közelálló Magyar Nemzetet, a katolikus Actio Catholica lapját, az Új Embert, a kommunista Szabad Népet is.

*

Jelen dolgozat egy konkrét történelmi periódus változásait vizsgálja, de nem kronologikus történeti rekonstrukció, hanem társadalmi és kulturális problémákat jár körül. Olyan diskurzusokat keres a dolgozat, amelyeknek konkrét megjelenítéseit megidézve rendszerszíntű sajátságokat tud felmutatni. Minden esetben a konkrét megjelenítés az, ami elemezhető, de ez egy szélesebb összefüggésrendszer ismeretében kerül bemutatásra: amely mozaikosan hat, valójában nem önkényes szerzői választás eredménye, hanem a megvilágító szándék áll mögötte.

---

[34] Frojimovics 2008. 427.

[35] Természetesen fejezetek jellegének megfelelően használom a forrásokat, tehát nem minden fejezethez idézek az összes sajtótermékből.

A sóát túlélt zsidóság azzal szembesült, hogy a táborok és a gettók felszabadultak, az életükre törő ellenség megsemmisült, de annak eszméi, a közbeszédből fakadó attitűdök nem tűntek el, akár szervezett tettlegesség formájában is visszatértek. Ezt tükrözte a felekezeti sajtó „neoantiszemitizmus" kifejezése és az arról szóló vita. E mögött a harmincas évek újragondolt etnikai (faji) diskurzusai és önmeghatározásai is meghúzódtak, amelyekről 1944 előtt egy korábbi realitás fenntartására törekedve a zsidó sajtó intézményi szinten vett tudomást. Ez a szemlélet abban a polgári életvilágban gyökerezett, amely soá következtében megsemmisült. 1945-től az újjászerveződő zsidó lapok a cionista előképekre támaszkodva, azokhoz való viszonyukat újragondolva önmagukról is etnikai keretek között kezdtek el beszélni. A polgári társasutazások, és a belső kispolgári zsidó ifjúságot érintő útleírás-irodalom – amely legfeljebb belső megerősítésként szolgált a vallási közöny ellenében – helyébe a Szentföld lépett, mint élhetővé tehető hely és modern politikai realitás. A polgári világ romjain a zsidó felekezeti szövegek fogalomkészletében az új hatalmi realitáshoz igazodva megjelentek a marxizmus tanainak lehorgonyzásai. A szentírási előképekhez visszanyúlva a korábbi stratégiák lényegében aktuális célokat szolgáltak. Az új társadalmi berendezkedésben való helykeresés az újabb generációk nevelésében a mikroszinttől a makroszintig, a családi nevelés, a közösségi oktatás és az állami ünnepségeken való részvételre kiterjedően megnyilvánult. Mindezek a témakörök azt a kérdést taglalják, hogy egy korábbi rendszerben érvényes, több generáció alatt kialakult fogalomkészlet a mögötte lévő ismeretekkel együtt miként volt használható vagy lecserélhető egy új társadalmi berendezkedés és gyökeresen új helyzet közepett.

3. Zsidó közösségi reakciók a „neoantiszemitizmusra”

Jan Gros szerint a háború vége Lengyelországban nem hozott társadalmi békét és politikai stabilitást. A háborút követő, zsidókkal szembeni erőszakot kisebb csoportok, családok követték el, gyakran nők és gyerekek közreműködésével. A korábbi lakóhelyükre visszatérő lengyel zsidók a javaikat vagy hozzátartozóikat keresték majd általában elhagyták a környéket, és később az országot is.[36] Gros úgy vélte, hogy a lengyel holokauszt, melyben a lengyel társadalom is érintett volt, egy társadalmi vákuumot hozott létre, s ezt a lengyel kispolgárság töltött be. Értelmezése szerint a nácik tevékenységéből a lengyel társadalom ezen része hasznot húzott, anyagi javaknak zsidók voltak az forrásai. [37]

Lengyelországhoz vagy Közép-Európa más országaihoz hasonlóan Magyarországon is előfordultak a visszatérő és javait visszaszerezni akaró zsidók és a helyiek közötti összetűzések, és gyakran a népbírósági perek kapcsán is a zsidók bosszújáról beszéltek. Elfordult, hogy árdrágítással vádoltak zsidókat, illetve kicsit módosítva klasszikus vérvád sztereotípiái is megjelentek. A magyar politikai életet is élénken foglalkoztatta az újra fellángoló antiszemitizmus és a zsidókérdés általában, sokszor az egyes pártok mögött álló sajtótermékek egymás ellen használták fel az antiszemita megmozdulások híreit

Általában jellemző volt, hogy a magyar lapok mind a vészkorszakkal, mind az új antiszemita jelenségekkel kapcsolatban igyekeztek elhárítani a felelőséget az általuk képviselt társadalmi csoportról, pártról, felekezetről. Például a katolikus Actio Catholica lapja, az Új Ember visszautasított bármilyen felelősségvállalást a holokaussztal kapcsolatban, és az Egyház embermentő tevékenységét hangsúlyozta.

> „A másik nagy homályosítás az a vád, hogy az Egyház a közelmúlt nehéz idejében a tömeges elhurcolásokkal és náciellenes elemek ellen végrehajtott kegyetlenségekkel szemben nem lépett fel, vagy legalábbis nem eléggé erélyesen. A katolikus oldal elsősorban a papság és az

[36] Gros 2007. 26-40. A kielcei antiszemita pogromról lásd még: Cichopek-Gajraj – Dynner 2021. 217-218.
[37] Grosz 2007. 42. Hasonlót állít Tomasz Frydel egy 2023-as munkájában. Frydel kutatásai szerint a lengyel paraszti világban sokan együttműködtek a németekkel a környékükön bujkáló zsidók levadászásában. Frydel azt azzal árnyalja, hogy komoly következményei voltak, ha nem segítettek, egész falusi közösségeket mészároltak le a németek. Lásd: Frydel 2023.

egyházi intézmények zárdák és szerzetesek minden lehető módon iparkodtak védelmet és oltalmat nyújtani az üldözötteknek."[38]

A Nemzeti Parasztpárt általános középosztályellenes diskurzusába ágyazta a zsidó- és svábkérdés kommunikálását. Szerintük a falvak és vidéki kisvárosok paraszti nyomoráért az úri, a sváb és a zsidó középrétegek a felelősök. Ebben a fogalmi keretben érdemes értelmezni, a népi író és parasztpárti politikus, Darvas József cikkét, amely a Kommunista Párt lapjában a Szabad Népben jelent meg. Az írásban a harmincas évek után újra előjön a jó zsidó – rossz zsidó ellentétpárja, igaz a korábbiaktól eltérő módon. A gömbösi szóhasználatban a magyar kultúrába integrálódott, a nemzeti sorskérdéseket átérző, középosztálybeli zsidót tekintették jó zsidónak, szemben az alacsony sorban élő, leginkább galiciai eredetű, kommunizmusra hajlamos zsidóval. Darvas Józsefnél az ellentétpár a visszájára fordult.

„De a zsidóság egyrésze felé is kell az őszinte, kemény beszéd. Meg kell mondani, hogy ahogyan a demokrácia harcosai soha nem ismerték el bűnnek, azt hogy valaki zsidó, ugyanúgy nem ismerik el ma sem előjogot biztosító 'nemesi kutyabőrnek' a zsidó származást. Pedig ma határozottan van a zsidóságnak egy része, szerencsére kisebb része — főleg éppen olyan polgári elemek, akik soha nem tettek semmit a fasizmus ellen, a demokráciáért, — amely elvárja, sőt követeli ezt az elismerést. Igaz, nem faji alapon, hanem a több szenvedés jogán. De még így sem lehet ezt a magatartást elfogadni."[39]

Több mint egy évvel később, most már a Parasztpárt szócsövében a Szabad Szóban, Darvas József a zsidók tömeges kivándorlásának kapcsán használta újra a fentemlített megkülönböztetést. Darvas a középosztálybeli zsidókat lényegében kivándorlásra szólította fel.

„Új kivándorlás? Ismerősöm tudósítása nélkül is tudtam, hogy bizonyos rétegekben valóban van nálunk kivándorlási hisztéria. S itt nem csak a zsidóságról van szó. Azt már a lapok is megírták, hogy hazatért zsidóságunknak körülbelül 80%-a kivándorlási tervekkel foglalkozik. Ezt részben meg is érti az ember. Aki olyan apokaliptikus szenvedéseken ment keresztül, mint a magyar zsidók legnagyobb része, aki már a haláltáborokból, akár a munkaszolgálatból nem találta meg sem a szüleit, sem a házastársát, sem a gyerekeit, annál nem csoda, hogy felmerül a gondolat: elmenni innen, ahol minden a kegyetlen veszteségnek

[38] *Új Ember* 1946. február 10. 2. Katolikus Magyarország.
[39] *Szabad Nép* 1945. március 25. 5. Darvas József: Őszinte szót a zsidókérdésben.

> a fájdalmát idézi, elmenni innen s feledni próbálni a felejthetetlent és új életet kezdeni... Mit mondhat nekik az ember? ha úgy érzik jobb lesz, hogy itt nem tudnak megnyugodni: menjenek. Feledést, megnyugvást s jó vigasztaló sorsot kívánunk nekik. **(...)** Ám a földjét s hatalmát vesztett nagybirtokosaink, jólétből kicsöppent polgáraink s az inflációs nyomorúságban fuldokló B-lista fenyegetésétől rémült középosztálybeli embereink egy része is ki akar vándorolni. Ki innen ebből az országból, amint lehet!"[40]

A Parasztpárt középosztályellenes – a kispolgártól a nagypolgárig mindenkit gyűlölő – vagyonszerző hadjárata részének tekinthetők a párt lapjában megjelenő svábellenes cikkek is. Ezekben az írásokban megjelennek a korábbi évek antiszemita toposzai, csak a zsidó szót svábra cserélve.

> „Vajjon hogy lehetne megmagyarázni ennek a derék, valóban asszimilált németnek, hogy nem jó a hasonlat. Hogy a Marlborough-név az angolnak annyit jelent, mint nekünk a Hunyadi, a Rákóczi, míg ezzel szemben a Wolff.... Hát igen, a Wolff, még effel is... (..) Churchill példájából tanulhat a két effes Wolff. És tanulhatnak már régebben a kétessipszilonosított vérrokonai is."[41]

A Szabad Szó írásaiban, a vészkorszakhoz és az azt megelőző évtizedekhez hasonlóan, újra szembekerül egymással az igazi magyar tudattal rendelkező paraszt-őslakos és az idegen kultúrát hordozó, idegen érdeket képviselő, a helyieket kizsigerelő – zsidó mellett már sváb is – betolakodó, illetve menekült.[42]

> „Sűrűn húzódó sváb falvak ölelik át az ősmagyar településeket. Ezt a kérdést már nem lehet megoldani harminc magyar család betelepítésével. Komoly munka vár az igazolóbizottságokra, akiknek a munkáját a kiküldött miniszteri biztosok végzik, nyilas rendőrparancsnokokról és volksbundista faluvezetőkről sebtében felvett jegyzőkönyvekkel. Külön kérdés a menekültek igazoltatása, akik ittragadtak Veszprémben, feketézésből élnek

[40] *Szabad Szó* 1946. május 3. Darvas József: Új kivándorlás?
[41] *Szabad Szó* 1945. augusztus 2. 3. Kőszegi Imre: Wolff és Churchill.
[42] Vö: Gyáni 2002. 153., 174-182. Gianone András és Kleistenitz Tibor a katolikus nagygyűlésekről írt munkájukban idéznek az „őshonos birtokosok" és a „új betolakodók" ellentétpárjáról szónoklókat a 19-20. század fordulójáról. Gianone-Kleistenitz 2017. 129.

és bár csendőrök, bácskai rendőrök, mégsem gondoskodik senki, hogy ott igazolják őket, most annyira nem akarnak visszatérni."[43]

A Radikális Párt lapjában a Haladásban Zsold Béla színtiszta fasizmusnak nevezte a – a zsidó és sváb középrétegeket támadó – parasztpárti propagandát[44] Erre válaszul a kommunista Révai József a pártlap Szabad Népben pedig Zsolt Bélát hívta reakció szekértolójának, aki a baloldali pártok összefogását bomlasztja, amikor a Parasztpártot támadja.[45]

A zsidó–sváb magyar-ellenes kapcsolat gondolata nem csak a Parasztpárthoz köthető véleményformálóknál fordult elő, hanem szépirodalmi alkotásokban is. Szécsi János és Wesselényi Miklós 1945 végén megjelent, alapvetően németellenes könyveikben német-zsidó faji rokonságot feltételeznek. Szécsy János *Ittefelejtett nép* című munkájában, Erdei Ferenc kettős társadalom elméletéhez hasonlóan, közjogi és polgári nemzetre osztotta a magyar társadalmat. A közjogit tekintette őshonosnak, a polgárit idegen eredetűnek, leginkább zsidónak. Szerinte a zsidó középosztály akármennyire is magyarnak mondta magát, továbbra is németként gondolkodott. Úgy vélte, hogy a zsidó elit a „germanizálás apostola" volt, kulturális tevékenységével „megrontotta" a magyar nyelvet, alacsony színvonalú német tömegkultúrával vegyítette, és szennyezte a magyar magaskultúrát.[46] A Radikális Párt lapját, a Haladást Zsolt Bélával közösen szerkesztő Wesselényi Miklós *A Harmadik Birodalom bukása* című könyvében egyenesen faji hasonlóságot vélt felfedezni a németek és a zsidók között. Szerinte a két nép közötti lelki rokonság az oka a németek zsidógyűlöletének. Felfogása szerint „csak azt vagyunk képesek gyűlölni, akihez egyáltalán nem hasonlítunk és hasonlítani szeretnénk, vagy akihez túlságosan is hasonlítunk". A németek és zsidók közötti faji hasonlóságot lelki tényezők mellett a fizikaiakra is kiterjesztette.[47]

A zsidó és nemzsidó újságok cikkeikben – gyakran neoantiszemitizmusnak minősítették a soá utáni, főleg az 1946–1947-es évekre jellemző, zsidó-ellenes írott, verbális és fizikai támadássorozatot. Azonban a jelenséget vizsgálva azonban nem tapasztalok lényegi eltérést a 19–20. század fordulójára vagy a holokauszt időszakára jellemző modern, faji alapú antiszemitizmus, illetve a soát közvetlenül követő évek eseményei és jelszavai között. Az Új Élet is gyakran

[43] *Szabad Szó* 1945. augusztus 14. 2. Őröl a sváb malom, suttognak a grófi földek, paraszteke szánt az elhagyott határban.
[44] *Haladás* 1946. január 10. 1-2. Zsolt Béla: Svábok?
[45] *Szabad Nép* 1946. március 23. 3. A reakció védelmében.; 1946. március 31. 1. Révai József: Ködösítés.
[46] Szécsi János: Az ittfelejtett nép. Magyar Enciklopédisták Társasága, Budapest. 1945. 174-175.
[47] Wesselényi Miklós: A Harmadik Birodalom bukása. Magyar Téka, Budapest. 1945. 99-100.

alkalmazta a neoantiszemitizmus kifejezést – annak ellenére, hogy a lap szerkesztői sem érezték ebben semmi újat –, de használatát leginkább külső (leginkább parasztpárti) kényszerrel indokolták.

> „Csak vonakodva írjuk le, hogy neoantiszemitizmus, ami tulajdonképpen nincs is, csak antiszemitizmus van, amelynek törvényei ismeretesek és tisztázottak. Mégis, kénytelenek vagyunk ezzel a szóval élni, hogy alkalmazkodjunk illusztris parasztpárti ideológusokhoz, akik megkülönböztetik az új antiszemitizmust a régitől, mondván, hogy az új a magyar nép legszélesebb rétegéig leterjed, ellentétben a régivel, amely a középosztály dolga volt, melyet urak inscenáltak s csináltak" – írt az Új Élet 1946 februárjában.[48]

Természetesen a zsidó felekezeti és mozgalmi lapok – irányzattól függően – különböző terjedelemben és eltérő gyakorisággal, de rendszeresen tudósítottak az antiszemita megmozdulásokról. Az Új Élet ez előbbi cikk alsóbb soraiban fentebb bemutatott, leginkább parasztpárti uszításra és a németekkel való – a holokauszt után kifejezetten abszurd, és szintén korábban említett – németekkel való faji rokonításra reagált indulatosan 1946 februárjában.

> „A parasztpárti ideológusok persze a zsidók hibájául rójják fel, hogy ez az új antiszemitizmus a legszélesebb néprétegekig hat. (..) Mi itt, az Új Élet kevésszámú hasábjain csak azt akarjuk elérni, hogy a magyarországi zsidóság lássa, miként rakják le egy újabb antiszemitizmus eszmei alapjait. S miután megfosztották mintegy hatszázezer testvérétől, kisemmizték javaiból, most még el akarják vitatni azt a maradék becsületét is, melyet a modern magyar állam fölépítésében s úgy szellemi, mint anyagi kialakításában még ellenfelei szerint is, szerzett. S tetejébe hozzákapcsolják, még hozzá rokonilag kapcsolják a németekhez, hogy ezzel ne csak a magyarság, hanem az egész világ megvetését, sőt gyűlöletét biztosítsák számára. S ha ezek után a zsidóság még mindig nem okul, még mindig azt hiszi, hogy lehet mindent elfeledni, úgy nyilván megérdemli a sorsát."[49]

Az MIOI központi lapja az antiszemita jelenségekkel összefüggésben általában az új etnicista diskurzusnak megfelelően, a többségi társadalomról többes szám harmadik személyben beszélve, egészében tette felelőssé a zsidóellenességért a magyar nemzetet

[48] *Új Élet* 1946. február 7. 1-2. A neoantiszemitizmus eszmei alapjai.
[49] *Új Élet* 1946. február 7. 1-2. A neoantiszemitizmus eszmei alapjai.

„De kötelezi mártírjaink emlékezete az egész magyar társadalmat, amelynek legkisebb bűne, hogy közömbösen, passzívan nézte és tűrte zsidó honfitársaik százezreinek lemészárlását. A bűnbánat helyett vádaskodással védekeznek és akarják a felelősséget elkerülni, jóvátétel helyett a magyar zsidók elleni koholt vádakkal próbálkoznak, a megtorló igazságszolgáltatás helyett új tömegindulatokat akarnak a zsidóság ellen felkorbácsolni, hogy a bűnösöket és a bűnös úton kisajátított értékeket megmentsék. (..) Szálljon magába a magyar társadalom és hajoljon meg hódolattal mártírjaink erkölcsi nagysága, vallásunk magasztos igazsága és erkölcsi fensége előtt és keresse a békés kiengesztelődést annak a tiszteletnek útján, mely a szerencsétlen sorsú magyar zsidóságot megilleti" Írta Hevesi Ferenc neológ rabbi az Új Élet hasábjain 1946 legelején.[50]

Az Új Élet antiszemitizmussal kapcsolatos retorikájában egyfajta dinamika figyelhető meg. 1946-ban a neológ elit még nemzetközi szervezetekhez is fordult volna a zsidó érdekek védelmében, sőt egy nemzetek fölötti, a zsidók védelmét ellátó intézmény létrehozását szorgalmazták, amely a fizikai védelmen túl az anyagi kárpótlás esetleges bonyolítását is végezte volna.

„A béketárgyalásokon el akarjuk érni, hogy a zsidóság kapja meg azt a védelmet, amit a multban nélkülözött, azt a védelmet, ami lehetetlenné teszi azt, hogy megismétlődhessenek a mult eseményei. Akarjuk azt, hogy azt, hogy a zsidóság ezen a védelmen keresztül visszanyerhesse azt a bizalmat, amit mindennel és mindenkivel szemben elveszett. Akarjuk azt, hogy a békeszerződés tartalmazzon olyan rendelkezéseket és ezek a rendelkezések érvényesíthessenek egy olyan szerv által, amihez a szükség esetén a zsidóság fordulhat. Akarjuk, hogy a béketárgyalások folyamán a zsidó jóvátétel kérdése egységesen szabályoztassék"[51] – nyilatkozta Stöckler Lajos a MIOI elnöke 1946-ban.

Nem sokkal ezután Stöckler Lajos[52] a soát követő nemzetközi együttérzéssel, a magyarországi zsidó bosszú elmaradásával, a zsidók emberséges és visszafogott viselkedésével, illetve emelkedett és méltóságteljesen viselt gyászával – némileg fenyegetően – állította szembe a többségi társadalom antiszemita megmozdulásait.[53]

---

[50] *Új Élet* 1946. január 3. 2. Böjtöltünk és imádkoztunk.
[51] *Új Élet* 1946. február 14. 1-4. Mit követel a magyar zsidóság. A magyar zsidóság országos értekezlet a zsidóság sorskérdéseiről (2-3. Stöckler Lajos beszámolója).
[52] Stöckler Lajos életéről lásd: Frojimovics 2008. 339.
[53] Ez a felfogás rögzült nagyon sok magyarországi zsidó család kollektív emlékezetében. Lásd: Szántó T 2017.

„Szebb és jobb lett volna a felszabadulás után szenvedéseinket, gyászunkat megértő, velünkérző társadalommal szembeszállni, mint ahogy a legtöbb országban történt, ahol sorstársaink voltak, megértéssel, együttérzéssel fogadták és karolták fel az életben maradottakat. Pedig milyen nagyszerűen viselkedett a gettóból megmenekült, deportálásból visszatért, vagy a munkaszolgálat poklából visszakerült özvegy, árva, gyermekét, feleségét, testvérét vesztett magyar zsidó. Jól emlékszem az 1944 őszén lefolyt megbeszélésre, amikor az ország sorsáért aggódva és a felszabadulást várva az egyik egyház nagyszerű papja azt kérte tőlünk, kövessünk el mindent, hogy a majdan felszabaduló, agyonkínzott tömegeink, fegyelmezetten, indulataikat fékezve bízzák az igazságszolgáltatást azt arra hivatottakra. Ez a maradék zsidóság tudott emberséges lenni, gyászát, fájdalmát, bánatát csendben viselni, kifosztott, lerongyolt állapotában új életet kezdeni."[54]

1946-ban még Hevesi Ferenc pesti rabbi is még követelte a kormánytól az antiszemitizmussal szembeni fellépést és elkövetőkkel szembeni megtorlást. Akárcsak 1944 előtt, Hevesi most is a legmesszebbmenőkig lojális volt a fennálló rendszerhez, csak ekkor az antiszemitákat az előző kurzus követőivel (reakciósokkal és fasisztákkal) azonosította.

„Volt olyan község, amelyben a reakciós, fasiszta bitangok felszólítást adtak a helyben lakó zsidóságnak, hogy 24 órán belül pusztuljanak a községből, ha kedves az életük. (...) „És várjuk és követeljük a haladéktalan megtorlást. Aki fel akarja idézni a fasizmus borzalmait, azzal végezni kell. Ha megbocsátottunk a megtévesztettek tömegeinek, az nem jelentheti a megbocsátást az uj bűnösöknek, de azoknak sem adhatunk feloldást, akik az uszítókat ostobaságból követik, mert ma tudhatjuk, hova sodorta a magyar nemzetet a faji és felekezeti uszítás. Erre a bűnre nincs többé mentség. (...) Várjuk az elégtételt és várjuk a megtorlást. Vessenek a hatóságok gátat az uj antiszemitizmus áradatának. Itt többé nincs helye habozásnak. Tettekre van szükség. Várjuk a komoly cselekedeteket. Követeljük őket. Mert ez igy nem mehet tovább. A bűnözők felé, de a nemzet vezetői felé is kiált óvó és tiltakozó szavunk.: NE TOVÁBB!"[55] – írta Hevesi Ferenc

Ahogy fentebb Darvas Józseftől olvastuk, a vészkorszakot követően gyakran felmerült a zsidókkal szemben a vád, hogy kisajátítják a szenvedés jogát, visszaélnek a helyzetükkel annak érdekében, hogy különböző előnyöket harcoljanak ki maguknak. Munkácsi Ernő úgy vélte, hogy

[54] *Új Élet* 1946. április 11. 1-2. Stöckler Lajos: Nyugalmat akarunk!
[55] *Új Élet* 1946. március 14. 1. Hevesi Ferenc főrabbi, lelkész-tábornok: Ne tovább…!

a zsidókat ért legfrissebb – orvosolatlan – sérelmek visszaszállnak majd az egész magyar tárasadalomra és hosszanható és nehezen helyrehozható károkat okoznak.

> „A zsidóktól nem lehet több áldozatot kivánni és a zsidókat nem lehet többről lemondatni, mint mást. Amikor azt mondjuk, előre, elvileg is visszautasitjuk a 'szenvedés előjogának' hangoztatását, amit jogaink érvényesitésével szemben megtévesztésül dobtak a közönség elé, – ezzel szemben az igazság, a becsület és a reális, józan életösztön gondolatát hangoztatjuk. Éppen ugy, mint a zsidótörvények idején előre jeleztük, hogy a meginditott lavina nem fog nálunk megállni, hanem az erkölcsi szú aláássa a nemzet egészét és velünk együtt milliókat fog elsodorni, s végül is az egész országot romlásba kergeti, – ugy most is megmondjuk, hogy a magyar zsidóságon az elmúlt években elkövetett irtózatos merénylet nem maradhat nyilt seb a nemzet testében! Már pedig, ami eddig történt, nem jelenthet komoly orvoslást"[56] – írta Munkácsi Ernő az Új Életben 1946-ben.

A kunmadarasi pogrom után, az Új Élet ugyanabban a számában mind Benedek László, a Zsidókorház „ekötelezetten kommunista" igazgató főorvosa,[57] mind Domonkos Miksa[58], a PIH ügyvezetője a Horthy-korszakból vezette le az antiszemita eseményeket, egyikőjük sem gondolta ezeket új jelenségeknek. Mindketten egyenes összefüggést láttak az 1945 előtti zsidóellenes propaganda és az akkori pogromok között. Mindketten a népi demokrácia erejétől vártak védelmet. Benedek László szerint „csak a népi demokráciának van meg az ereje ahhoz, hogy a 30 éves fasiszta propaganda hatását ellensulyozni tudja és csak a népi demokrácia képes arra, hogy az antiszemitizmusban rejlő nagy veszedelmet legyőzze".[59] Domokos Miksának, mint választott hitközségi vezetőnek ennél tovább kellett mennie, így – elsősorban a biztonságra és erőre vágyó zsidó tömegeknek üzenve – egy nem is olyan burkolt fenyegetést is megfogalmazott.

> „Azt viszont senki rossz néven nem veheti tőlünk, hogy ölbetett kézzel nem nézhetjük a veszedelmet. Mi, akik gettókból szabadultunk, halálmenetekből megmaradtunk, deportálásból hazajöttünk, sem ezt nem tűrhetjük, hogy mégegyszer vagonokba tereljenek bennünket, sem pedig azt, hogy a pogromok duvadjai gyilkolják testvéreinket. Ne csodálkozzanak a lesbenálló gyilkosok, ha fogadásukra felkészülünk. Ezt az elhatározásunkat vegye tudomásiul mindenki,

[56] *Új Élet* 1946. május 2. 1-2. Munkácsi Ernő: Nyíltan megmondjuk.
[57] Frojimovics 2008. 420.
[58] Domonkos Miksa életéről lásd: Novák 2025. 108-112.
[59] *Új Élet* 1946. május 30. 2. Dr. Benedek László: Ami Kunmadaras mögött van!

akit illet. A lappangó fasizmusnak pedig üzenjük, hogy készek vagyunk a harcra mert védelmezni fogjuk magunkat és a demokráciát."[60]

Egy későbbi, de még egy 1946-os számban, az Új Életben attól az évtől egyre többet publikáló, erősen kommunistabarát Sós Endre antiszemitizmussal kapcsolatos álláspontja nem tért el Benedekék véleményétől[61]. Sós szerint a mélyen rögzült antiszemita közhangulat megváltozása csak egy hosszan tartó, az egyházakat is bevonó, fokozatos átnevelési folyamat eredménye lehet.

„Antiszemita szólamok hangzottak el már az óvodákban és elemiiskolákban. Antiszemita tanitások röpködtek a diákok felé a gimnáziumokban. És antiszemita szellemiség uralkodott az ifjuságon az egyetemeken és főiskolákon is, amelyek a zsidóellenesség valóságos fellegváraivá alakultak át. (...)Azért, hogy igy történt, nem a magyar nép a felelős, hanem azok, akik igy és ilyenné nevelték a széles néprétegeket. (...) „A kétségtelenül létező és a lelkek egyrészében elő, viruló antiszemitizmus elpusztitása azonban – nevelés, vagy ahogy ma mondani szokás: átnevelés kérdése. (...) De a demokratikus Magyarország – valljuk be őszintén – nagyon keveset tett a nevelés, illetve az átnevelés érdekében. (...) Nem mentesithetjük a mulasztásban való részesség alól az egyházakat sem. A különböző felekezetek templomainak szószékeiről sem hangzott el rendszeres és céltudatos felvilágositő propaganda."[62]

Az Új Élet igyekezett idomulni az új világhoz, a megváltott politikai realitásnak megfelelően használták az új társadalmi-politikai kifejezéseket, de gyakran előfordult, hogy egy-egy cikkben előjöttek a régi reflexek, a korábban rögzült gondolatok, és keveredtek az újjal. 1946 augusztusában is a régi és az új világ felfogásainak keveredése jelent meg az Új Életben, egy összzsidó kiáltványban az antiszemitizmussal kapcsolatban. A szövegben egyszerre volt jelen a

[60] *Új Élet* 1946. május 30. 3. Domonkos Miksa: Szegedtől – Kunmadarasig…
[61] Sós Endre 1947 júliusában már megkülönböztette a neoantiszemitizmust a korábbitól. Akkor már úgy vélte, hogy az újhoz rendszerváltás kelletté, illetve a korábbi lármásból suttogó lett. Lásd: *Új Élet* 1947. július 24. 1-2. Sós Endre: A lelki újjáépítés hároméves terve.
[62] *Új Élet* 1946. december 25. S.E.: 1-2. Illúziómentesen az antiszemitizmus ellen. Fél évvel később a Szabad Ujpesti Zsidó Életben a helyi rabbi, Murányi Miklós szerint is „a demokratikus gondolkodás általánossá válását csak egy új generáció átnevelésétől várhatjuk". Úgy vélte, hogy a többségi társadalom döntő része, „akik a rémtetteket elkövették, vagy ahhoz hozzájárultak, sőt akkor 'közömbös' (valójában bűnös) tömegek is nem az ártatlan áldozatok, hanem a visszatérők számát sokallják." Murányi ennek ellenére a zsidóság belső erejétől és nem a nemzsidó világtól várta a megoldást: Megtanultuk a múltból és tudhatjuk a jelenből is, hogy elsősorban és mindig csak a magunk erejére támaszkodhatunk." Lásd: *Szabad Ujpesti Zsidó Élet* 1947. június-július. 1-3. Dr. Murányi Miklós mb. rabbi: Emlékezzünk!...

polgári világban megszokott hatalomhoz hű, az országért dolgozni akaró, de ezért egyenjogúságot elváró, illetve az új demokráciáért harcoló zsidó alakja.

> „Megnyugtattuk hittestvéreinket, mert tanui vagyunk a demokrácia jószándékának, de fájdalmasan kell megállapitanunk, hogy sok minden, amire vártunk nem valósult meg. Változatlanul az állampolgári hűség vonalán állunk, de tétlenül sem az eseményeket nem nézhetjük, sem az irányitott antiszemita izgatást nem türhetjük. Elvárjuk, hogy sem a gazdasági krizis elködösitése céljából, sem pártvillongások megoldására ne dobják oda prédának a zsidóságot. Az ország érdekében is tiltakoznunk kell ez ellen, de fel kell hívnunk az egész világ figyelmét is arra, hogy veszedelemben forog a demokrácia. Az a nyomatékos kivánságunk, hogy a zsidó állampolgárok egyenjogusságát minden további haladék nélkül érvényesitsék a gyakorlati életben s elvárjuk jogaink teljes helyreállitását. Intézményesen meg kell szüntetni a burkolt antiszemita izgatást ugy a sajtóban, mint a közéletben. Követeljük, állitson fel az államhatalom oly különleges rendeltetésü karhatalmi századokat, melyek nyomban riadókészültségbe helyezhetők, hogy ezáltal az ismétlődő antiszemita megmozdulások megakadályozhatók legyenek."[63]

Rónai Mihály András közíró 1947 közepén gyors egymásutánban két cikkben is foglakozott a magyarországi antiszemitizmussal. Az elsőben saját vívódásairól írt. Az antiszemita események zavart okoztak belső lojalitáshierarchiájában,[64] ugyanis pozitív változás híján nála egyszinten lévő, egyformán fontos közösségek és elvek között kényszerülne választásra.

> „....sem kivándorlójelölt, sem felekezeti köziró nem vagyok, hanem magyar publicista, aki tehát a kétségtelen koincidencia ellenére sem a zsidóság, hanem a zsidóságot is magában foglaló egész magyarság érdekeit kivánom szolgálni: azokat az érdekeket, melyek soha nem lehetnek ellentétesek a bennük foglalt rész-érdekek semelyikével sem, azokat az érdekeket, melyeket a fasizmus és a neofasizmus az antiszemitizmus sikján veszélyeztet a legsulyosabban azokat, s azokat az érdekeket, melyeket abban a pillanatban szünném meg szolgálni, amely pillanatban ellentétbe kerülnének az egyetemes erkölcs törvényeivel, tehát

[63] *Új Élet* 1946. augusztus 8. 1. A magyar zsidóság kiáltványa (A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája, Orthodox Izraelita Központi Iroda, Magyar Cionista Szövetség, Országos MUSZ. Szervezet).
[64] A zsidó lojalitáshierarchiák változásairól és általában a lojalitás fogalmának lehetséges használatáról lásd: Fenyves 2024. 11-32.

megszünnének azonosak lenni önmagukkal."[65] – írta Rónai Mihály András az Új Életben 1946 májusában.

Másik írásában az antiszemitizmus lehetséges felszámolásával kapcsolatban fogalmazott meg Sós Endrétől[66] eltérő véleményt. Ugyan Sóshoz hasonlóan Rónai is hosszú folyamatban gondolkodott, de nem az átneveléstől, sokkal inkább a társadalom teljes szerkezeti átalakításától várta a megoldást.

„....az antiszemitizmus semmi mástól valójában meg nem szünhetik, mint olyan strukturális társadalmi változásoktól, melyek ennek a fegyvernek használatát az ancien regime 'visszamaradó különitménye' számára kilátástalanná teszik, sőt amelyek a visszamaradó különitményt magát is egyszersmindenkorra felszámolják – olyan strukturális változásoktól tehát, melyek a magyar társadalom szerkezetét épp napjainkban módositják gyökeresen, melyeknek végső hatásai egy-két nemzedéken belül érvényesülhetnek, de addig is a gyógyuló test hőmérsékletét elviselhető mértékre s mind egészségesebbre temperálják."[67]

Az 1947. augusztus 31-én tartott, később „kékcédulásnak" hívott választásokra készülődve már eltűntek az Új Életből az antiszemitizmussal kapcsolatos kormányt számonkérő írások. Ezek a zsidóellenes zavargásokat – az akkori kommunista kommunikációnak megfelelően – a Nagy Ferenc-kormánynak és leginkább az akkor már emigrációba kényszerített miniszterelnöknek[68] az antiszemitizmussal szemben „szándékosan passzív" politikájára fogták.

„Nagy előrehaladás történt a közelmulttal szemben. A felszabadulás után ugyanis közel két esztendeig az volt a 'félhivatalos' felfogás, hogy a zsidókérdésről nem kell beszélni, mert zsidókérdés nincs. Ezt mondták legalábbis az akkori miniszterelnökségen és a kultuszminisztériumban. Ma már tudjuk, hogy az antiszemitizmus elleni küzdelem elmulasztása szántszándékkal történt. Nagy Ferenc és Nagy Ferenc klikkje valószinüleg azért 'mulasztották el' az antiszemitizmus leküzdését, mert tudták, hogy az antiszemitizmus szabad terjeszkedése aláássa a demokrácia alapjait. Ők pedig ezeknek az alapoknak a meglazulását várták."[69]

---

[65] *Új Élet* 1947. május 8. 1-2., 4. Rónai Mihály András: Solymosi Eszter vére.
[66] Sós Endre kalandos és változatos életéről lásd: Bódi 2024.
[67] *Új Élet* 1947. június 5. 1-2. Rónai Mihály András: A zsidó meg a pántlika.
[68] Romsics 2005. 292.
[69] *Új Élet* 1947. július 10. 1. Az antiszemitizmus ellen.

Sós Endre 1948 márciusában már a kapitalizmust, úgy általában, kapcsolta össze az antiszemitizmussal az *Új Élet*ben. Szerinte a fasizmus (amelynek alkotó eleme a zsidógyűlölet) a kapitalizmus egyenes folytatása, következménye és egyben a végeredménye. Sós az Egyesült Államokban már a fasizmusba fordulást, illetve az antiszemitizmus jellegzetességeit vélte felfedezni. Ezzel szemben a népi demokráciákban, ahol az osztálynélküliség a cél, már eltűnt a zsidókérdés.

> „Ma már csak a vak nem látja, hogy milyen igaza volt Marxnak, amikor a zsidókérdés igaz emberségű megoldásának legfőbb akadályát a kapitalizmusban látta. Ott, ahol a kapitalista gazdasági és társadalmi rend már megszűnt, kiküszöbölődött a régi értelemben vett zsidókérdés is. A Szovjetunió nem ismeri a zsidókérdést. Jugoszláviában nincs zsidókérdés. Bulgáriában is ismeretlen a zsidókérdés. Ezzel szemben: a fasiszta tendenciák előrenyomulása fokozza az antiszemitizmust az Egyesült Államokban és a reakciós áramlatok felburjánzása erősiti a zsidóellenes mozgalmakat Nagybritánniában. (...) A kapitalizmus korszaka, amely természetszerüen a fasiszta pokollal végződött, mérhetetlen szenvedést hozott minden elnyomottra. A zsidók tulnyomó többsége pedig kétszeresen volt elnyomott. Egyrészt szenvedett kizsákmányolt dolgozó és mint megtűrt, megvetet, lenézett, később azután Auschwitzba vagy máshová hurcolt és ott elgázositott zsidó."

Sós Endre adaptálta a szovjet retorikát a zsidóság helyzetére és a soára vonatkozóan. Ennek az átvett propaganda nyelvezetnek a révén lehetett a hidegháború időszakában a zsidó közösség sorseseményén, a közösségek pusztulásán és a recens antiszemita jelenségeken keresztül is nyilvánítani a lojalitást a Szovjetunió felé.

1948 áprilisában a kisgazdákhoz közelálló Magyar Nemzet című lap közölt egy nyilatkozatot Hamvas Endre csanádi püspöktől. Hamvas Endre 1944-ben határozottan ellenezte a zsidók deportálását, négy évvel később viszont a „tévedésben élő zsidók" közötti tömeges térítésre szólított fel. Az 1944-es és az 1948-as álláspont között csak látszólagos az ellentét, valójában teljesen megfelel a II. vatikáni zsinat előtti katolikus álláspontnak[70], miszerint az emberiesség egy

[70] A felvilágosodás képviselői, a bürgerliche Verbesserung hirdetői a természetjog alapján egységesnek tekintik az emberiséget. A születésénél fogva mindenki egyenlő elvét viszik tovább az egy univerzális emberiség gondolatában a liberális mozgalmak társadalomátalakító törekvései. A katolikus egyház a 20. század első felében is a természetjog alapján állt. Lásd: Fejérdy 2022. 21. A II. vatikáni zsinat előtt a katolikus egyház még azt tanította, hogy a zsidók nem ismerték el Jézust megváltónak, és azzal vádolták őket, hogy kollektív istengyilkosságot követtek el. Lásd Komoróczy 2012. 154-155. és Glässer 2020. 27. A világi apostolkodás fontos eleme pedig, – elsődlegesen persze ez egy belmisszió, mely a vallási közönyre válasz – hogy a katolikusoknak, – nemcsak a papoknak – minden nem-katolikust,

dolog, a vallások közötti egyenrangúság és relativizmus, illetve a katolikus érdekek és viszont már egy másik.

> „Hamvas püspök a hitbuzgalmi, kulturális és karitatív munkán kivül a zsidótestvérek közötti apostolkodásban jelölte meg. A zsidóságot — úgymond — az a veszély fenyegeti, hogy a hatalmas keleti ortodox rezervoár pusztulása révén és innen eredő utánpótlás hiányában, vallása iránt közömbössé, hitetlenné és anyagelvűvé válik. Az egyház kívánsága az, hogy a zsidóság ne maradjon vallás nélkül, hanem 'lehulljon a fátyol szeméről és megismerje és elismerje 'Dávid fiát, akit Isten az ő megváltására is küldött'."[71]

Az *Új Élet*ben Herskovits Fábián, a Dohány utcai zsinagóga cionista rabbija válaszolt a Magyar Nemzet tudósítására. Herskovits, Hamvas Endre 1944-es érdemei elismerése mellett Herskovits érzéketlenséggel vádolta a püspököt. Szerinte a soá borzalmai után a zsidók „kollektív tudatlanságára" felhívni a figyelmet és – a zsidók körében rosszemlékű – tömeges térítésre buzdító terv meghirdetése ellentétben áll a társadalmi megbékélés programjával.[72]

> „Bevalljuk, hogy Püspök úr által idézett hasonlat 'a zsidóság szemét eltakaró fátyol'-ról önmagában nem lenne veszélyes, ha a humanista eszméktől nem túlságosan elkényeztetett tömeget e fátyol eltávolítás műveletét az illetékes teológusokra és ideológusokra bíznák és nem éreznék magukat hivatottnak arra, hogy ezt az eltávolítási műveletet önmaguk hajtsák végre pogromok, kegyetlenkedések és gyilkosságok formájában. És ha bizonyos keserű rezignációval arra gondolunk, hogy ezeket a kegyes 'fátyol eltávolítási' műveleteket mindig bőséges rablások és fosztogatások is kísérték, nem túlságosan ékes cáfolataként az 'anyagelvűség' érvényesülésének, akkor ezt a jelenséget annak kell tulajdonítanunk, hogy a tömegeket nem a zsidóság által az egész emberiségnek adott 'ne lopj, nem ölj' stb. törvénye irányítja, hanem a hit, hogy a zsidóság szemét fátyol borítja, és így nem látja, hogy mit követnek el vele és körülötte. A tömegek vallási és erkölcsi nevelése tehát azt a hirdetést tenne kívánatossá, hogy a zsidóság szemét nem takarja el fátyol, akiknél talán valaha ez

így a zsidókat is, teríteniük kell. A világi apostolkodás kötelességéről írt 1942-ben Serédi Jusztinián Mihalovics Zsigmond A világi apostolkodás kézikönyve című könyvének előszavában. (Mihalovics Zsigmond: *A világi apostolkodás kézikönyve.* Szent István Társulat, Budapest. 1942. 3-5.)

[71] *Magyar Nemzet* 1948. április 7. 1. Hamvas püspök a zsidó testvérek közötti apostolkodásról.

[72] Az orthodox Korein Dezső egy 1946-os Új Életben megjelent írásában szintén kifogásolta a vészkorszakot követő zsidók körében végzett katolikus térítési tevékénységét és „papság egy részének térítési munkáját" határozta meg az antiszemitizmus egyik tényezőjének. Lásd *Új Élet* 1946. március 28. 2. Korein Dezső: Még nem volt elég.

előfordult, ma már kivétel nélkül tisztán látnak és nagyon jól tudják nemcsak azt, ami történik, hanem azt is, ami az emberek lelkében a szép szavak mögött megbújnak."[73]

A cikk második felében Herskovits a lelkészi kollegialitás és a holokausztban áldozatul esett rabbik iránti kegyelet hiányát kérte számon a püspökön. Hamvas a keleti hászid tömegek eltünése után vallásos támasz nélkülinek minősítette a magyarországi zsidóságot, ezzel lényegében alkalmatlannak tartotta a megmaradt magyar rabbikart a hazai zsidók vallásos nevelésére.

„Püspök úr szavai azt mondják félreérthetetlenül, hogy a keleti zsidóság pusztulása a megmaradt zsidóság vallási válságát idézheti elő, mert a zsidóság lelki és szellemi életét irányító rabbikar méltatlan hivatásához és ezért az egyházak papjai érzik hivatottnak magukat arra, hogy a zsidóság lelki gondozását kezükbe vegyék. De Püspök úrnak ezek a szavai nemcsak a ma működő rabbikar elleni kollegiálatlan támadás, hanem súlyos és kegyeletnélküli megsértése a mult nemzedékek és a mi korunkban mártírhalált halt nagy és tudós rabbik végtelen sorának, akiknek a püspök úr állítása szerint nem volt jelentőségük a zsidó közösségnek szellemi és vallási irányításában, mert azt a 'keleti orthodox rezervoár' biztosította. (...) Eszményük a legsötétebb gyűlölet közepette is a szeretet hirdetése és megvalósítása volt. Az elmúlt évtizedekben ezrével kísérték híveiket hűségesen a mártírhalálba. Ezt a nemestradíciójú rabbikart akarja Püspök úr – elhangzott beszéde szerint – a kitért zsidókkal helyettesíteni."[74]

A baloldali cionsták az antiszemitizmus problémájára a megoldást a marxizmus fogalmi keretében képzelték el, materialista, ateista alapokon állva értékelték a zsidók helyzetés és a probléma gyökerét az osztálytársadalmak létében látták. A marxista történelemeszemléletet interpretálva a modern antiszemitizmust elkerülhetetlen történelmi folyamatok eredményeként magyarázták. Szerintünk a modern antiszemitizmus leginkább a nagytőkések és földbirtokosok által lerontott hanyatló társadalmi csoportokra jellemző. Úgy vélték minél több társadalmi csoport megy tönkre, annál magasabbra fog csapni az antiszemitizmus hulláma, és csak az osztálynélküli szocialista társadalom végső győzelme fogja végleg megoldani a zsidókérdést. Ezen elvek alapján dolgozta ki Ber Borochov a munkások által vezette zsidó nacionalzmus ideológiai alapját. Borochov alapfogalma a marxista fogalmi keretben gyakran használt „termelés viszonyok" voltak. Szerinte az volt legfontosabb probléma, hogy nincs közös haza, ahol a zsidó munkások hasonló

[73] *Új Élet* 1948. április 15. 1-2. Dr. Herskovits Fábián: Nyílt levél Hamvas Endre csanádi püspök úrhoz.
[74] *Új Élet* 1948. április 15. 1-2. Dr. Herskovits Fábián: Nyílt levél Hamvas Endre csanádi püspök úrhoz.

körülmények között dolgoznának, és így nem alkotnak egységes zsidó munkásosztályt. A szétszóratásban a zsidó munkások sosem fogják normális helyüket megtalálni a helyi többségi társdadalom gazdasági folyamataiban, mert a többség versenytársat fog látni a zsidó munkásokban és elzárja őket a termelőeszközök birtoklásától. Vitakozott az anticionista zsidó szocialistákkal, akik szerint az osztályharc és az új gazdasági és társadalmi körülmények eltűntetik az antiszemitizmust.[75]

A marxista-cionista Hasomer Hacair lapjában, a Haderechben Groszmann Sándor az antiszemitizmust alapvetően – Jan Groshoz hasonlóan – egzisztenciális okokkal, a vagyont és állásokat megszerzők és a visszatérő zsidók közti feszültséggel magyarázta. Szerinte a megoldást a magyarok és a zsidók közti kölcsönös megértés és a zsidó társadalom fentebb említett átstruktúrálása hozhatja meg.

> „A zsidókérdésben uralkodó feszültségnek magyarázata az is, hogy a zsidó értékek, ingóságok, ingatlanok, jogosítványok, lakások fontos és jól dotált állások kisajátításával nemcsak a magyar középosztálynak, hanem a dolgozó osztálynak is bizonyos része van. Ennek az az oka, hogy a deportálásból visszatért zsidóság jogos követeléseit általában ellenszenvvel fogadják. (...) A zsidókérdésben fennálló feszültséget csak a magyar társadalom aktív megértése és a zsidó közösség pozitív hozzáállása vezetheti le. Ennek előfeltétele: szabad lehetőséget kell teremteni a zsidóság teljes átalakítására, amely átalakítás a zsidóság gazdasági struktúrájának átépítésen alapul."[76] – írta 1945 júliusban Groszmann a Haderechben.

A Haderech egy másik cikkében úgy vélte, ha nem valósul meg a nemzetközi munkásmozgalom és az európai zsidóság szövetsége, vagy inkább, ha a zsidóság nem csatlakozik a munkásmozgalomhoz, az antiszemitizmus ügyében nem várható érdemi javulás.

> „Amíg egyfelől munkásmozgalom nem találhatja meg a mai európai zsidóságban termelési viszonyainál fogva természetes szövetségesét, addig a zsidó kispolgári tömegek éppen kispolgáriságuk következtében sokszor a haladást akadályozó erők segédcsapataiként jelentkeznek. Akik a magyar politikai élet utolsó esztendejének tapasztalatait megszívlelik, sok bizonyítékot tudnak erre találni. Amíg tehát a reakció a kispolgárban a zsidót üldözte, a

[75] Zima 2014. 14-15.
[76] *Haderech* 1945. június 7. 1-3. Groszmann Sándor: A megvalósítás útján.

haladás a feketézőt fogja elseperni. A lényegen: a zsidókérdésen mi sem változott."[77] – jelent meg a Haderechben 1946 áprilisban.

A szórványban élő vidéki zsidóság mindennapi egzisztenciális, sőt személyi biztonsági problémáira hívta fel a figyelmet az MCSZ, a cionista ernyőszervezet lapja, – az 1939 előtti cionista szócső, a Zsidó Szemle utódjának tekinthető, – Zsidó Szemle Problémáinkról. Akármennyire hittek is az új világban – a szerző, Ungár Béla szerint – sem a helyi, alapvetően antiszemita nemzsidó lakosság, sem a visszatérő, javaikat visszaszerezni zsidók nem keresik a megbékélés lehetőségét egymással. Ungár úgy vélte, hogy az 1946-os év antiszemita pogromjai jelzik ennek a biztonsági helyzetnek a tarthatatlanságát.

„A társadalmi élet vonalán a szórvány zsidót a teljes el- és magárahagyottság jellemzi. A zsidó és nemzsidó lakosság között valamikor fennállott patriarchális jó viszony és harmónia már réges-régen felbomlott és a fasiszta-antiszemita méreg sokkal mélyebben ivódott a falu lakosságának úgyszólván minden rétegébe, másrészt a pokol szenvedéséiből visszatért és szeretteitől megfosztott sem tud – sőt nem is akar – egykönnyen felejteni és megbocsátani, semhogy a társadalmi béke őszinte formái kialakulhattak volna. (...) ... Kunmadaras, Ózd, stb. és általában a hamu alatt parázsló, izzó antiszemita gyűlölet elég meggyőző figyelmeztetés arra, milyen kevéssé él biztonságban a szórványok zsidósága..."[78] – írta Ungár Béla 1947 elején az Zsidó Szemle Problémáinkról hasábjain

Ungár pár bekezdéssel lejjebb egyenesen azt állítja, hogy ezt a helyzetet már nem lehet kezelni, hanem minél előbb fel kell számolni. A szórványban élő zsidóságot városokba, nagyobb zsidó központokba költöztetni javasolta.[79]

„A kép, - mondhatnánk helyesebben – a kórkép adva van. Segíteni kell még pedig nem tüneti kezeléssel, hanem radikálisan. Minden eszközzel és minden támogatással lehetővé kell tenni a zsidó szórványoknak megszüntetését és nagyobb egységbe való tömörítését. A maradék zsidóság ittmaradó része csak így maradhat meg."[80]

Mostanában is gyakran felmerülő kérdés a holokauszt emlékműveinek problémája. Mely célok mentén építenénk emlékműveknek, kik az elérendő célcsoportok? Az emlékmű a helyi zsidó

[77] *Haderech* 1946. április 1. 10-11. Dávid ben Dov: A kérdés megoldása.
[78] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1947. február-március. 8. dr. Ungár Béla: Az elhagyottak.
[79] A szórvány zsidóság fővárosba költözéséről Beke Zsolt írt részletesen. Lásd: Beke 2023. 186.
[80] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1947. február-március. 8. dr. Ungár Béla: Az elhagyottak.

közösségnek szól-e, vagy a többségi társadalomnak? Közösségi vigasztalást akar-e nyújtani, és ezzel a közösségi megmaradást támogatni, vagy bűntudatot akar-e kelteni? 1947 júniusában két ellentétes álláspont lehetett felfedezni a zsidó sajtóban. A *Zsidó Szemle Problémáinkban* jelent meg, a már korábban idézett Herskovits Fábián, pesti rabbi cikke az emlékművekkel kapcsolatban. Herskovits lényegében teljesen feleslegesnek gondolta a látványos, grandiózus emlékművek építését. Egyrészt cionista, a mielőbbi kivándorlást szorgalmazó rabbiként nem érezte fontosnak egy tartós építmény megalkotását a diaszpórában, másrészt szerinte a jövő szempontjából a zsidó szellem megőrzése és a mártírok emlékének fenntartása szolgálná inkább a zsidó közösségi érdekeket.

> „Amikor tehát azt kell látnunk most, hogy a csekély számban megmaradt magyarországi zsidóság éppen csak feltápászkodó hitközségei, a zsidó lélek példátlan lelkesedésének és áldozatkészségének sugallatára hatalmas áldozatokat vállalva pompás emlékműveket készül emelni elpusztított mártírjaink emlékére, a zsidó jövővel szemben érzett kötelességtudatunk, de ugyanakkor a mi mártírjaink emlékének igazán kegyeletes megőrzésének akarása és a józanság kötelez bennünket, hogy felvessük a kérdést: vajjon minek és kinek akarjuk felemelni itt a galutban ezeket a nagy áldozatokat követelő pompás emlékműveket?! (...) A zsidó szív fájdalmának és kegyeletének legyen elég a szerény és kicsiny emléktábla, vagy oszlop! De ami a nagyvonalú és valóban örök időkre szóló megemlékezést illeti, az igazi zsidó szellem és éppen a mártírjaink emlékezetének zavartalan kegyelete azt követeli tőlünk, hogy a nagy áldozatokkal járó 'emlékműve' a magyarországi zsidóság hatszázezer halottjának a zsidó nép életét és jövendőjét szolgálja."[81]

Ezzel ellentétes álláspontot fogalmazott meg Kerti László a *Szabad Ujpesti Zsidó Élet* című helyi lapban. Kerti szerint az antiszemitizmus elleni harc egyik fontos eszköze az emlékmű, mert bűntudatot kelt és elrettent, ugyanakkor a zsidó közösségi érzés és összetartozás ügyét is szolgálja.

> „Senki sem vonhatja kétségbe azt, hogy az ország különböző részeiben már létező és a jövőben létesítendő emlékművek nem azt a célt szolgálják, hogy velük elejét vegyük a még mindig lappangó gyűlöletnek. Nem lehet olyan elvetemült egy ember, hogy egy ilyen emlékmű láttára – még a hétköznapok általánosságában is – ne feltétlen memento és vádirat legyen előtte. Nem lehet elképzelni olyan embert, akire ne lenne hatással egy emlékmű, amelyet azok emlékének megörökítésére emeltek, akiket védtelenül galád módon

[81] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1947. június. 5-6. Dr. Herskovits Fábián: A zsidó mártírok és az emlékművek.

legyilkoltak. A közönséges bűnözőket is konok tagadás esetében helyszíni szemlére viszik, ahol a legelvetemültebb is megtörik, mert felébred benne a bűntudat tettének elkövetése miatt. (...) Minden olyan eszköz, mely a megmaradt zsidóság együvétartozását és közösségi érzését előmozdítja, az végső soron előmozdítja az előbb említett és a zsidóság számára elengedhetetlenül szükséges legfőbb cél megvalósítását."[82]

A megbocsájtás problémája már korábban is felmerült ebben a fejezetben, idéztem az *Új Életből* Stöckler Lajost és Hevesi Ferencet, illetve ennek nehézségeiről írt Ungár Béla a *Zsidó Szemle Problémáinkban* című lapban. A vallásos cionista Hecháluc hádátiban Slómó Löwy Stöcklerhez és Hevesihez hasonlóan a visszatérő megbocsájtó zsidó alakját állította szembe az antiszemita tömegekkel, a vallásos cionista felfogásnak megfelelően, a biztonságos diaszpóra-élet lehetetlenségére rámutatva.

„Ők is ott voltak a százszám zsúfolt vagonokban, őket is deportálták családjukkal együtt és elindultak a szomorú útra, hol a halál rendre szedte áldozatait és honnan a visszatérés csak kevés, a poklok kínjait is túlélő testvéreink számára adatott. Visszajöttek ők is…, hogy a múltat feledve, megbocsájtva a tegnap bűnös méregkeverő gyilkosainak, rendbehozzák lerombolt otthonaikat. Ők is elfeledtek bosszút és haragot…Megbocsájtottak …a 'Könyvek Könyvé'-nek szellemében! Feledni, megbocsájtani, örökké fátylat a múltra – ez egyedül a mi osztályrészünk a népek közösségében. Megbocsájtottak …és a hála: gyilkos orvtámadás; életet követelt a vandál kannibalizmus. (...) E szomorú példából ismét okul a magyarországi zsidóság. Világos az út, melyen haladnunk kell. A 'Tóra-fénye' megvilágítja ösvényeinket és így indulunk igaz szabadságunk felé 'Szinái'-jal, Szinájhoz, Cion – és népünk megváltásához."[83] írta 1946 júniusában Slómó Lőwy a Hecháluc hádátiban.

Pár hónappal később, szeptemberben, Lőwy az állami megbocsájtás ügyét tárgyalta. Szerinte az új rendszer „kis-nyilasokkal" szembeni elnéző politikája már a demokráciát fenyegeti. Ahogy sok más zsidó lapokban publikáló közíró Lőwy, így is összekapcsolta demokrácia sikerességét és antiszemitizmussal szembeni fellépést.

A demokrácia a megbocsájtás jegyében kezdte meg országépítő politikáját, amely oly sokszor visszaütött. A zsidóság nem kapta meg az őt megillető anyagi rehabilitációt, a 'kis-

[82] *Szabad Ujpesti Zsidó Élet* 1947. június-július. 4-6. Kerti László: Miért építünk emlékművet?
[83] *Hecháluc hádáti* 1946. június 3. 1-2. Slómó Lőwy: Ünnep elé.

> nyilasok' azonban amnesztiát kaptak, s ők bizony nem egyszer tudták mit kezdjenek a szabadságukkal. (…) Az ifjú demokrácia nem volt képes megküzdeni minden vonalon a reakcióval. E küzdelem sikertelenségének próbaköve pedig a magyarországi zsidóság volt."[84]

Ugyanebben a cikkben pár sorral lejjebb Lőwy már egyetemes eszkatológiában gondolkodva kapcsolta össze a „szebb, egy boldogabb zsidó jövendőt" az „emberiség sorsának javulásával", illetve „a humánum végleges, igazi győzelmével."[85]

A jobboldali-revizionista cionista Betar lapjain – Lőwyhez hasonlóan – Jákov Fleischman is egyetemes szintre emelte és összekötötte világ jobbá tételével a zsidó-ügyet, illetve az antiszemitizmus kérdését, azzal a különbséggel, hogy a „tikkun olám"-ot[86] és a galut[87] felszámolásának támogatását nem zsidóktól, hanem a világ nagyhatalmaitól várta.[88]

> „Mi cionisták nem vagyunk optimisták és a háború utáni tapasztalatok, a neoabszolutizmus sem jogosítottak fel bennünket arra a reményre, hogy a farkasokat belátható időn belül bárányokkal lehessen szublimálni és nem hiszünk az antiszemita tömegeknek filoszemitákká való átnevelésének sikerében… Ezért küzdünk minden erőnkkel a galut felszámolásáért, amelyben a zsidóság továbbra is csak a gyakorlóterek szalmabábujának szerepét játssza. Küzdünk a zsidó államért, mely hivatva van megvalósítani a félelem nélküli normális népi életet. De a zsidó állam megvalósítása nem csak a mi érdekünk, hanem a világ első rendű érdeke is, mert a zsidó béke nélkül nem lesz béke a földön"[89] – írta 1947 augusztusában Jákov Fleischmann a *Betar*ban.

Már a korai cionista mozgalom is megalkotta az izmos, harcos zsidó fiatal ideálját[90], aki, ha kell megvédi családját, közösségét. 1945 után a *Betar*, a korábbihoz hasonlóan, az áldozatzsidót felváltó öntudatos, harcos zsidó ifjúságban látta az antiszemitizmus elleni harc letéteményesét.

> „A cionista kézbe került ifjúság elsősorban és mindenek fölött tudatos lesz és pedig tudatát olyan irányba fejlesztik, hogy soha ebben az életben nem kerülhet, bármilyen szerencsétlen

[84] *Hecháluc hádáti* 1946. szeptember. 1-4. Löwy Slomó: 5706. a mérlegen.
[85] *Hecháluc hádáti* 1946. szeptember. 1-4. Löwy Slomó: 5706. a mérlegen.
[86] A világ jobbá tétele.
[87] Száműzetés
[88] A zsidó állam létrehozásának támogatásával.
[89] *Betar* 1947. augusztus 2. 2. Jákov Fleischmann: Míg egy zsidónak reszketnie kell az életéért.
[90] Zima 2014. 243.

körülmények összejátszása esetén, abba a helyzetbe, hogy ismét vagonokba zárják és gázkamrákban elégessék. (...) Az új zsidó ifjúság nem ad többé a világnak olyan zsidóságot, amelyet terelni lehet egy-két szuronnyal, vagy korbáccsal a halálig."[91]

Mostanában is – különösen háborús helyzetben – gyakran előforduló és zsidó közösségekben komoly indulatokat kiváltó vita, hogy Izrael Állam kritikájának mely formája tekinthető antiszemitizmusnak. 1947-ben a *Kossuth Népe* című, a szociáldemokratákhoz közel álló napilap palesztinai tudósításában vérszomjas terroristának minősítette a Stern csoportot.

„A palesztinai brit katonaság és rendőrség tagjai között nagy izgalmat okozott a Stern-csoport ifjabb merénylete, amely Telavivban két brit katona, Jeruzsálemben két brit rendőr életébe került. Az elmúlt 48 órában megölt 9 brit ember közül mindnyájan Palesztina legkegyetlenebb terroristáinak, a Stern-csoport fiatal lövészeinek áldozatai — négy polgáriember volt. 32 brit megsebesült, közülük öten pénteken este életveszélyes állapotban voltak. A palesztinai hatóságok attól tartanak, hogy a Stern-csoport vérszomja még nincs kielégítve és esetleg újabb merényleteket követ el."[92]

A Betar szerint a tudósítás előítéletes és alapvetően antiszemita. Úgy vélték, hogy a lap zsidóellenes attitűdje határozta meg a cikk hangulatát, amikor kettős mércét alkalmazva terroristának minősítették a brit célpontokat támadó Stern-csoportot és szabadságharcosnak a szintén britek ellen harcoló görög felkelőket.

„Fel kell tételeznünk, hogy a 'Kossuth-népe' az angol imperializmus ellen minden erővel küzdő Stern-csoport tagjait valóban 'Palesztina legkegyetlenebb, vérszomjas terroristáinak' tartja. De akkor hadd kérdezzük meg: A görögországi partizánokat, az EAM szervezetét, akik úgyszintén az angol imperializmus ellen, saját kormányukkal szemben harcolnak, azokat is kegyetlen és vérszomjas terroristáknak nevez? (...) Talán a 'Kossuth-népe' szerkesztőjének még nem sikerült levetkőznie a zsidók iránt táplált előítéletét? És ezért méri a zsidó szabadságharcosokat más mértékkel, mint a görögöket?"[93]

Az orthodox Agudasz Jiszróel[94] lapja, a *Darkenu* szerint az antiszemitizmus miatt nyugalmat találni képtelen, a táborokból szabaduló, lakóhelyükre visszatérni nem akaró, hazátlan

[91] *Betar* 1947. augusztus 9. 1-4. A.A.: Lássuk mire megyünk…
[92] *Kossuth Népe 1*947. november 16. 5. Ma éjszaka négy robbanás volt Jeruzsálemben.
[93] *Betar* 1947. november 21. 1. r.: Válasz.
[94] Az Agudasz Jiszróél 1912-ben jött létre Katowicében, de Magyarországon 1945 előtt nem volt jelen.

zsidók az Aguda keretei között találhatnak biztonságra és életcélra, így a lap érvelésében az Aguda a zsidó jövő biztosítéka.

> „A romok alól, melyeket a náci uralom hagyott hátra, szédelegve bujnak elő a megmaradottak, kik nem pusztultak el a haláltáborokban és a gázkamrákban. A szabadság szelét érzik és életre vágynak, de a Gonoszság továbbra is felettük lebeg. Az antiszemitizmus továbbra is üldözi őket. Ha visszatérnek a lakóhelyeikre, rejtett gyűlölettel találkoznak és nem mernek visszatérni lerombolt házaikba. Hánykolódnak a Európa országútjain és szétszóródnak a nyugati táborokban. (...) Ez a helyzet súlyos kérdéseket vet fel és a választól, melyet a kérdésre adunk, függ a zsidóság jövője: ha sikerülni fog a szétszóródottakat összegyűjteni, megtalálni számukra a szükséges szervezeti formát, amely rendezi életüket az Agudat Jiszraél keretében, akkor biztos alapot rakunk le a zsidóság jövője számára."[95]

Az antiszemitizmus eredetével és történetével foglakozó kutatók általában a történeti kontextusnak megfelelően elemzik a zsidóellenességet. Megkülönböztetik például a premodern korra jellemző, vallási alapú antijudaizmust a modern korra jellemző gazdasági, illetve faji alapú antiszemitizmustól. Schück Jenő sárvári orthodox főrabbi a zsidó múltból kiindulva világtörténeti kontextusuktól függetlenül, az akkori jelenből visszafelé haladva, tekintette át a zsidóellenes mozgalmakat. A soát közvetlenül követő években a holokausztot sokan nevezték a harmadik hurbánnak (utalva a soát megelőző két zsidó tragédiára, a Szentélyek lerombolására), ám Schück Jenő a második Szentély lerombolását követő diaszpóralét egyenes következményeként, és nem a megelőző évszázadoktól elkülöníthető tragédiaként magyarázza a soát.[96]

> „Távol áll tőlem, népünk újjabkori pusztulását és szenvedését lekicsinyelni. (...) Az auschwitzi stb. szenvedések nem gyengítették meg ítélőképességemet annyira, hogy népünk borzasztó katasztrófáját ne tudnám felfogni teljes tragikus valóságában. És mégis tiltakozom 'a harmadik Chorban' [hurbán: katasztrófa – Z.A.] fogalom ellen. Harmadik Chorban nem volt és nem is lesz logikai egyszerűség, hogy a Chorban csak az újjáépítés után következhet, ami sajnos még nem valósult meg. Amit most átéltünk, nem más, mint folytatása közel kétezer év előtti katasztrófánknak, amikor Titusz barbár hordái felégették Bész

[95] *Darkénu* 1946. július 1-3. Szimcha B. Stein: Quo Vadis?
[96] Az orthodox Schück Jenő holokauszt magyarázatában nem alkalmazta a Joel Teitelbaum és más hászid gondolkodók által használt – a zsidó hagyományból levezett – cionista bűn és kollektív isteni büntetés kettősségét. Lásd Ravitzky 2011. 116., A kollektív zsidó bűn és isteni büntetés kettőségéről lásd Glässer 2016. 16.

> Hamikdasunkat [Szentélyünket Z.A.] és megszüntették nemzeti önállóságunkat. Azóta galuttól galutig viseljük a második Chorban szomorú következményeit." A hitlerizmus egyenes láncolatra Tituszttól, Hadriántól, Boullon Gottfried, Chmelnicki stb. véres zsarnokain át haladó galut-chorban sorozatnak, mely számunkra véres komplexum, a második chorban periódusát jelenti."[97]

Glässer Norbert szerint a soá előtti orthodox elit modernitáshoz való viszonya kettőséget mutatott. Hirdették a modern jelenségek előli visszavonulást és az azoktól való tartózkodást, viszont modern intézményrendszert alakítottak ki, és a modern zsidó közösségek elleni harcban felhasználták a kor legmodernebb kommunikációs eszközét, a sajtót. Az antiszemitizmussal kapcsolatban az orthodox sajtóban korábban is jelentek meg modernitáskritikus cikkek a külvilág modern jelenségeivel és a zsidók elvallástalanodásával összefüggésben.[98] Korein Dezső, holokausztot megelőző, 1935-ös írásában Schück Jenőhöz hasonlóan, a korábbi évszázadokból, illetve a Nagy Háború következményeinek hatásából vezette le modern antiszemitizmust előretörését az európai lelkekben. Felekezeti alapokon állva, és ekkor még az egyetemes emberi kultúra és műveltség védelmére hivatkozva, keresztény-zsidó összefogást javasolt az antiszemitizmus és nácizmus elleni küzdelemben.[99]

Korein Dezső azonban, a vészkorszak borzalmainak hatására, egy 1946-os Darkénuban megjelent cikkében már felvilágosodást követő időszakot a világtörténelem legszörnyűbb korának tartotta és visszavallásosodásra szólított fel.

> „Egy bizonyos, hogy annyi bajt és kárt a világ fennállása óta egy korszakban sem találunk, mint a sokat felmagasztalt európai civilizáció korszakában. Igaz, hogy a civilizáció fizikailag közelebb hozta egymáshoz az emberiséget, áthidalta a nagy távolságokat, azonban lelkileg eltávolította egymástól. Ma azonban, amikor szédítő összevisszaságban gomolyognak a világ népei, nem az erkölcsi tartalom nélküli civilizációra, hanem a lelki kultúrára van szüksége a szenvedő emberiségnek."[100]

---

[97] *Darkenu* 1946. július. 9-10. Schück Jenő főrabbi, Sárvár: A kétarcú Jiszrael.
[98] Glässer 2016. 17.
[99] Korein Dezső: Mi az oka a zsidógyűlöletnek? III. kiadás. A jólelkű keresztény közvélemény felvilágosítására, Budapest 1935. 3-7. Lásd Glässer. 2024. 140.
[100] *Darkenu* 1946. július. 13. Korein Dezső: Reflexiók a háromhéthez.

Korein Dezső szerint az antiszemita eseményekre – szemben az 1935-ben javasolta[101] – higgadtan, visszafogottan kell reagálni, „mert az a hős aki az indulatain uralkodni tud", és arra intett, hogy ha „az uszítók bennünket bármely formában provokálnak, legyünk mi lelkileg kitartók, hogy ezekre a tendenciózus kihívásokra sem szóban, sem írásban ne reagáljunk". [102] A korábbi időszakokból merítkező érvelése szerint csak az Örökkévalóba vetett hit lehet a túlélés biztosítéka[103]: Csak régi sokezeréves törhetetlen bizalom az Örökkévalóban adhat erőt és kitartást mai legyengült állapotunkban."[104]

*

1945 szeptemberében Parragi György, kisgazda politikus, a Magyar Nemzet főmunkatársa lapjában vezércikket szánt az antiszemitizmussal szembeni fellépésnek. Írásában az általam is említett Darvas József írásai és beszéde ellen tiltakozott, és ő nevezte talán elsőként a második világháborút követő antiszemita jelenségeket – kérdőjellel ugyan – újantiszemitizmusnak, amely később neontiszemitizmusként terjedt el zsidó és nemzsidó lapokban egyaránt. Parragi cikkéből mindössze annyi derül ki, hogy a Horthy- és a nyilaskorszak az antiszemitizmus időszaka, míg az újantiszemitizmus pedig az 1945 utáni időszakra esik. Parragi ugyanakkor elismeri, hogy a vészkorszak utáni antiszemitizmus semmiben sem tér el a korábbitól[105]

A zsidó lapok kényszerből használták a neoantiszemitizmus kifejezést, egyedül Sós Endre egy 1947-es írásában talált érdemi különbségeket az antiszemita események között, amelyeket a politikai berendezkedésekhez és stílushoz kötött.

Az MIOI lapja az Új Élet foglalkozott legtöbbet az antiszemita megmozdulásokkal, tiltakozásuk hangnemében – a politikai környezet átalakulásával – hangnemében jelentősen változott, majd eltűnt. Az 1947-es parlamenti választások után az antiszemitizmus és a szocializmus/kommunizmus egyidejű létezését már képtelenségnek tartották.

[101] Korein Dezső 1935: Mi az oka a zsidógyűlöletnek? III. kiadás. A jólelkű keresztény közvélemény felvilágosítására, Budapest. 9. Lásd: Glässer 2024. 140.
[102] Darkenu 1946. július. 13. Korein Dezső: Reflexiók a háromhéthez.
[103] Glässer – Zima 2009. 73-100.
[104] *Darkenu* 1946. július. 19. Korein Dezső: Az antiszemitizmus eredete.
[105] *Magyar Nemzet* 1945. szeptember 2. 1-2. Parragi György: Új antiszemitizmus?

A cionista lapok jóval kevesebbet foglalkoztak az antiszemitizmussal, írásaikban – a már csak átmenetinek remélt – diaszpóraléttel kapcsolták össze a zsidóellenességet és a galut felszámolására buzdítottak.

Miután az orthodoxia számára az elpusztult közösségeik újjáélesztése és a szórványban maradt orthodox zsidók megmaradása volt a legfontosabb ügy, orthodox lapokban található a legkevesebb antiszemitizmussal foglakozó írás. Szerkesztőik az Örökkévalóhoz fordulástól és a vallás újrafelfedezésétől – és persze ők is a kivándorlástól – remélték a jobb idők eljövetelét.

A „neoantiszemitizmus" hatására a közösségi vonatkozások felértékelődtek, a modern fogalomkészletet önmagukra is alkalmazva az egyes irányzatok közbeszédét a zsidó etnikai önmeghatározás felé tolták el. A vészkorszakkal lejátszódott egy részleges nemzedékváltás a zsidó intézményi elitben. Az új nemzedék tapasztalatai a húszas-harmincas években formálódtak ki az akkori intézményrendszer által el nem fogadott alternatíva keretében és váltak alapjává egy diskurzusváltásnak, amelyhez a korábbi szereplők egy része is csatalakozott.

4. Felekezeti alapokról és az etnicista megközelítés

A soát megelőzően a magyarországi neológia – Közép-Európa más modern zsidó közösségéihez hasonlóan – a befogadó állam nemzetstratégiáját, nemzetvallását adaptálta. Tagadva a zsidó nemzet létezését, a korszakban mindvégig a magyar nemzethez tartozás és az azzal való teljes azonosulás alkotta kollektív tudatuk lényegét.[106] A modern magyar zsidó stratégiának szerves részét adta a magyar kormányzati törekvésekkel szembeni feltétlen lojalitás. Egészen a holokauszt időszakáig mindvégig – tehát az antiszemitizmus főáramba kerülésének évtizedeiben is – mindvégig hűségesek maradtak a meghatározó magyar nemzeti törekvésekhez.[107] A kongresszusi zsidóság szerkesztői elitje az Egyenlőség hasábjain a dualizmus idején kialakult felekezeti struktúrát alapul véve és változatlannak gondolva továbbra is a magyar társadalom szerves részének tartotta a magyarországi zsidóságot.[108]

> „A magyar államnak jó és hű polgárai, a magyar nemzetnek becsületes és hazafiasan gondolkodó fiai voltunk eddig mindig, akarunk és fogunk minden körülmények között a jövőben is maradni. Magyarságunkat nem engedjük elvenni. Drága és szent ez nekünk és a mi magyar nemzeti lelkiismeretünk épp oly sérthetetlen előttünk, mint zsidó vallásos lelkiismeretünk”[109] írta az Egyenlőség a zsidókat etnikai csoporttá átminősítő „numerus clausus” törvény tárgyalásának időszakában.

A soát követően eltűnt a megmaradt és új neológ elit töretlen bizalma a többségi magyar nemzetben és ragaszkodása a környezetéhez, és – szemben a Nagy Háború utáni évekkel szemben már a korábbi állapotok visszaállítására sem törekedett. Valami teljesen újban bíztak, amely alapjaiban eltér a korábbiaktól. Annak ellenére, hogy újrafogalmazták kollektív tudatukat, a régitől sem tudtak tökéletesen eltérni. Írásaikban gyakran visszaköszön ez is, illetve magától értetődő módon folyamatosan hatottak rájuk a magyar belpolitika és a hidegháború aktuális eseményei is.

A neológ és részben az orthodox zsidó elit nemzetstratégiájának az 1945 utáni kezdeti időszakban kialakított változását, illetve ennek trendjeit, leginkább az előző fejezetekben már hivatkozott Új Életen, a MIOI hivatalos lapján keresztül lehet a legegyszerűbben bemutatni. Mivel

---

[106] Zima 2019. 123.
[107] Vö: Glässer 2024. 117-174.
[108] Gleszer-Zima 2009. 79.
[109] *Egyenlőség* 1920. július 31. 3. Mi történjék a magyarországi zsidókkal?

ebben a fejezetben elsősorban a neológ – és kis részben az orthodox – elit kollektív tudatában lejátszódó folyamatokat elemzem, csak abban az esetben használok cionista forrásokat, ha a szerző a neológ közösségi életben is aktív volt vagy az *Új Élet*ben is gyakran publikált

4. 1. A többségi társadalommal szemben

Munkácsi Ernő már a vészkorszakot megelőző időszakban is a neológ véleményformáló elit aktív tagja volt, és gyakran írt a budapesti haladó zsidó lapban, az Egyenlőségben. Ahogy a többiek, ő is felekezeti alapon állt. Munkácsi Ernő már az Új Élet első számában közölt cikkében szakított a korábbi felekezeti alapállással és népként definiálta a zsidóságot.[110]

> „És hiába harsogták a még egymilliós magyar zsidóságnak, hogy el kell pusztulnia annak a népnek, amely nem érti korának a tömegeket és tömegmozgalmakat irányító vezéreszméjét: a vagyoni kiegyenlítődés[111] szükségességét és a szervezés fontosságát"[112] – jelentette ki Munkácsi az *Új Élet* hasábjain.

Az *Új Élet* 1946 januárjában Hevesi Ferenc pesti rabbitól idézett, akinek beszédében nyoma sem volt a többségi társdalomhoz fűződő, – korábban jellemző, illetve elvárt – feltétlen bizalomnak vagy lojalitásnak, és gyakorlatilag az egész magyar társadalmat tetemre hívta.

> „De kötelezi mártírjaink emlékezete az egész magyar társadalmat, amelynek legkisebb bűne, hogy közömbösen, passzívan nézte és tűrte zsidó honfitársaik százezreinek lemészárlását. (...) Szálljon magába a magyar társadalom és hajoljon meg hódolattal mártírjaink erkölcsi nagysága, vallásunk magasztos igazsága és erkölcsi fensége előtt és keresse a békés kiengesztelődést annak a tiszteletnek útján, mely a szerencsétlen sorsú magyar zsidóságot megilleti."[113]

Hevesihez hasonló stílusban beszélt a többségi társdalommal való jövőbeli együttélés lehetőségeiről beszélt Pásztor József, a Mazot[114] ügyvezető igazgatója az egyesület VI. kerületi rendezvényén. Pásztor – a két világháború közötti cionista felfogáshoz hasonlóan – a két nép (magyar, zsidó) sorsa, történelme és kollektív tulajdonságai közötti hasonlóságról beszélt, azaz

---

[110] Zima 2020. 297.
[111] A marxista diskurzus adaptálásával a következő fejezet fog foglalkozni.
[112] *Új Élet* 1945. november 13. 1. M.E.: Új életet.
[113] *Új Élet* 1946. január 3. 2. Böjtöltünk és imádkoztunk.
[114] Magyar Zsidók Országos Egyesülete (Tanácsa)

párhuzamosságokból, és nem azonosságból kiindulva,[115] mint ami egy megtisztulási folyamat után reményt adhat az együttélésre.

> „Az utolsó évek alatt történtek közül a legtöbb jóvá nem tehető mégis az élet halad tovább – mondotta, gondolni kell tehát a holnapra. A magyar zsidóság várja a napot, mikor a szeretet legyőzi a gyűlöletet, melynek sötétségében parányi fény villant meg az elmúlt héten. A nemzetgyűlés elfogadott egy törvényjavaslatot, mely mélységes megvetéssel bélyegezte meg az elmúlt rezsim bűneit. Ezt tudomásul véve arra kell gondolni, hogyan alakuljon ki a jövőben a magyarság és a zsidóság közös élete. (...) Most meg kell kísérelni az együttélést. A magyar és zsidó lelkiség sokban hasonlatos. A történelem folyamán mindketten sokat szenvedtek. A magyar és zsidó irodalomban is rengeteg rokongondolat van. Tulajdonságaikban is sok közös vonás mutatkozik, mint például a széthúzás, a Pató Páloskodás, az urhatnámság. A magyar nép is éppúgy, mint a zsidó, rokontalanul, elhagyatottan áll. Kérdés, hogy találjuk meg a kapcsolatot? Mi a teendő? A múlt eseményein okulva azoknak, akik itt akarnak maradni, meg kell találniuk a béke és a nyugalom alapjait. Biztató jelenség erre az új törvény és a remény, hogy a magyar nép is bölcsebb belátásra tér. (…) A magunk érdekének védelmében kötelességünk a demokrácia erősítése, mert csak akkor maradhatunk életben, ha ebben az országban demokrácia szocializmus lesz. Mindent el kell követni a béke érdekében. Beszédét azzal a reménnyel zárta, hogy a jövőben nem lesz ellentét a magyarság és a zsidóság között."[116]

Kerti László – 1947-től Nagy-Budapest létrejöttéig a Pestkörnyéki Községkerület világi elnöke – az újpesti neológ hitközség által kiadott Szabad Ujpesti Zsidó élet hasábjain – a cionista diskurzus egyik fogalmi alapjára támaszkodva – a neológ zsidó integrációs hajlandóság hiábavalóságát, illetve kudarcát tette szóvá.

> „Hiába igyekezett a zsidó ember a különböző felfogásától távol álló, idegen külsőségek és formák átvételével a reá mért csapást elviselhetővé tenni, hiába menekült multjától, hiába tagadta meg szüleit, hiába fordult az Egyházak védelméért, a megpróbáltatások végső

---

[115] „...legszilárdabb hittel és meggyőződéssel hirdetjük, hogy a magyar nemzetnek nincs oka gyászra és kétségbeesésre, lemondásra, mi ezen meggyőződésünket a magyar és a zsidó nép történelméből merítjük. A zsidó nép igazát, az ősi zsidó földhöz való jogát 2000 esztendő sem tudta elévíteni. (...) …a magyar nemzet nem hal meg, de élni fog! A cionista hymnus reményt keltő soraival mondjuk: 'Od lo ovda tikvaténu': Nem veszítjük el reményünket!" Írta a cionista Zsidó Szemle 1920-ben a Trianoni békeszerződés aláírását megelőző napokban. (*Zsidó Szemle* 1920. máj. 14. 1.Dr. Schönfeld József: A nemzet élni fog. Lásd Gleszer-Zima 2009. 82.; Zima 2013. 107.

[116] *Új Élet* 1946. október 10. 7-8. Magyarság és zsidóság. Dr. Pásztor József előadása a Mazot VI. kerületi tagozatában.

kifejlődésében minden hiábavaló volt. De nem segített pusztán a gazdagság sem, mert a rettenetes 'vérmalomban' egyforma értékű volt a szegény proletár a gazdaggal. (...) A zsidó ember hányszor megpróbálkozik nem zsidó emberhez méltóan élni, hányszor megpróbálkozik zsidóságát letagadni, anélkül, hogy ennek értelme lenne és mégis a történelem folyamán milyen sokszor lesz vértanu saját zsidósága miatt."[117]

Az Új Életben, és a zsidó intézményi elit máshol közölt cikkeiben 1948-tól megritkultak népi/etnicista írások, és a partikuláris zsidó ügytől fokozatosan elmozdulva az univerzális, népi demokratikus értékek és érdekek kerültek a fókuszba. Izrael harcát is a korábbi gyarmati uralom alól felszabaduló népek egyikeként értelmezték, és a Zsidó Államot is lehetséges népi demokráciának mutatták be. Ebbe sorba illik Stöcker Lajosnak a PIH közgyűlésén elmondott beszéde, melyből az Új Élet idézett.

„Tisztában kell lennünk azzal, hogy önálló zsidó állam megalakulása után, az a cionista munka, amelyet addig itt végeztek, nem folytatódhatik olyan mértékben és körülmények között, mint korábban. (...) Meg vagyok győződve arról, hogy a cionista tábor előtt a népi demokrácia érdekei époly sérthetetlenek, mint a magyar zsidóság másik rétege előtt. Ennek a szempontnak a respektálása esetén pedig komolyabb komplikációra nem kerülhet sor. Közöttünk nincs és nem is lesz különbség a dolgozók önálló, független Zsidó Államának megerősödésének, békéjének, biztonságának tekintetében. A magyar demokrácia számtalan tanujelét adta annak, hogy a szabadságáért harcoló országot támogatni akarja."[118]

Az orthodoxia két világháború közötti felfogása alapvetően tért el a neológiáétól és a cionista irányzatokéitól. A Zsidó Újság, majd később az Orthodox Zsidó Újság országos orthodox zsidó kérdésekkel foglalkozott, elsősorban azonban mégis a budapesti orthodox középosztály szemléletét tükrözte. A határok vagy a magyar nemzet megjelenítése csak az orthodoxia időszemléletén keresztül érthető meg. Szemben a neológ elittel, amely a hagyományokat kívánta a modern jelenségekhez igazítani, az orthodox hírlapírok a modern jelenségeket illesztették a hagyomány láncolatába. Így a hazafiasság és a nemzet fogalmát is az orthodox értelmezési keretben kell felfogni.[119]

---

[117] *Szabad Ujpesti Zsidó Élet* 1947. március. 1. 4-6. Kerti László: Jiszgadal.

[118] Új Élet 1948. október 7. 1-3. A magyar zsidóság sorskérdései szerepeltek a Pesti Izr. Hitközség uj demokratikus képviselőtestületének közgyülésén.

[119] Az orthodoxia viszonyát a hatalomhoz a vallási modellek határozták meg. A szétszóratás, az Örökkévaló által legitimált koronás fő és a zsidók helyzetének történeti tapasztalata volt ennek a három sarokpontja. A sajtó ezt

Ahogy az előző fejezetben már említettem, az Aguda a soá előtt nem volt jelen Magyarországon, így természetesen a Aguda budapesti központi lapja, a Darkénu sem. A Darkénu cikkeinek jelentős részét az Aguda nemzetközi hálózatából átvett írások adták, a magyar szerzők közül viszont többen is – Korein Dezső vagy Reiner Imre – rendszeresen publikáltak a *Zsidó Ujságban* és az *Orthodox Zsidó Újság*ban[120] is, sőt Reiner sokéven át az Orthodox Központi Iroda jogtanácsosa volt.[121] A holokauszt után Reiner és Korein is szakítottak korábbi orthodox felfogással, és gyorsan adaptálták az orthodoxiára korábban egyáltalán nem jellemző modern etnicista diskurzust.

> „Soha népet még ilyen szörnyű katasztrófa nem ért. Egy nemzedék, amelynek nem maradtak gyermekei. Amelynek nincsenek öregei. Amelynek családjában csak minden ötödik maradt meg. Kétségbeejtő! Össze kellene omlanunk az irtózatos fájdalomtól. (...) És mit látunk? Az emlékezés gyors elhalványulását. A fájdalom idő előtti gyógyulását. Kegyetlen feledékenységet. Az itthonmaradottak, a hazatértek ujból belekerületek az élet körforgásába. Mindenki siet a dolga után. Nem ér rá megállni. Megpihenni. Visszanézni. Nem sikolt benne a marcangoló fájdalom. Nem lázad benne a viharzó bosszu. Csak siet. De hová?....Testvér! Drága, szerencsétlen testvérem! Mondd, mondd, hova sietsz?”[122] – írta 1945 végén Reiner a *Darkénuban.*

4. 2. Az ünnepek etnicista alapú átértelmezése

A neológ Egyenlőségben a szerkesztők fontos szerepet szántak az univerzalizmusnak, amelynek keretében a zsidó ünnepeket kiemelték a vallási – és semmiképpen sem a nemzeti – partikularizmusból és egyetemes szintre helyezték őket. Ebben a fogalmi keretben a pészáh nem a zsidók speciális vallási ünnepe, hanem a világszabadság ünnepe.[123]

Mindezekkel szemben Katona József pesti rabbi 1946-os pészahi cikkében már nyoma sem volt korábbi neológ univerzalizmusnak: az egyiptomi rabszolgaságot a soával együtt a zsidó nép

---

megtartva azonban igazodott a többségi magyar nemzet elvárásaihoz, de éles vitákban nem foglalt állást. Lásd: Glässer 2020. 203-204.

[120] Lásd: Gleszer-Zima 2009. 60.

[121] Az életrajzól lásd: *Új Kelet* 1963. szeptember 17. Meghalt Reiner Imre.

[122] *Darkénu* (Az Agudat Jiszraél Bpesti központi lapja) 1945. december 22. 1-2. Dr. Reiner Imre: Testvér, hova sietsz?...

[123] „A természet megifjodásának, az emberiség felszabadulásának nagy ünnepe. Zsidók és keresztények egyaránt ülik meg, mert csak egy jelentősége van az ünnepnek: a világszabadság első diadalának történeti jelentősége. *Egyenlőség* 1884. április. 13. 1. Bogdáni Mór: Húsvét. Lásd Zima 2008. 6.

több évezredes szenvedéstörténetébe illesztette és a pészahot a cionista célok reményteli jövőbeli megvalósulásával kötötte össze.[124]

> „Évezredek óta esszük a szegénység kenyerét: nyomoruság és elesettség soha nem szűnve kisértel mindig utunkon – a kifosztottságnak és nincstelenségnek mélyére jutottunk napjainkban, mégis, amikor majd felemeljük a peszáchi kenyeret, szavainkba a történelmi multból igézet vegyül, mely a jövendő igérete: ilyen volt a szegénység kenyere, melyet őseink Egyiptomban ettek, de Isten megváltotta őket...(...) ...a vallás tanitása és az ősi föld a zsidó lét biztositéka. Uj életbe csak a hivő hittel indulhatunk s szent honfoglalásban csakis az ősök útján járhatunk. Aki elveszti a hitét, aki elhagyja az ősök szellemét, az belevész a szenvedések tengerárjába – de a hivő élet előtt, a méh ha a hagyományok őrzése előtt megnyilnak a mély vizek s ünnep köszönt azokra, akik megemlékeznek a kivonulásról Egyiptom országából...”[125]

A hanuka a korábbi neológ értelmezési keretben nem az Örökkévaló csodájáról vagy nemzeti hőskultuszról, hanem a modern világ egyetemes hősiességének szimbólumáról szól.[126] Az Új Élet 1946 decemberi hanukai vezércikkében lényegében átvette a két világháború közötti magyarországi cionista zsidó sajtóra – elsősorban a Zsidó Szemlére – jellemző kultúrcionista felfogást, és a hanukát nemzeti hőskultusz keretében magyarázta: a jelen zsidói az akkori hősök genealógia leszármazottai, akik lelkükben és vérükben hordozzák a makkabeusok hősiességét. Ezzel együtt alternatívaként szembe lehet állítani a fennmaradást és a beolvadást, a harcosokat és az „asszimiláltakat”, a keserves múltat és a dicső jövőt, és persze végül utalni lehet a harcosok végső győzelmére.[127]

> „Az a diadal a valódi zsidó lét győzelme volt, mert a zsidó nép küzdelme mindig csak akkor lehet eredményes, ha Izrael egyéniségeinek mindkét történelmi alkotó része érvényesül benne. Sem a vallás népi gondolat nélkül, sem a népiség hit nélkül nem győzhet. A makkabeusi egyéniség az, amelynek példája a mi számunkra a jövőt jelöl. A gettózsidó, amelyik öntudatában elnyomorodott, vallásában elkorcsosult, amelyik sárga foltot visel

[124] Katona József sok cikkében azért ragaszkodott a hagyományos neológ stílushoz.
[125] *Új élet* 1946. április 11. 6. Katona József: Peszách ünnepének hármas történelmi értelme; Lásd még: *Új Élet* 1948. április 22. 1-2. Katona József: Szabadságunk ünnepére.
[126] „....a makkabeus-emlékezetet, mert nem a faji közösség dicsőségének értékeljük, nem olyan típusnak nézzük, amely csak a zsidóságot illetné, hanem az erkölcsi hősiesség örök előképének, amely polgárosult emberiség minden tagjának útmutatója.” Egyenlőség, 1915. november 28./ 1. Mezei Ernő: A zsidó hősi kultusz. Lásd: Glässer-Zima 2015. 59.
[127] Zima 2019. 120.

akkor is, amikor nincs megbélyegezve, – örökké a multté. A jövő épitője a makkabeusi jellem, amelynek szilárdságát a vallásosság és az öntudat, a hit és a bátorság alapozzák. Benne a zsidó történelem megtartó géniusza él, ezért erős a lelke, bizton győz a megalkuvás és idegenség szellemén s a diadal idején tiszta olajat visz a szentélybe, s a nemzeti győzelem mámorában ujjáavatja Isten templomát. (...) Csak tiszta hitünknek, bátor nemzeti öntudatunknak és törhetetlen gerincű emberségünknek fegyverzetében győzhetjük le az ellenszenvet és gyűlölséget, amelyet velünk szemben táplálnak. Minden politikai szirén-hang, minden diplomáciai sakkhuzás szemvényvesztés marad, ha nem visszük életünk, törekvéseink politikánk és diplomáciánk homlokterébe a makkabeus hősök jellemét." [128]

4.3. A zsidó múlt etnikai alapú átértelmezése

A magyarországi kongresszusi (neológ) zsidóság történelemszemlélete, kulturális emlékezete a 19. századtól a holokausztig lényegében változatlan volt, a modern, német zsidó tudományos mozgalom, a Wissenschaft des Judentums történeti kánonján alapult.[129] A kánon lényege, hogy a zsidóság története üldöztetések története, a kiűzetéssel elvesztette népi különállását, így abba a népbe kell beolvadni, azzal azonosulni, melynek keretei között él, filozófiai, misztikus közösségként pedig az az egyetlen feladata, hogy a világot jobbá tegye.[130] Az Egyenlőség[131] és az Országos Rabbiképző Intézet lapja, a Magyar Zsidó Szemle[132] zsidó múlttal foglakozó cikkei, a kazárelmélet mellett a Wissenschaft történelemszemléletét követve íródtak, a magyar nemzetkoncepció teljeskörű átvételével.[133]

[128] *Új Élet* 1946. december 12. 1. A jövő építője a makkabeusi jellem.
[129] Gleszer-Zima 2009b. 90.
[130] Meyer 2004. 108. 110., Zima 2019. 119.
[131] „...a zsidó, mint hadakozó nép csak az ókorban szerepelt. De hiszen még az ókor befejezése előtt a zsidó megszűnt népnek lenni. Addig, amíg az volt, addig forgatta a fegyvert ép oly hősiességgel és vitézséggel, mint bármely más ókori nép." *(Egyenlőség*, 1884. február 3. 2-3. „J": A zsidók és a hadsereg); „Hatalom nélkül, föld nélkül, ország nélkül, kivetkőzve a más fajokat összekapcsoló kohézió formáiból, politikailag híven beolvadva környezetük, hazájuk törekvéseibe, látható támasz és gyámkarok nélkül megállani és Istenadta hivatásukhoz ragaszkodva, az Izrael lelkében fakadt hiterkölcsiség és szellemi élet szép világát kultiválni és általa az emberiséget fölmagasztosítani: ez a zsidóság különálló hivatása, melyben az emberiség tanítómestere lett." (*Egyenlőség* 1912. szeptember 10. 1. melléklet 1-3. Hevesi Simon: 5673.)
[132] „A pogány magyarok tehát már Lebediában találkoztak zsidókkal, és a zsidó vallással már kozár szövetségeseiknél megismerkedtek." (*Magyar – Zsidó Szemle* 1884. 3-10. Kohn Sámuel: A honfoglaló magyarok és a zsidók.)
[133] Zima 2019. 124.

A soá után a fentebb említett szerkesztői stratégia – egy-két kivétellel – eltűnt a zsidó sajtóból, így természetesen az *Új Élet*ből is, és a helyét a – korábban csak a cionistákra jellemző[134] – zsidó exkluzív etnikai/népi történelemszemlélet vette át. Hevesi Ferenc pesti rabbi 1946 májusi cikkének első felében keveredett a hagyományos modern zsidó (neológ) univerzalizmus a népi kiválasztottság tudatával, tehát egyszerre volt jelen a pár évvel korábbi és az új.

> „Az emberiség történetében látjuk azt, hogy amint az ember lélekből és az azt körülvevő testi burokból áll, vagyis egy magasabbrendű központi részből és egy alacsonyabbrendű héjból ugy az emberiség is kiválasztott magasabbrendű egyéniségekből és az őket körülvevő kevésbé értékes elemből áll. (...) A kiválasztottak olyanok, mint a lélek a porhüvelyben, mint a sziv a testben. Izrael népe is ilyen qualitativ lényegi megkülönböztetésben részesül, aminek történeti bizonysága a Szináj hegyi kinyilatkoztatás és az a csodálatos tény, hogy üldöztetések, elbirhatatlan szenvedések és megpróbáltatások között fennmaradt, teljesiti hivatását és megaláztatása ellenére is, tanát igyekszik elfogadni leányvallásain keresztül az emberiség. Szenvedései is azt bizonyitják, hogy Izrael az emberiség szive, mert hiszen az emberi szervezet is tanuskodik arról, hogy a sziv a szervezet minden betegségét megérzi, minden bajra érzékenyen reagál, de ugyanakkor a szervezetnek leglényegesebb része és csak a sziv megállása hozza el a halált. (...) De ugy, amit a zsidóság Istennek kiválasztottja, ugy van Istennek kiválasztott országa is."[135]

Hevesi cikkének második fele lényegében a már többször említett cionista alapvetésen nyugszik, amely szerint a zsidóság minden bajának az okozója és eredete a hazátlanság, a gólesz (száműzetés, szétszóratás) lét.

> „A zsidóságnak sok hibája, lelki elkorcsosodása, erkölcsi romlása, valamint az, hogy a Sechinna fénye eltávozott tőle onnan származik, hogy a zsidóságot a történelem vihara elszórta szanaszét a világba és éppen azért az emberiség amelloratiójának is és

[134] Szemben a neológ történelmi tudattal a szekuláris cionista történeti diskurzus legfontosabb alkotóeleme a zsidó nemzeti mitológia megalkotása volt. Felépíteni újra a zsidóságot úgy, hogy annak középpontjában a zsidóság mint nép áll, a történelem tudományos formáiba öntve, testtel bíró, valós emberekkel és a Szentfölddel. A cionista ideológusok a zsidó vallásos kollektív emlékezetet alakították át nemzeti történelemmé és kívánták vele megalapozni a modern nemzeti tudatot. Mindezek mellett a zsidó nacionalizmusnak is, hasonlóan más 19–20. századi nemzeteszmékhez, fontos velejárója volt a folytonosság és az unikalitás képzete. Lásd: Zima 2019. 129.
[135] *Új Élet* 1946. május 2. 5. Hevesi Ferenc: Jehuda Halévi vallaseszmei cionizmusa.

természetesen a zsidóság erkölcsi megujhodásánál egyetlen módszere volna, ha az egész zsidóság egységesen visszatérne a Szentföldre számkivetettségének országaiból."[136]

A jeruzsálemi Szentélyek pusztulására használt kifejezés a hurbán. Ez a szó egyaránt jelölte a spanyol kiűzetést, a keresztes hadjáratokat övező zsidógyilkosságokat a Rajna-vidéken, de az oroszországi zsidóellenes pogromakat is. Az orthodox zsidóság a vészkorszakra is alkalmazta a kifejezést. A zsidó közösségek a szenvedéstörténetet évszázadokon keresztül úgy tudatosan mutatták fel, mint az Örökkévaló nevének megszentelését (kidus Hasém), ezáltal a pusztulás közösségi értékmegerősítő és kohéziós erőt keltő jelentésréteget is kapott, mert a pusztulást szükségszerűen követte az újrakezdés és újjáépítés. [137] Ebben a keretben érdemes értelmezni Hahn István cikkét is, amely az orthodox hurbanértelmezést ötvözte a modern nemzeti büszkeséggel, amikor romokból újraépítkező zsidó közösségeknek akart reményt adni.

„Mert van-e igazabb optimizmus, mintha felelőtlen 'derülátás', oktalan jótvárás helyett szenvedések között is, egy világ összeomlásán tul is, meg akarjuk látni a romokban a rendet, káoszon keresztül a tervszerűséget, ha a harcok diszharmonikus tombolásából is kicsendülni véljük az örök harmónia mennyei zenéjét. Szentélypusztulás, összeomlás napjaiban is ezt látta, ezt hallotta a zsidóság. Az elmondottakból pedig egyetlen tanulság alakul ki. Egyének és közösségek nem puszta nyersanyagok a külső sors kezében. Azonos sorsra minden nép másképp válaszol. Az egyik elmerül a végzet hullámverésében, a másik épp ezáltal nyer uj erőt. Az egyik belepusztul abba a válságba, amelyben a másik ujjászületik – amint a talmudi zsidóság éppen a Szentély pusztulását követő napokban teremtette meg a zsidóság szellemi élet uj központját, a javnei iskolát. Zsidóságunk – ugy érezzük – történetének legválságosabb pillanataiban meg tudott felelni a sors kérdéseire, hogy meghallgassa az élet hivó szavát. Hisszük, hogy ma is ugyanígy válaszol."[138]

Ahogy azt fentebb említettem, a Wissenchaft történeti kánonja szerint a második Szentély lerombolása (i.sz.70), azaz a második hurbán után a szétszóratás (gólesz) kezdetén a zsidóság, mint nemzet megszűnt létezni. Katona József pesti neológ rabbi 1947-ben már szembe megy a

[136] *Új Élet* 1946. május 2. 5. Hevesi Ferenc: Jehuda Halévi valláseszmei cionizmusa.
[137] *Hurban* 2023/2 5. Szerkesztőségi előszó; Mintz 1996.
[138] *Új Élet 1946. május 16.* 11. Hahn István: Válság és újjászületés; Sok másik mellett ebbe a sorba illeszkedik Katona József cikke a Jeruzsálem ostromával kapcsolatos Tamuz 17-iki böjtnap alkalmából: Ezért Támuz 17-e ezévben is növeli hitünk erejét, fokozza zsidó öntudatunkat és megerősiti reményünket...Ezért emlékezünk, ezért imádkozunk ezidén is Támuz 17-én..." (*Új Élet* 1948. július 22. 1. Katona József: Jeruzsálem ostroma.)

Wissenschaften alapuló hagyományos neológ történelemfelfogással, és Hahn Istvánhoz hasonlóan, cionista módon érvel a zsidó nemzet kontinuitása mellett.

> „Megemlékeztünk a vértanukra és sirattuk a Tóra pusztulását – a nép halálát soha nem mondotta ki ajkunk, nemzeti létünk pusztulásán reményt vesztve nem zokogtunk. (...) És a mártirok emlékében, a Tóra világosságában egyet őrzünk, egyet várunk, a zsidó lét örökkévalóságát, a zsidó öntudat ébredését, a zsidó hithüség éledését és vallásosság megerősödését – ezzel népünk feltámadását, Izrael nemzeti történelmének folytatását."[139]

Az orthodox Aguda másik lapja az Achdut tu bisvát (a madarak és fák újéve) alkalmából közölt cikkében keveredett az orthodox felfogás (az Örökkévaló a történelem ura) a modern cionista ünnepértelmezéssel, azaz az akkori jelen céljaival, csakis az akkori jelenben releváns fogalmakkal: „legdemokratikusabb" magyarázták a Tórát. A cionisták felfogásában ez az ünnep a földről, a népről, illetve az ősi földre visszatérő zsidóról szól, aki úgymond visszatér a történelembe.

> „Zsidó népünk már ősidőktől fogva sokat foglalkozott a földdel. Őseink történetét olvasva, mindenütt azt látjuk, hogy a föld képezte legbecsesebb tulajdonunkat. csak i-teni parancsra vándoroltak tovább letelepedési helyükről. Az akkori népek pedig nomád életet éltek; barmokat legeltettek és a legelő elpusztulása után tovább vándoroltak. Őseink – a kultúra magasabb fokán állva – gabonát termeltek, szőlőtőkét., gyümölcsfákat neveltek. (...) A Torá törvényei az élet törvényei, - mondják bölcseink. Valóban a Torá micvái[140] között igen jelentékeny számban vannak képviselve a 'micvot há-t'lujot báárec' a földműveléssel kapcsolatos törvények, melyek csak Erec Jiszráélben érvényesek. Ha átgondoljuk ezen micvák jelentőségét, úgy azt láthatjuk, hogy azok a föld termékenységét (s'mitá)[141], vagy pedig szociális célokat (jovél[142], péá[143] stb) szolgálnak. A jovél micvája minden idők „legdemokratikusabb földreform"-ja, mert biztosítja, hogy a föld nem maradhat ötven éven túl egy gazda, vagy egy család birtokában (...) Mi, zsidók a természet jelenségeiből

[139] *Új Élet* 1947. július 24. 3. Katona József: A zsidó nemzeti lét siratása.
[140] parancsolatok
[141] A föld hétévente kötelező pihentetése.
[142] Az 50. év. A földet ilyenkor, akárcsak a s'mita évben pihentetni kell ráadásul fel kell szabadítani és a földet vissza kell adni eredeti gazdájának.
[143] Juttatás a szegényeknek a learatott terményből.

következtetünk az élet egyéb területeire is. A fák ébredésében képletesen látjuk népünk újjáéledését" írta 1948-ban az orthodox Achdut. [144]

4.4. Zsidó egység és népi megmaradás

A zsidó felekezeti és mozgalmi lapok mindegyike eltérő módon ugyan, de felvetette a zsidó egység kérdését. A megmaradás egyik kulcskérdésének tekintették – a soá idején, a menekülés reményében – kikeresztelkedők visszaédesgetését a zsidóságba. Benoschofsky Imre budai rabbi az Új Életben több cikkben szólított fel, a zsidó közösségbe való visszatérésre, lényegében a korábbi – a zsidóságot misztikus, spirituális, és nem etnikai közösségként felfogva – neológ fogalmi keretben.

> „Nemcsak az a zsidó, aki zsidónak születik. Zsidó az is, aki a zsidóság tartalmát magáénak vallja; akárhonnan származik is, 'Ábrahám atyánk fiának' nevezzük őt. A mi elméletünkben a 'faj' határai így spiritualizálódnak. (...) Szánalmat és részvétet érzek az ilyen zsidó iránt. Nem tartozik sehova. (…) Nincs olyan közösség, amely szeretné s amelyet ő szerethetne. Megmondom nyíltan: a kitért zsidókra gondolok, azokra, akiket keresztény vallási meggyőződés nélkül megkereszteltek. Elsősorban azokra, akik tavaly tavasszal és nyáron azt hitték, hogy a keresztlevél megmenti őket és gyermekeiket a vagontól és a pusztulástól. Láthatták: semmitől sem mentett meg. (..) A milliók vére hullására és milliók könnyére gondoljon az, aki az egyetemes zsidó sors részese, akármit is írtak dokumentumainak vallás-rovatába. Véres, borzalmas tanúdíjat fizettünk, véresebbet és borzalmasabbat bárkinél a földön. Lehet-e és szabad-e semmit sem tanulni és mindent elfeledni" – hirdette az Új Élet hasábjain 1946-ban Benoschofsky Imre budai rabbi.[145]

A korábbi neológ közösségi stratégiával szemben, mely lényegében elutasította a cionizmussal, illetve a cionistákkal való együttműködést, Stöckler Lajos a PIH és a MIOI, elnöke, tehát a neológ csúcsvezető a soá tragédiájából kiindulva, a zsidó – egyéni és kollektív – megmaradás érdekében egységre szólított fel.

> „A magyar zsidóságnak meg kell alkotnia a maga egyetemes szervét, mely természetszerűleg magában foglalja a zsidóság minden árnyalatát, így a cionizmust

[144] *Achdut.* A Magyarországi Pirché és Pirchot Aggudat Israel lapja 1948. január 1. Groszberg Slomó: Chámisá Ászár bi-Svát (svát 15. Zima).
[145] *Új Élet* 1946. január 3. 1-2. Dr. Benoschofsky Imre: A vértanuk és áldozatok napja. Üzenet a kitérteknek.

is. Szomorú, hogy az egyes frakciók oly nehezen jutnak el ennek felismeréséig. Még mindig nem látják tisztán, míly mérhetetlen károkat okozott, hogy az adott pillanatban s adott helyzetben nem tudtunk egységet felmutatni. A Pesti Izr. Hitközség elöljáróságában a zsidóság minden árnyalata s így – magától értetődőleg – a cionizmus is képviselve van" [146] – nyilatkozta Stöcker Lajos a PIH elnöke az Új Életnek 1945 végen.

Beneschofskytól eltérően a cionista pesti rabbi, Herskovits Fábián a kitérést – etnikai alapokokon állva – nemzetárulásként fogta fel.[147]

„Rámutathatok elsősorban arra, hogy súlyos tájékozatlanságát bizonyítja az, aki a zsidóságot azonositja bármelyik egyház fogalmával és nem tudja azt, hogy a zsidóság megtagadása nem csupán vallászcserét jelent, hanem legalább olyan mértékben a zsidó nép megtagadását, elárulását."[148]

Az orthodox Darkenu szerint a megmaradt zsidóságnak a zsidó valláshoz, a hagyományhoz kell ragaszkodnia, mert a lap értelmezésében ez a zsidóság egyetlen lehetősége a közösségként való fennmaradásra.

„Az írás kell ma, hogy a tanítást szétvigye és hirdesse, vigasztalan lelkünknek megnyugvást nyújtson és mindennapi életünkben az örök Tan megvilágításában irányt mutasson. Biztató, reménytkeltő, testvéri hangra vár ma mindenki és egyedül az írás az, amely a maga módján ezt ma közvetíteni tudja. (...) A lelkek megbékéléséhez a vallásos hit elmélyítésének útja vezet. Ez az első lépés. A családjából kitépett, egyedülálló ember a nagyobb és tágabb értelemben vett családhoz – a zsidó közösséghez – kapcsolódik, hogy fájdalmas gyökértelenségének érzését némileg enyhítse. Mert senki sem élhet izoláltan, magánosan a nagy világban. Az egyén közösséghez csatlakozik, a kis közösség az erősebb, nagyobb közösségben keres támaszt. A jelen a múltból táplálkozik, a jelen a közössége az ősökkel, a történelemben egyesül

[146] *Új Élet* 1945. november 13. 3-4. a.g.: Négy nyilatkozat.
[147] Herskovits akkor is kitartott a felfogása mellett, amikor már az Új Élet főárama másfelé fordult, persze Herskovits később Izraelbe vándorolt.
[148] *Új Élet* 1948. május 27. 3-4. Dr. Herskovits Fábián: Válasz a kitérteknek.

évezredek közösségével és így a múlt a jelenben is élő valósággá válik" – írta a Darkénu egy vezércikkben. [149]

A cionista érzelmű újpesti – először megbízott, majd később felavatott – rabbi, Murányi Miklós a holokausztot átélt zsidó nemzedéket átmeneti nemzedéknek tartotta, és a felszabadulást közvetlenül követő időszakot pedig átmeneti korszaknak.[150] Murányi szerint a pészáhi ággáda analógiáját használva a felszabadult zsidókat követő új generációknak kell majd a Szentföldre vándorolniuk, de csak azután, hogy megszabadultak a szolgaság érzésétől és már képesek küldetéstudattal felvértezve nemzeti közösségben gondolkodni.

„A nép, melyet Isten sasszárnyakon hordozott és emelt magához, Izrael, a papi hivatásra vállalkozott nemzet, elfelejtette a csodákat, a mámoros lelkesedést és visszasüllyedt az egyiptomi fertőbe: aranyborjút imádott... De nemcsak csodálatos szabadulását feledte, nemcsak a szabadító Istent tagadta meg, hanem kitörölte emlékezetéből az egyiptomi szenvedéseket is, feledte a kínok kínját, a megaláztatást, az ütéseket, gyermekek eleven befalazását, asszonyaink meggyalázását. A húsos fazék volt a zsidó nép egyetlen fájdalma, mely hiányzott nekik a pusztában s melyért szolgasághoz szokott lelkük szivesen feláldozta volna az ajándékba kapott szabadságot. Szabadság? .... Csak a test szabadult fel, csak a külső kényszer bilincsei oldódtak fel, de lélek szolga maradt továbbra is, a külső szabadságban rabszolga maradt a zsidó nép bensője, érzése és gondolkodása. Ez a generáció nem volt alkalmas az Eszme továbbvitelére, a Tan hirdetésére. (...) Rádöbbentünk arra, hogy a zsidóság egy részét ma is csak a húsos fazék problémája foglalkoztatja és a testi szabadság birtokában lelki szolgaságba süllyed. Mert mi másnak nevezhetnők azt a szerencsétlen gondolkodást, mely az új időkhöz való alkalmazkodást a zsidóságtól való eltávolodásban látja. Van-e nagyobb lelki szolgaság annál, mint amikor a test vágyainak kielégítéséért küzdő és robotoló ember nem adja meg lelkének a maga táplálékát? A zsidó ember elzárja maga elől a zsidó kultúra értékeit, nem éli sem hitbeli, sem népi vonalon azt a közösségi életet, mely a zsidó léleknek elemi szükséglete! Ez nem a nemzedék, ez a zsidó generáció szolgaságban él ma is, a test szolgaságában. Új nemzedéknek, új zsidó generációnak kell

[149] D*arkénu* 1946. június 1-2. A kinyilatkoztatás ünnepe.
[150] Murányi talán az akkori palesztinai eseményeket gondolhatta egy átmeneti korszak történéseinek. Nem sokkal később Murányi is Izraelbe emigrált.

felnőnie, mely a maga zsidóságát époly természetesnek érzi majd, mint a fizikai szabadásgát...”[151]

Murányi ugyanazt a homiletikai startégiát követte, mint a korábbi társadalmi berendezkedések idején. A jelen tendenciáihoz használta fogódzóként a vallási alaptörténet szövegét, a zsidó misztikus múlt szövegét. Ez a módszer nem tekinthető zsidó sajátosságnak, a keresztény felekezetek a templomi beszédeiben is megtalálhatjuk a Biblia tükrében adnak jelentést a jelennek, egyúttal legitimálják saját korszakuk törekvéseit.

Murányi a *Szabad Ujpesti Zsidó Élet*ben egy másik cikkében a Zsidó Állam megalakulását a zsidó nép túlélésével kötötte össze, a vallási, a kulturális és a nemzeti szempontokat összekapcsolva.

„Az egész világon minden zsidóember az új esztendőtől várja 2000 év reményeinek teljesülését. A próféták szavának kell megvalósulnia: ’Ki miCion técé Tora’, hogy Cion lesz újból a Tórának, a zsidó szellemi életnek központja. Hogy lesz újból földje a Biblia népének, szava életjoga a több népek között Izraelnek. Hogy nem leszünk sem népek gyűlöletének, sem könyörületének tárgyai, hanem öntudatos emberként, emelt fővel élhetünk zsidó hitünkben és meggyőződésünkben.”[152] –írta Murányi 1947 nyarán.

4.5. Az asszimiláció kérdése

A magyarországi zsidók integrációjával kapcsolatban a leggyakrabban használt – és szerintem túlhasznált – fogalom az asszimiláció. A 20. század végén a kívülről jövő – tehát nem a zsidó közösségből való – zsidók és a többségi társadalom modernkori magyarországi viszonyával foglalkozó történtírás történeti szociológiai módszereket használó iskolateremtő tudósa Karády Viktor. Ha valaki a magyar zsidó múlttal foglalkozik, biztosan találkozik Karády elméleteivel: vagy azok alapján áll, vagy elutasítja, de mindenképpen viszonyítási pontnak tekinti azokat.

Az elmélet lényege, hogy a 19. századi magyarországi nemesség az ország akkori demográfiai, gazdasági helyzetéből adódóan egy sajátos asszimilációs az etnikai kisebbségeknek lehetőségét kínált fel. Ezt elsősorban a sokáig megtűrt státuszú zsidóság fogadta el. Karády szerint a zsidók kollektív tulajdonságaik miatt alkalmasak voltak a gazdasági modernizációra, leginkább

[151] *Szabad Ujpesti Zsidó Élet* 1947. március. 1- 3. Dr. Murányi Miklós mb. rabbi: Peszachi gondolatok.
[152] *Szabad Ujpesti Zsidó Élet* 1947. augusztus-szeptember 1. Dr. Murányi Miklós mb. rabbi: 5708. Tisri 1.

mozgótőkéjük, illetve pénzkezelési, valamint befektetési szakértelmük révén. Ezek a képességek a magyarországi polgárosodás, modernizáció nélkülözhetetlen szereplőivé váltak. Szerinte ez a megegyezés vagy „szerződés" egyik sarokpontja a jogi egyenjogúsításért cserébe a zsidóktól a magyar nemzeti gondolattal való azonosulást és a relatív többségben lévő nyelvbe-kultúrába – a magyarba – való akkulturációt, várták el, leginkább a magyarság számbeli megerősítése és a magyar elit uralmának, gazdasági, politikai stabilitásának céljából. A szerződés gazdasági szakasza szerint az új, gazdaságilag erősödő zsidó közép és felsőközéposztálybeli zsidó rétegek befektetési lehetőségeket, megrendelések révén komoly állami támogatást kapnak, a zsidók pedig megvalósítják a modernizációt. Az államapparátusban betöltött kulcspozíciókat a történelmi nemesség és a hagyományos nem zsidó középrétegek fenntartották fenn maguknak.[153]

Karády szerint a zsidók új pozíciója legtöbbször bizonyítási vágyat is hozott magával, minden közéleti aktivitásuk ezzel az igénnyel függ össze. Az úgynevezett „túliskolázottság", a túlzott elköztelezettség a szellemi értékek iránt, a többségi társadalom kulturális javainak támogatása is mind ennek említett bizonyítási vágynak a keretében történt.[154]

Karády Kozma Istvánnal közös cikkében Karády a zsidók túlképviseltségéről ír a névmagyarosítási a és a nyelvi asszimilációs mozgalomban. Népszámlálási adatokra támaszkodva – és azokat túlértékelve – a szerzők úgy gondolták, hogy 1850 és 1910 között a nagyjából kétmilliós „nyelvi asszimilációs nyereség" 35 százalékát a zsidók adták (körülbelül 700 ezer fő).[155] Még a 19. század első felében a fontosabb városi központok, így Pest-Buda nyelve is a német volt, ezekben a városokban a magyart a vidék nyelveként tartották számon.[156] Fenyves Katalin az akkulturációs folyamatokat vizsgálva az elitek körében meginduló magyar nyelvre váltás szempontjából országos jelentőségűnek az 1859-iki pátens megjelenését tekinti. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a modern műveltség fontosabb területein és a tudományosság meghatározó nyelveként a felsőközéposztály körében ne maradt volna meg az irodalmi német, míg a magyar elsősorban a magánérintkezés nyelveként vált fontossá. Fenyves Katalin szakaszosan végbemenő, többlépcsős nyelvváltásról ír a magyarországi zsidóság nyelvi asszimilációját vizsgálva. A beszélt jiddist, illetve Jüdisch-Deutsch-ot a német váltotta, amelyet a magyar követett. Ezek a szakaszok

[153] Karády 1997. 35-38., 84-89., 116-117., Karády 2000. 267.
[154] Karády 1997. 96-98., 104.
[155] Karády-Kozma 2002. 52.
[156] Fenyves 2010. 61., Zima 2013. 43.

nem modellezhetőek merev sémák szerint. A visszaemlékezéseket mint forrásokat szemlélve az egyes családokban párhuzamos többnyelvűség élt, a nyilvános és a magánnyelv-használat is szétvált, ráadásul származási helytől, földrajzi helyzettől és irányzattól függően is eltérések mutatkozhattak.[157]

Gyáni Gábor szerint Karády „mitikus" asszimilációs szerződés képzete teljesen alkalmatlan a magyarországi modernizáció folyamatának rekonstruálására. Mindezeken túlmenően úgy véli, hogy egy ilyen íratlan megállapodás „puszta feltételezésével is egy tudatosan irányított történeti teleológiát szerkesztünk a magunk számára", melyen keresztül lehetetlen megérteni a zsidókérdés lényegét a 20. században, és inkább tűnik „utólagos magyarázati sémának, mint tényleges történelmi valóságnak". [158]

Karádyval ellentétben úgy gondolom, hogy a magyarországi zsidó középrétegek integrációs stratégiájában semmi speciális, vagy tipikusan magyar sincsen. Mivel Magyarországon német mintára a nyelvi-asszimilatív nemzetfelfogás lett az uralkodó nemzetkoncepció, a magyarországi (neológ, kongresszusi, haladó) maszkiloknak – a Wisssenschaft felfogásának megfelelően – igazodniuk kellett ehhez a helyzethez. Ezen túlmenően nemzettudatukba adaptálniuk kellett a magyar nemzetvallás legfontosabb elemeit, kultuszait.[159] Karády nyelvi-kulturális asszimilációs állaspontját tovább árnyalja Konrád Miklós egyik 2007-es írása. Konrád szerint a 19–20. század fordulóján a zsidók által sűrűn lakott kerületekben még mindig inkább a jiddis és a német volt a kommunikáció nyelve, és nem a magyar. Mindezen túl annak ellenére, hogy az 1891. évi cenzus szerint a Budapesten élő zsidók 74,2 százaléka magyart jelölte meg anyanyelvének, a zsidó középosztály által látogatott belvárosi varieték és szórakozóhelyek nyelve továbbra is a német maradt.[160]

Karády szerint a vészkorszakot követően a zsidók indentitásválságba kerültek, és úgy vélte, hogy a krízishelyzet megoldására elitcsoportjaikban három lehetőség merült fel.[161] A konzervatív-nosztalgikus, a forradalmi-univerzalista és a disszimiláns identitás.[162] A konzervatív-nosztalgikus

[157] Fenyves 2010. 181-182., Zima 2010. 43.
[158] Gyáni 2025. 9.
[159] Zima 2013. 44.
[160] Konrád 2007. 144.
[161] Hasonló lehetőségeket említett Bibó István lentebb tárgyalt írásában.
[162] Karády 2001: 77-96.

modell a soát magyar politikai úttévesztésnek gondolta, így az asszimilációs folyamatot elvileg helyesnek ítélte. A folyamat lezárását egy angolszász típusú, toleráns demokráciában képzelte el. A forradalmi-univerzalista modell az asszimiláció alternatíváját antifasiszta megvalósulásában látta. Karády szerint az újdonság ereje, a baloldali antiszemitizmus elhanyagolhatóan kis mértéke és a szovjet befolyás megerősödése is ezt a mintát erősítette meg. Az utolsónak, a disszimilációs modellnek a soára adott közvetlen reakcióként, a cionista mozgalom biztosított keretet. [163]

Annak ellenére, hogy a megközelítésem alapvetően tér el Karádytól, a sajtóforrások alapján a három lehetőség közül kettőt (a forradalmi-univerzalistát és disszimilánst) bizonyos mértékben én is be tudom azonosítani, ám a konzervatív-nosztalgikus identitási lehetőséget még a források erőszakos túlértelmezésével is csupán nyomokban látom fellelhetőnek.

4.6. „Az asszimiláció elmaradása a magyarok hibája”

Domonkos Miksa, a PIH ügyvezetője szerint a zsidók – mint egy kisebbségi csoport együttélése a többséggel – integrációja, akkulturációja természetes folyamat, és nem egy bármilyen elit is által tervezett tudatos asszimiláció a magyar társadalomba.

> „Kétségtelen, hogy akik generációk óta valamely országban élnek, idővel átveszik a környezet sok jellegzetes sajátosságát, hasonulnak hozzá. Ezt alkotó Természet cselekszi teremtményeivel. Azért zöld a leveli béka, mert igy talál biztonságot a bokrok zöldjében s ezért viseli a mezei nyul a barázda szinét. Hajtók és kopók elmennek mellette. Ezt mindenki természetesnek találja és mimikrinek hivják. Kinevetnék, aki ezért akár a békát, akár a nyulat ’asszimilánsnak’[164] csufolná.”[165]

Domonkos csak a kikeresztelkedést tartotta asszimilációnak, viszont asszimilációs törekvésnek ítélte a névmagyarosítást.[166] Szerinte a zsidóságra általában jellemző – tehát nemcsak a magyarországira –, hogy azonosul a befogadó nemzet törekvéseivel. Visszájára fordította tehát a korábbi neológ alapvetést, amely szerint a magyar zsidók beolvadása a magyar társadalomba

[163] Karády 2001. 83.
[164] A neológokra használt cionista szitokszó.
[165] *Új Élet1946. február 21.* 1-2. Domonkos Miksa: Mi az igazság az asszimiláció kérdésében?
[166] *Új Élet 1946. február 21.* 1-2. Domonkos Miksa: Mi az igazság az asszimiláció kérdésében?

egyedi. Domonkos a magyarok zsidókkal kapcsolatos elutasító magatartását tartotta különlegesnek, így az asszimiláció elmaradása értelmezésében a magyarok hibája.

> „Leginkább Magyarországon állapithatjuk meg viszont, hogy itt a társdalom tudatosan és rendszeresen megakadályozta az asszimilációs törekvéseket. Rossznéven vették, ha a zsidók magyar nevet vettek fel. Nem látták szivesen, hogy Petőfit szavalták, Jókait olvasták, vagy magyarul irtak vagy beszéltek, sőt még azon is felháborodtak, hogy Kossuth zászlói alatt honvédek voltak. A soviniszta magyar társadalom haragudott, hogy a zsidók is szeretni akarták a hazát. (...) Mi futottunk a szekér után, mely aelhaladt mellettünk. Mondhat a propaganda mást, mutathat a görbe tükör egyebet. Ez az igazság"[167] – írta Domonkos Miksa az Új Életben 1946-ban.

4.7. Az asszimiláció kommunista modellje

A magyarországi kommunista múltkép kialakításában fontos szerepe volt Molnár Erik marxista történésznek. Molnár aktívan politizált, 1944 és 1956 között minden kormánynak tagja volt. 1946 tavaszán népjóléti miniszterként adott elő a Kommunista Párt politikai akadémiáján a zsidókérdésről. Molnár ugyan nem volt zsidó, de miután minden fontos nemzetpolitikai ügyben meghatározó stratégiaalkotó kívánt lenni, a zsidók múltjával és lehetséges jövőjével kapcsolatban is megszólalt. Szerinte „van Magyarországon zsidókérdés, arról beszélni is kell"[168] Levezette a szokásos marxista folyamatfelfogást a mindenképpen antiszemitizmusba torkolló kapitalizmusról, illetve az a társadalmi helyzet, hogy Magyarországon a „zsidóság kasztszerű életet élt" „segitette az antiszemitizmus növekedését, amely tényekkel, de eltorzitott tényekkel dolgozott".[169]

Szerinte a zsidókérdés megoldására két megoldás van: „egy reakciós és egy progressziv megoldása". A reakciós megoldásnak Magyarországon a cionizmust tartotta, mert szerinte „a magyarországi zsidóság nyelvét, nemzeti kultúráját elvesztette, vallása erős visszaesésben van, igy csak átmenetileg lehetett a zsidókat egybeterelni". Ez az egybeterelés viszont visszalépést jelent a történelemben, és a fejlődéssel nem lehet szembe menni, így Magyarországon még az önmagukat

---

[167] *Új Élet* 1946. február 21. 1-2. Domonkos Miksa: Mi az igazság az asszimiláció kérdésében?
[168] *Új Élet* 1946. április 11. 3-4. Molnár Erik dr. népjóléti miniszter a magyarországi zsidókérdésről (a kommunista párt politikai akadémiáján tartott előadást). Molnár előadása nyomtatásban is megjelent: *Magyar Kommunista Párt Politikai Akadémiája.* Dr. Molnár Erik előadása 1946. április 18-án. A zsidókérdés Magyarországon. Szikra kiadás, 1946.
[169] *Új Élet* 1946. április 11. 3-4. Molnár Erik dr. népjóléti miniszter a magyarországi zsidókérdésről (a kommunista párt politikai akadémiáján tartott előadást).

szocialistának mondók is reakciósak. Úgy gondolta, hogy az egyetlen, a „progressziv megoldás a zsidóság teljes beolvadása." A demokratikus, szocialista fejlődésben, az osztálynélküli társadalomban a zsidókérdés magától megszűnik. A zsidók „tultengése is véget ér, mert erről gondoskodik a demokratikus állam a maga gazdasági és társadalmi intézkedéseivel".[170]

Az Új Élet Molnár Erik előadásának tudósításához fűzött szerkesztői kommentárban keményen vitába szállt Molnárral,[171] mind a cionizmussal, mind a zsidó vallással kapcsolatos kijelentéseivel.

> „A zsidó vallás ma épp ugy, mint évezredek során, egyik a legerősebb fenntartója a zsidóságnak. A zsidó vallás épp ugy, mint a többi vallások nem, évtizedekre s évszázadokra szól. Élete örök, függetlenül korok s egyes, mégoly kiváló személyek megitélésétől."[172]

Kőrösy Ferenc vegyészmérnök még 1944-ben – tehát bőven a felszabadulás előtt – jelentette meg magánkiadásban az *Egy asszimilált zsidó cionizmusa* című munkáját, amely egy integrált, akkultúrálódott, többgenerációs értelmiségi-középosztálybeli családból származó természettudományos műveltségű értelmiségi zsidó gondolatait foglalta össze az asszimilációról, a zsidó népiségről és a cionizmusról. Szerinte asszimilációról már nehezen lehetett anélkül beszélni, hogy ne a cionista körökben a neológokra sütött és szitokszóként alkalmazott jelzőre, az „asszimilánsra" asszociáltak volna, melynek „olyanforma mellékíze van, mint amikor keresztény oldalról lezsidóznak valakit".[173] Szerinte az örök kisebbségben élő zsidóság mindig idomult környezetéhez, átvette a divatos eszmei irányzatokat. Sőt leginkább a modern nemzeti gondolatot adaptáló, „intranzigens cionista fiatalság asszimilálódik némely szempontból leginkább a korszellemhez, csak nem veszi észre".[174] Kőrösy a népet és a nemzetet leginkább politikai szempontból különböztette meg: a nemzetet közjogi egységként értelmezte, a népet az etnikai közösséggel azonosította. Úgy gondolta, hogy a zsidóság népként való megmaradásához kellett egy külső tényező, „mely idegennek érezte vallását, kultúráját, külsőségeit és ezért nem akarta befogadni, és egy belső tényező segítette, mely akkor sem akarta feladni népi mivoltát, amikor

---

[170] *Új Élet* 1946. április 11. 3-4. Molnár Erik dr. népjóléti miniszter a magyarországi zsidókérdésről.
[171] Azt vitatták, amelyet később hirdettek kis módosítással hirdettek.
[172] *Új Élet* 1946. április 11. 3-4. Molnár Erik dr. népjóléti miniszter a magyarországi zsidókérdésről (a kommunista párt politikai akadémiáján tartott előadást).
[173] Kőrösy Ferenc: Egy asszimiláns zsidó cionizmusa. Springer Nyomda, Budapest. 1944. 9. A későbbi oldalakon egyébként cionista értelemben használta. Lásd a 86. oldalon.
[174] Kőrösy Ferenc: Egy asszimiláns zsidó cionizmusa. Springer Nyomda, Budapest. 1944. 10.

ezek a kényszerítő körülmények időnként már nem is léteztek körülöttünk, de a legfontosabb összekötő kapocs a vallás volt".[175] Véleménye szerint a Zsidó Állam létrejötte, sokat segíthet a zsidókérdés megoldásában. Egyrészt mert a népben gondolkodó zsidók odaköltözhetnek és lesz egy központja, amely jelentősen javíthatja a diaszpórában élő zsidók helyzetét is. Másrészt a zsidók száma a világban jelentősen csökkenne és szerinte „már ez is enyhítené az úgynevezett zsidó kérdést".[176]

Kőrösy Ferenc 1947-ben az MCSZ *Zsidó Szemle Problémáinkról* című lapjában egy új jelenségre hívta fel a figyelmet, „melyet vörös asszimilációnak lehet nevezni". Önmagában még el tudná fogadni a kommunista zsidók érvelését, hogy a szocializmus megoldja a zsidókérdést és megszűnteti az antiszemitizmust, azt azonban, hogy „miután a vallás nem köti őket a zsidósághoz, a szocializmus pedig nem kívánja tőlük, hogy kereszténnyé legyenek, nincs semmi, ami továbbra is a zsidók közé sorolná őket", már kevésbé. A legtöbb problémája azonban a kommunisták – zsidók és nem zsidók – anticionista érvelésével volt, illetve úgy gondolta, hogy a zsidó és nem zsidó munkáspártiak között éppen annyi a különbség, mint a kikeresztelkedett zsidó és a régi keresztény között.

> „Nem vitás azonban, ha a magyar kommunista pártnak joga van a piros, fehér, zöld lobogóhoz, ha a magyaroknak az elszakított területeken joguk van népi életükhöz és a Szovjetunióban a népek százai alakíthatnak ki népi kultúrát, akkor a közös sorscsapások által összekovácsolt zsidó népnek is kijár ugyanez és a külön nemzeti otthon. (...) És az az érdekes, hogy ezt a jogot éppen a zsidóságtól akarják elvitatni – a szocialistává lett zsidók. Magyar, szerb, orosz, üzbég, angol, francia szerintük mind lehet nacionalista, de ha a zsidók külön nemzetiségnek tartja megát vagy egyenesen saját hazára tart igényt akkor fasisztának, reakciósnak szidják, ha mindjárt világraszóló pedáns módon valósítja is meg hazájában a szocializmust." [177]

[175] Kőrösy Ferenc: Egy asszimiláns zsidó cionizmusa. Springer Nyomda, Budapest. 1944. 46-47.
[176] Kőrösy Ferenc: Egy asszimiláns zsidó cionizmusa. Springer Nyomda, Budapest. 1944. 89.
[177] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1947. július 5-6. Dr. Kőrösy Ferenc egyetemi m. tanár: Kiegészítés egy asszimiláns cionizmusához.

4.8. A Bibó-tanulmány zsidó közösségi percepciói

Bibó István 1948 végén a Válasz című folyóiratban jelentette meg a zsidókérdéssel foglalkozó átfogó, majd százoldalas tanulmányát.[178] Az írás élénk visszhangra talált zsidó és nem zsidó körökben egyaránt. Leginkább a soával kapcsolatos magyar társadalmi felelősségvállalás, a neoantiszemitizmus és a zsidó asszimiláció ügyében váltott ki heves reakciókat. Témám szempontjából a zsidó felekezeti, mozgalmi lapokban megjelenő, illetve a zsidó közösségi álláspontokat valamilyen szinten képviselő egyének által írt hozzászólások relevánsak. Ezek alapján az előző bekezdésekben már hivatkozott, vegyészmérnökként elismertséget szerzett, de a zsidóság sorskérdéseivel kapcsolatban is megszólaló Kőrösy Ferenc, valamint a baloldali cionista mozgalomban aktív, baloldali cionista lapok mellett az Új Életben is rendszeresen publikáló Dénes Béla és az Új Élet szerkesztői kommentárjai voltak számomra különösen érdekesek.

Kőrösy Ferenc 1948 decemberében a Huszadik Század című folyóiratban megjelenő értékelő írásában méltatta Bibó tanulmányát, dicsérte a nem zsidó objektivitását az elmaradt kollektív felelősségvállalással és újonnan felbukkanó zsidógyűlölettel összefüggésben.

> „Ezt a véres kérdést ma minden vonatkozásában nehéz tárgyalni és annál felemelőbb az a biztonság, amellyel a szerző az ízléstelen mea-culpázás és a bűntudat elkendőzése között mindvégig megtalálja az igazságos és izléses középutat. Jól esik nemzsidó oldalról is hallani, hogy milyen ijesztő sebességgel sietett a magyar társadalom elfelejteni és másra kenni a közelmúlt zsidóüldözéseinek jóvá nem tehető szégyenfoltját. (...) Újból szükségessé válik a tolmács működése. Meg kell magyarázni a nemzsidónak, aki jobban szeretné nem elhinni a szörnyűségeket, hogy azok csakugyan megtörténtek és hogy milyen természetes hatásuknak kellett lenniük a zsidókra."[179]

Kőrösy levélben is fordult Bibóhoz, amelyben elismerte a kívülálló éleslátását az asszimiláció és a zsidó (nemzeti) öntudat válságának felismerésében, és a zsidó kommunisták és a hitehagyottak[180] párhuzamát hangsúlyozta, illetve a cionista álláspontot ajánlotta Bibó figyelmébe.

---

[178] *Válasz* 1948. október–november Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. 779–877.
[179] *Huszadik Század* 1948. december. 454–456 Kőrösy Ferenc.
[180] A fentebb idézett 1947-es írásában általában a polgári világ „asszimilánsaival" hozta összefüggésbe a „vörös asszimilációt."

> „Talán egyetlen pont, melyben tavaly többet mert mondani, a zsidó kommunisták és a kikeresztelkedett zsidók lelkiállapotának messzemenő és a zsidóságra egyaránt végzetes hasonlósága, de idén persze sokkal nehezebb is lett volna ezt a kényes pontot végigvezetni. Ezenkívül talán sikerül a cionizmus gondolatát kissé közelebb hoznom Professzor úrhoz, ámbár úgy látom, hogy meglehetősen felismeri annak óriási jelentőségét”[181]

Dénes Béla, aki a szocialista-cionista Mapai, Palesztinán kívül Ichud Mapaj vezéralakja volt 1948-ig,[182] levelében Kőrösyhez hasonlóan cionista alapállásból méltatta Bibó írását. Akárcsak Kőrösy, ő is a cionista problémamegoldásban látta a jövőt.

> „Igen komoly élményt jelentett számomra az Ön, a Válaszban megjelent tanulmánya. Úgy a korábbi, melyet bevallom, csak most olvastam, mint a zsidókérdésről szóló. Engedje meg, hogy mellékletben igaz tisztelettel megküldjem két kis tanulmányomat, melyek talán még jobban megvilágítják a cionista álláspontot, melynek én régi-régi munkása vagyok.”[183]

Az MIOI lapja, az *Új Élet* négyrészes cikksorozatban, szerző megjelölése nélkül közös szerkesztőségi álláspontként ismertette, bírálta Bibó tanulmányát. A bevezető írásban fontosnak tartották kiemelni, hogy a Bibó írásának helyet adó lap a soá utáni antiszemita uszítással gyakran vádolt Nemzeti Parasztpárthoz közelálló *Válasz* című folyóirat volt.

> „A Válasz, amely elsősorban a Nemzeti Paraszt Párthoz tartozó írók orgánuma és a paraszti származású értelmiség megnyilvánulásainak ad hangot, új számában közli Bibó István szegedi egyetemi tanárnak közel százoldalas tanulmányát a magyarországi zsidókérdés múltjáról és jelenéről. Ez az érdekes és mélyenszántó tanulmány különös jelentőséget kap azáltal, hogy Illyés Gyula folyóiratában lát napvilágot és olyan rétegekhez szól, amelyeket az antiszemitizmus bizonyos maradványai még a legutolsó időkig is némileg befolyásoltak.”[184]

A sorozat első három cikke Bibó tanulmányát csak idézett és méltatott, ellenvéleményt nem fogalmazott meg. Az 1949. januári befejező írás az asszimiláció kérdésében vitatkozik Bibóval. Bibó két típusát különböztette meg az asszimilációnak: a közösségit és az egyénit. Mind a kettőnek

---

[181] Bibó István összegyűjtött írása. Szerkesztette: Dénes Iván, Kaligram, Budapest. 2016. 1083-1084.
[182] Novák 2000. 63.
[183] Bibó István összegyűjtött írása. Szerkesztette: Dénes Iván, Kaligram, Budapest. 2016. 1085.
[184] *Új Élet* 1948. december 2. 8. Bibó István szegedi egyetemi tanár.

a lényege a korábbi stratégia elhagyása és egy teljesen új stratégia felvétele. Ugyanakkor, hangsúlyozza Bibó, az asszimiláció a zsidó vallás elhagyásával lehet teljes, ami nemcsak kikeresztelkedéssel, hanem szabadgondolkodóvá vagy kommunistává válással is megvalósulhat. Az ekkora már jelentősen balra tolódott *Új Élet* a szovjet-kommunista álláspontot fogalmazta meg az asszimilációval kapcsolatban, és Bibót a Horthy-korszak diskurzusának használatával vádolta meg. Az lap szerkesztői szerint a polgári társadalomban az asszimiláció csak a kikeresztelkedéssel valósulhatott meg, szemben a népi demokráciákkal, ahol erre nincs szükség, mert az asszimiláció a szocialista társdalom keretein belül önfeladás nélkül megy végbe. [185]

> „Bármennyire magyarázza is Bibó István, hogy a zsidó öntudat nem tekinthető 'kóros jelenségnek', félreértésre ad okot az a tétele, hogy a 'választás' lehetősége áll fenn az asszimiláció és a zsidó öntudat között. Mi úgy érezzük, hogy az asszimiláció és a zsidó öntudat egyáltalán nem zárják ki egymást, s a teljesen öntudatos zsidó ugyanúgy lehet asszimilált, mint ahogy az asszimilált ember is öntudatos zsidó. Hol van a tévedés? Ott, hogy a régi kapitalista társadalomban, amely többnyire államegyházakat dédelgetett és uralkodó vallásokat fejlesztett ki, az asszimiláció – az uralkodó egyházak felfogása szerint – csak hitehagyással és az uralkodó vallás felvételével volt lehetséges. Sajnos akarva-akaratlanul is erre gondolt Bibó István is. A Szovjetunió azonban más példával szolgálhat. A Szovjetunió senkitől sem követeli meg nemzetiségi, faji vagy vallási sajátosságainak, szokásainak, életformájának feladását, mert – ahogy Ilja Ehrenburg több ízben kifejtette: 'a szocialista társadalomban teljesen mindegy, hogy valaki milyen nemzetiséghez tartozik, milyen templomban imádja az istent, vagy teljesen vallástalan-e. Mi kell a szocialista társadalomban az asszimilációhoz? Az, hogy valaki magáévá tegye a szocialista szellemet és ebben a szocialista szellemben dolgozik a közösségért."

Az önfeladás kérdésében tehát vitába szálltak Kőrösyvel is, állítva, hogy a szocialista asszimiláció nem várja el a népi öntudatról való lemondást. Ugyanebben a cikkben pár sorral lejjebb az *Új Élet* a „neoantiszemitizmussal" szembeni engedékenységgel, relativizmussal és a *Válasz* értelmiségi-politikai körének (Parasztpárt) tett gesztussal vádolta Bibót.

> „Nem értünk egyet Bibó Istvánnal abban a felfogásban, hogy az antiszemitizmus kisebbfajta megnyilatkozásai felett egyszerűen napirendre kell térni. Nem, mi más véleményen

[185] Az *Új Élet* ebben az írásban az 1936-os sztálini szovjet alkotmányt vette alapul, ami annyiban valóban eltért. Molnár Erik asszimilációfelfogásától, hogy nem papíron várta el a zsidóktól vallási-etnikai önfeladást.

> vagyunk! Mi azokkal tartunk, akik úgy vélik, hogy nem szabad különbséget tenni fasiszta és nem fasiszta antiszemitizmus között! Az antiszemitizmus mindegyik fajtája fasizmusba torkollik! Ezért mondja a Szovjetunió sztálini alkotmánya, hogy a faji gyűlölet terjesztésén kívül, a faji lenézés. sőt a közvetett formában megnyilvánuló faji lenézés is büntetendő cselekmény. A sokáig nagyon tárgyilagos Bibó István a cikk végén olyanokat is ír, amelyek azt a látszatot keltik, hogy némi koncessziót kíván tenni a Válasz körének: Illyés Gyulának, Szabó Lőrincnek, Sinka Istvánnak és társainak."

*

Annak ellenére, hogy a soá után nagyon kevés idő telt és a traumák feldolgozására sem volt lehetőség, egy reménnyel kecsegtető teljesen új világ jött el, új hatalmi struktúrával, új politikai berendezkedéssel, új társadalmi elvárásokkal. Ez a gyökeresen megváltozott világ mindent megkérdőjelezett, ami korábban volt. A soá tragédiája, az új éra, a korábbi tapasztalatok, a nemzetközi környezet, a palesztinai események a korábbi integrációs stratégiák átértelmezésére kényszerítették a zsidó közösségeket. A szavak új értelmet nyertek, mást jelentett például az asszimiláció, a nemzet, az integráció, az univerzalizmus kifejezés.

A radikális változással együtt járó új világértelmezési modell azonban nehezen vált egyeduralkodóvá a szerkesztők fejében, a régi toposzok, a korábban tanult sémák gyakran továbbra is megfigyelhetőek voltak a cikkekben, különösen az előző világ neológ intézményrendszerében felnőtt rabbik írásaiban. Az *Új Élet*ben közölt dróséikban, ünnepértelmezéseikben keveredett hagyományos neológ univerzalista, felekezeti diskurzus az exkluzív zsidó etnicista-cionista szóhasználattal. Ha nem is ilyen látványosam, de a felekezeti elöljárók írásaiban is előfordultak hasonló megnyilvánulások.

A teljesen új stratégiák megjelenése mellett, mégis kimutatható az egésznek folyamatnak egyfajta dinamikája. Magyarországon a vizsgált három év alatt számos változás következett be, a koalíciós korszakot fokozatosan felváltotta a kommunista egyeduralom, a politikai kontextus változásával a partikuláris etnicizimus a kommunista univerzalizmusban megvalósuló zsidó vallásosságba, illetve népiségbe „ment át". Arról sem szabad persze megfeledkezni, hogy a a kivándorlás miatt kontextussal együtt a lapok szerkesztőségeinek az összetétele is folyamatosan változott.

Az eszmékből cselekvési programok lettek, a szavakat tettek váltották fel, az etnicista önmeghatározás erősödésének és az egykori hitközségi rendszer összeomlásának egyenes következménye volt a Szentföldre való kivándorlás felerősödése. A 19. század végével ellentétben ekkor már nem a kettős lojalitás nemzeti keretek között szemlélt abszurditásának filozófiai kérdése jelentett problémát, hanem súlyos egzisztenciális tényezők hatottak a kivándorlási szándék irányába. Az alijázást sokan egyéni, családi és közösségi szinten megoldásként fogták fel egy kataklizma utáni állapotra.

5. A Szentföld zsidó közösségi átértelmeződése a soá után

Az etnikai önmeghatározás a 19-20. századi gondolkodásban etnogenezissel forrott össze. Az adott népcsoport a történelem folyamán rekonstruálható utat járt be, földrajzi területhez kötött volt, és mindez meghatározta azt, amivé lett. A zsidó népiségről való gondolkodás történetében ilyen földrajzi hely a Szentföld. Akár ókori idill, akár turisztikai célpont, akár az élet lehetséges helye, mindhárom esetben a róla való beszéd a közösség önképét teszi láthatóvá. A magyarországi zsidóság történetében ezek az aspektusok egyaránt megjelentek és közösség pillanatnyi állapotára mutattak rá, magáról a beszélőről, a viszonyulásokat kifejező szöveg megalkotójáról szóltak.

A Modern nemzet minden állampolgárától feltétlen lojalitást várt el. A 19. század közepére létrejövő európai államok elitjei számára értelmezhetetlen volt, hogy egy egyenjogúságát elérni kívánó kisebbségi csoport egy másik földrajzi tér iránt vágyakozik. Nehezen volt érthető számukra, hogy a zsidó polgár akkor is töretlenül hűséges a befogadó államhoz, ha közben az eszkatológikus végidőkben a Messiást várja, aki majd elviszi a Szentföldre. A jelenben kinyilvánított állampolgári lojalitás és a végidők megváltása két különböző minőségű, eltérő cselekvési mintákat feltételező „idősík" volt. A történelmi idő végén, a holtak feltámadásakor ugyanis a nemzetállami hűségnek már nincs relevanciája, mert az egy eszkatológikus idő. Addig viszont – a szétszóratás idején – a zsidóknak generációról generációra lojálisnak kell lenniük a goleszbeli (szétszóratásbeli/ „számüzetésbeli") államhoz, amelynek keretében élnek.[186]

A 20. század elejére a magyarországi zsidóság irányzattól függetlenül integrálódott a modern magyar felekezetiség keretei közé, de önmeghatározásukban továbbra is jelentős szerepet játszott a *szétszóratás* közösségi emléke. A neológ nagypolgárság számára a Szentföld spirituális helyként, nyugati értelemben vett kulturális örökségként univerzális erkölcsi misszióba illeszkedett. Arnold Eisen a nosztalgikus emlékezés igényét *modern zsidó micvá*nak („vallási parancsolatnak") tekinti, amelynek során a korábbi vallási cselekedeteket a szekularizálódó életvitel közepette a Szentföld és a *tórai* idők utáni vágyódás váltotta fel.[187] Ezzel szemben a zsidó nemzeti mozgalom számára a Szentföld a modern nemzeti kereteket legitimáló földrajzi térré vált.

[186] Singer S. Leó: Kötelességtan. Lévai Izsó Könyvnyomdájában, Rimaszombat. 1907. 17–18, 210–211. (Példabeszédek 24, 21)
[187] Eisen 1997. 1–20, 156–187., Eisen 1994. 90.

A soá után a közép-európai zsidók többségének a befogadó állam iránti feltétlen lojalitása törést szenvedett, és a Szentföld iránti végidőkre vonatkoztatott misztikus vágyakozást konkrét kivándorlási igény váltotta fel. Ebben a teljesen megváltozott társadalmi és politikai kontextusban a Palesztinában történő események bemutatása során lényegében az összes zsidó sajtótermék a cionista diskurzust tette magáévá. A korábban önmagát kizárólag vallási alapon meghatározó, kifejezetten cionistaellenes alapon álló hivatalos fővárosi neológia – de még az orthodoxia is – átvette a cionista szóhasználatot és mint zsidó nemzeti otthonról beszélt Palesztináról. Az alábbiakban a Szentföldnek a kontextus megváltozásával együttjáró átértelmeződését vizsgálom zsidó irányzati, illetve mozgalmi sajtóforrások alapján.

5.1. A polgári utazási kedv és a Szentély emléke

A modern polgári utazási kedvnek elengedhetetlen háttere volt a fölös tőke, a szabadidő megléte és a felette való önálló rendelkezés, valamint az utazás iránti igény társadalmi elismertsége.[188] Ezeknek pedig a 19. századi általános gazdasági fellendülés, a nyugati gyarmatbirodalmi törekvések és az új kulturális mintakészlet biztosított lehetőségét. A gyarmatbirodalmak kolonizációs tevékenységét legitimálandó „civilizációs misszió”[189] felerősödésével párhuzamosan a közel-keleti területek iránti érdeklődés is megnőtt. A szentföldi és Földközi-tenger menti utazások a nyugat-európai önkép, az ókori gyökerek emlékezetének szerves részét képezték.[190] Ezek az utak egyszerre kapcsolódtak a világlátott, művelt nagypolgár ideáljához, a felvilágosodás és a reneszánsz antikizáló eszményeihez és a keresztény Európa eredettörténetéhez.[191]

A neológ polgárság és a cionista mozgalom aktivistái a nyugati nagypolgárság mintáit követve alakították ki a Szentföldhöz saját viszonyulásukat. A neológ nagypolgárság számára a Szentföld annak a felvilágosult univerzális erkölcsi missziónak volt része, amely a modern állam fogalmi keretében az univerzális emberiség jobbá tételére való alkalmasságként értelmezte az elveszett bibliai „államiság” – a nyugati kultúrával azonosított – hagyatékát.[192]

[188] Gyömrei Sándor: Az utazási kedv története. Gergely R. Kiadása, Budapest, 1934.; Granasztói 2000.106–108.
[189] Falser 2015. 3.
[190] Vö. Maurer 1991. 221–229.
[191] Anttonen 2005: 28–30.
[192] Vö.: Freud-Kandel 2005. 83.

A polgári középosztály Közép-Európában számos tekintetben az arisztokrácia példáját követte, ehhez pedig – Magyarországon is – a Habsburg-dinasztia szokásai,[193] törekvései, német minták[194] és a közös birodalom biztosította lehetőségek szolgáltatták azt a keretet, amelyhez a bibliai múlt ápolása révén a vallási reformok felé hajló zsidó nagypolgárság is csatlakozni tudott. E mintákhoz igazodott a nagyvárosi zsidóság hírlapírói elitje is, amikor a szentföldi társasutazások fontosságát hangsúlyozta.

A szekularizálódó nyugati társadalmakban ugyanakkor a vallási és kulturális célzatú, modern kényelmet sem mellőző polgári utazás igénye annak kereteit is kialakította. Az utazások során pedig alkalmi, „vallásos turista" utazóközönségek jöttek létre.[195] A modernizálódó Nyugat-Európa önképét egyrészt konstruált „ellentétpárjai" formálták, amelyek más kontinenseken tett utazások során váltak egyértelművé, másrészt az antik örökség tudata alakította, amely az angol nemesi műveltség fontos elemét képező Grand Tourok hagyományához kötődött.[196] A 19–20. század fordulóján jellemző, Nyugatról induló társasutazás-mozgalmat az antik örökség felfedezése mellett a gyarmatosító birodalmak által támogatott, már említett nyugati civilizációs misszió[197] keretei között érdemes értelmezni, melynek során a Keletre látogató modern európai értékeli, vagy akár meg is menti a Kelet örökségét. A fent említett ellentérpárt a civilizált nyugati utazó, és a saját örökségét nem értő, primitív keleti alkotja.[198] Ahogy az európai utazók megjelentek a Biblia színhelyein, Yigal Zalmona szerint az utazásaikról készült képeik egyrészt szentséggel, másrészt „orientális aurával" telítődtek: ez pedig színes volt és érzéki, de a leginkább „másmilyen". A térség a felvilágosult Európa antitézisének számított, mély lenézéssel párosult csodálattal tekintettek rá.[199]

A zsidó nemzeti mozgalom számára a Szentföld a modern nemzeti kereteket legitimáló, átértelmezett vallási emlékezet teréből a jelen valós földrajzi terévé vált: a különböző zsidó nemzeti törekvések területi stratégiái között az újjáépítendő realitást vagy a jövőbe vetülő utópiát jelentette.

---

[193] Arad 2015. 251–280.
[194] Barna 2015. 97. 105.
[195] Pusztai 2004: 67–80.
[196] Anttonen 2005: 28–29.; Siebers 1991. 52–57; Osterkamp 1991. 186–193.
[197] Telesko szerint gyarmatosító civilizációs misszió lehetséges gyarmatok nélkül is, elég csak a Monarchia osztrák és magyar elitjei által a keleti területek lakosságát megcélzó kulturmissziós tevékenységre gondolni. Lásd: Telesko 2015. 37.
[198] Falser 2015: 3.
[199] Zalmona 2013: 33.

A zarándoklatokkal kapcsolatban a modern rabbi, Norman Solomon a 20. századi modern zsidó önképre jellemző álláspontot fogalmazott meg, amely a felvilágosult zsidónak a keresztény többségtől való elvi eltéréseit volt hivatott bizonyítani.[200]

A neológ polgári utazásszervezés és a középosztály Palesztina-szerveződése versengést jelentett a cionistákkal Palesztina ügyében. A neológ hírlapírói elit annak hangsúlyozására törekedett, hogy a Szentföldre menni nem nemzeti, hanem vallási, erkölcsi és polgári kötelesség. Ennek keretét a koloniális hatalmi kontextusban a modern utazási kultúra eszközeinek használatával megvalósuló nagypolgári társasutazás adta. Az ezeken való részvétel a polgári presztízs kinyilvánításának és a réteghovatartozás igazolásnak eszközévé vált.[201]

A cionista diskurzusban a Szentföld a zsidó múltat, a nemzeti hőskort, illetve egyidejűleg a nemzeti újjászületést szimbolizálta. Az európai romantikus nemzeti mozgalmakhoz hasonlóan a cionisták is a mitikus múltban találták meg mozgalmuk legitimációját. A szentföldi utazások alkalmával ugyanakkor egyszerre lehetett megbizonyosodni a hősi múltról és a dicsőséges újjászületésről. A túrák az érzést erősítették, hogy mintha a zsidó történelem ott folytatódna, ahol 2000 évvel korábban megszakadt.[202]

A 19–20. század fordulóján a nyugati orientalista gondolkodás komoly hatással volt a cionisták őshonos gyökerek és kollektív tudat utáni kutatásaira. A Kelet és a palesztinai zsidó közösségek között a 20. század első évtizedeiben mindvégig ambivalens maradt a kapcsolat. A cionisták egyrészt magukévá tették a nyugati averziót a „más"-sal, ebben az esetben a visszamaradt Kelettel szemben, viszont elképzelésük a Keletről sok elemében mégiscsak az európai orientalizmus speciális példáját jelentette. Álláspontjuk szerint a Kelet a zsidó történelem ősi

---

[200] Luz – Collins-Kreiner 134.

[201] A Szentföldre való zarándoklást a zsidóság mindig a legnagyobb és legszentebb cselekedetek egyikének tekintette. Sokan vagyonukat és életüket tették kockára, hogy legalább egy pillanatra láthassák Izrael ősi földjét. (...) Ma már egy szentföldi utazás nem jár annyi viszontagsággal és kockázattal. A modern technika vívmányai megkönnyítették és nagyon megrövidítették az utat. A Magyar Utazási Vállalat 21 napra tervezi a szentföldi utazást és ennek az időnek csak kisebb részét foglalja el az út maga, úgy hogy bőven kijut a gazdag programra, amelybe majdnem minden érdekes pont fel van véve." (Egyenlőség 1909. július 4. Melléklet 1. Szentföldi utazás. Lásd: Zima 2023. 254.

[202] „És az ódon Jeruzsálemből, amely héber egyetemével, új hatalmas negyedeivel növekedik és újjászületik, átrándulunk a hegyi kolóniákon a tengerpartra. Tel-Avivba az új zsidó városba, amely csodaként nőtt ki a sivatag homokjából. És körülnézünk, köröskörül a Júdeai kolóniákon, Sáron völgyén, a kifejlődött Rotschild-telepeken és a zsidó élet sok feltámadó centrumában. És a történeti nevezetességű tengerparton indulunk újra Hajfa felé, Elijáhu próféta legendás barlangjához és a Héber Technikum modern palotájához. Így váltakozik régi és új hangulat az egész út folyamán. A történelem bölcsőjének éneke és a zsidó feltámadás dala. (*Zsidó Szemle* 1933. február. 3. 6. Róma – Tel-Aviv: Jegyzetek a „Múlt és Jövő" és a „Zsidó Szemle" társasutazásához.) Lásd: Zima 2023. 257.

forrása és a zsidók vándorlásának elkerülhetetlen végállomása. Azzal együtt azonban, hogy visszatértek ehhez a forráshoz, az mégis valamiképpen mindig idegen maradt a cionisták – alapvetően nyugati – gondolkodásában. Egyszerre volt egzotikus tárgya a kollektív vágyakozásnak és a „más"-ság misztikus fenyegetése. Ám ezzel párhuzamosan az európai antiszemiták szemében éppen a zsidó volt a szemita, a keleti, a „más".[203]

Az útleírásokban, azok illusztrációiban, de leginkább a cionista képzőművészeti alkotásokban viszont a szocialista gondolat által inspirált cionista zsidó ideálképe jelent meg: a napbarnított, izmos farmer, aki mezőgazdasági munkát végez, és akárcsak a keleti ember, harmóniában él a környezetével. Szabad, kreatív, produktív, és a vallás nem tartja vissza az alkotómunkától.[204]

A soá előtt a zsidó sajtóban közreadott híradások, beszámolók és útleírások olyan metanyelvként értelmezhetők, amelyek csak másodsorban szóltak a szentföldi realitásról, elsősorban ugyanis az egyes stratégiák értékeinek kifejezésére, megerősítésére és terjesztésére szolgáltak. A híradások és útleírások a sajtó révén azoknak a Szentföld-képét és világlátását is képesek voltak formálni, akiknek az alsó középosztály soraiból nem nyílt lehetőségük költséges társasutazásokra. Ugyanakkor ezek az útleírások a polémiák, a stratégiák közötti szemléleti és értékrendi összeütközések keretéül is szolgáltak. Mindennek következtében az izraelita sajtóban – a közvetlen vallási irodalmon túl – változatos Szentföld-kép rajzolódik ki, a kifejezetten vallási értelmezésektől a szekuláris modern nemzetállam víziójáig.

5.2. A Szentföldről szóló tudósítások a soá után

Ahogy azt a korábbi fejezetekben is említettem, közvetlenül a háború után a számában töredékére zsugorodott magyarországi zsidóság körében a marxista-cionista Hasomer Hacairtől az orthodox Agudasz Jiszróelig a zsidó világ majd minden irányzata megjelent. Ebben a fejezetben miatt a minden zsidó lapjának szánt, de leginkább az új neológ vezetés által szerkesztett *Új Élet*, a vallásos cionista *Doar Mizrachi, Göula és a Hehálucz Hadáti*, az orthodox szervezet, az Aguda által kiadott *Darkenu, Achdut és Sabbaton*, a korábbi cionista központi lap, a Zsidó Szemle utódának tekinthető, a Magyar Cionista Szövetség által kiadott, *Zsidó Szemle Problémáinkról* és a *Jelenünk*

[203] Zalmona 2013. 33–34.
[204] Zalmona 2013. 50.

és Jövőnk, a baloldali cionista *Chaluc*, a Cionista Munkásegylet Értesítője, a *Dapim Lömadrich*, a *Hozer és a Kol Haoved,* valamint a jobboldali revizionista *Betár* hasábjain keresztül kísérlem meg bemutatni a Palesztinával kapcsolatos magyarországi zsidó sajtódiskurzusokra általában jellemző változásokat az 1945 és 1948 közötti időszakban.

A második világháború végével a Közel-Kelet geopolitikai helyzete alapvetően megváltozott. A régi gyarmattartók már képtelenek voltak pacifikálni a térséget, a két új szuperhatalom pedig akkor még nem avatkozott bele közvetlenül a régió hatalmi játszmáiba. Véres etnikai, vallási, törzsi konfliktusok robbantak ki Szíriában, Egyiptomban vagy éppen Palesztinában. Az 1940-es évek második felében a hagyományos zarándok-, illetve turistautasokat kibocsátó térségek – Európa és Észak-Amerika – középosztálya nem volt abban a helyzetben, hogy komoly összegeket fordítson drága utazásokra. A palesztinai események így leginkább nem az utazók, hanem az ott élők, illetve a haditudósítók Európába küldött beszámolói révén váltak ismertté. A híreknek nem a zarándoklatok, a spiritualitás vagy a kulturális örökség, hanem a hatalmi-politikai, illetve harci események álltak a középpontjában.

A zsidó felekezeti és mozgalmi újságok cikkeiben laptól és irányzattól függetlenül a palesztinai – gazdasági, politikai, társadalmi – helyzet cionista értelmezése válik láthatóvá. Ebben az interpretációban a zsidó nép vívja jogos harcát az angol gyarmatosítóval és elvárja, hogy a világ és a szuperhatalmak ebben támogassák.

> „A világpolitika most folyó tárgyalásain semmi remény nincs arra, hogy lerázzuk magunkról az angol hatalmat. Arra kell azonban törekednünk, hogy a feszélyezetlen angol egyeduralomnak vége szakadjon s Amerika, Oroszország és velük együtt a többi nagyhatalom is hathatósan hallathassa a szavát Palesztina sorsát illetően”[205] – tudósított Palesztinából a baloldali cionista Chaluc.

E lapok szerint a zsidók betelepedése, ipari, technológiai fejlesztései jót tesznek a korábbi évszázadok „elmaradott” termelési modelljei miatt korszerűtlen palesztinai gazdaságnak. Mindenkinek csak hasznára válhat, ha az arabokét felváltja az európai gyökerű zsidó gazdálkodási stratégia.

---

[205] *Chaluc.* Dror-Habonim Hanhaga-Harasit (Kiadja a M.C.Sz. Dror-Habonim marxista-cionista ifjúsági mozgalom. Chavérjainknak (tagjainak – Z.A.) kézirat gyanánt. 1947. Jicchak László – „Chutim”: A mai politikai helyzet október 1–3.

„Az országnak a háború [első világháború – Z.A.] óta történt fejlődése megváltoztatta ezen primitív kisskálájú iparnak a képét, így eltűnt annak a rossz hatása is az ország életéből. A hátramaradt, fejletlen farmer-közösség, amely 15 évvel ezelőtt egy kevés kézműipart tudott csak fenntartani, félig ipari, modern állammá alakult. A vegyes földművelés termelése még 10 évvel ezelőtt is túlhaladta az iparét, ma az ipar termelése majdnem olyan nagy, mint a vegyes földművelésé és a citrustermelésé együttvéve. (...) A modern zsidó ipar termékeinek ezen kiviteli kereskedelme az ország gazdaságának kifejezett nyeresége. (...) Palesztina így fokozatosan belekerül a világkereskedelem véráramába, hogy mindazok számára, akik az ország gazdasági forrásainak megsokszorozásában érdekeltek, jótéteményeket hozzon. Különböző szakértők azt jósolgatták, hogy Palesztina nem lesz megfelelő talaj ipari munkára, de ezek a jóslatok sorban megbuktak”[206] – írta a szocialista cionista *Dapim Lömadrich*.

A baloldali cionista Kol Haoved az ereci május elsejéről szóló tudósítása szövegében a marxista univerzalizmus keveredett a hagyományt racionalizáló és jelenben értelmező cionista zsidó messianizmussal. Egy bekezdésben jelent meg a modern május elseje és a vallásos eredetű zarándoklat, a munkásság felvonulása és az igazság hirdetése, a kvucák és kibucok, illetve a hódolat, csak nem az Örökkévalónak, hanem a munkának.

„Erecben, szerte az országban ünneplik a május elsejét. A városhoz közel fekvő telepek munkásai bezarándokolnak a városokba, hogy résztvegyenek a munkásság felvonulásaiban és az igazság hirdetésében. A várostól távol fekvő községek és telepek dolgozói a velük szomszédos kvucákkal és kibucokkal összefogva mezőgazdasági kiállításokon mutatják be kétkezi munkájának termését, hódolattal adózva a munkának.”[207]

A fent említett ideológiai keveredés végigvonul a cikken. Az írás második részében több eszkatológikus cél szerepel együtt: a cionista végső cél, a zsidó nép felszabadítása, a baloldalai cionistákra jellemző „egy ország két nemzet” felfogás és a munkások világforradalma.

„A világ munkásmozgalmaival vonul a zsidó munkás, hogy az egész munkásosztály felszabadításáért harcoljon. Egy sorban mindazokkal, akik tettekkel harcolnak a zsidó nép felszabadításáért a cionista mozgalmon belül és mindazok ellen vonul, akik megzavarják a

[206] *Dapim Lömadrich.* (Kiadja a Machleket Tarbut sel Gordonia Makabi Hacair b’Hungaria, Grodonia Makabi Hacair cionista szocialista ifjúsági mozgalom) 1946. április, 1–18. A. Baum: Palesztina ipara és az ipari kölcsönök
[207] *Kol Haoved*. A Munkás Hangja A Haoved Szocialista Cionista Munkásmozgalom értesítője. Kézirat gyanánt 1946. Május 1. 1-2. Baruch: Május 1 a galutban és Erec Jiszraelben.

munkásmozgalmak egységét és erejét, azok ellen, akik zavart próbálnak kelteni az építés és alkotás erőfeszítéseiben. (...) „Május 1-e Erecben a munkásegység ünnepe. Nemcsak az ereci munkások egységének, hanem az egész munkásosztály egységének a szimbóluma. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a zászlóerdő, amely elborítja az ereci városokat május 1-én s amelyben a vörös zászlók tengerében itt is – ott is feltűnnek a kék-fehér lobogók mellett az arab népek zászlói is. Május 1-e a legjobb bizonyítéka annak, hogy az öntudatos zsidó és arab munkásságnak egy közös célja van – a dolgozók társadalmának biztosítása Erec Jiszraelben."[208]

5.3. A Szentföld helye a zsidó tudatban a holokauszt után

Az Európában megmaradt zsidó közösségek tudatában Palesztina helye alapvetően megváltozott. A kontinenst – különösen Kelet- és Közép-Európát – elhagyni kívánó zsidók lényegében irányzattól függetlenül lehetséges jövőbeli zsidó nemzeti államként tekintettek a Szentföldre. A Palesztina brit mandátumterületen történő események bemutatása során így az összes zsidó sajtótermék a cionista diskurzust tette magáévá. A cionista szóhasználatot a korábban önmagát kizárólag vallási alapon meghatározó, kifejezetten cionistaellenes hivatalos fővárosi orthodoxia is átvette, és mint zsidó nemzeti otthonról kezdett el Palesztináról beszélni.

„A magyar orthodoxia nevében ki kell jelenteni a következőket. A magyar zsidóság sorsdöntő kérdésekben mindig egységes volt. A Palesztina kérdésben az egész világ zsidósága szolidáris. Joggal hihették, hogy Palesztinában végre nemzeti otthont állíthatnak fel, ez elé most súlyos akadályok tornyosulnak. Hitet teszünk a zsidó nép Palesztinára való joga mellett. Hangot kell adnunk a nézetünknek, hogy a Palesztina kérdés hitünk egyik sarkalatos tétele és nemcsak a Balfour deklaráció, hanem a biblia is utal erre. Az ősi földhöz ragaszkodtunk a galutban is. Hisszük, hogy ettől nem fosztanak meg és a Mindenható igazságot fog szolgáltatni a biblia népének."[209] – idézte 1945-ben az *Új Élet* Kahán Frankl Samut, az Orthodox Iroda elnökét.

1945 novemberében az orthodox Aguda lapja, a Darkénu – pár bekezdéssel lejjebb bemutatott (32. lábjegyzet) – tisztán vallásos cionista fogalmi keretben fogalmazta meg a zsidók nemzeti jogait és igényeit Palesztinában, illetve a teljes zsidó élet lehetetlenségét a góleszben.

---

[208] *Kol Haoved*. A Munkás Hangja A Haoved Szocialista Cionista Munkásmozgalom értesítője. Kézirat gyanánt 1946. Május 1. 1-2. Baruch: Május 1 a galutban és Erec Jiszraelben.
[209] *Új Élet* 1945. november 13. 3–4. A magyar zsidóság egységes állásfoglalása Palesztina kérdésében.

„A mi Erec Jiszraelhez való jogunk fölötte áll minden gazdasági, politikai és nacionalista szempontoknak: a mi jogforrásunk nem egyes ujkeletü deklaráció, vagy nemzetközi szerződés, hanem az a Biblia, mely egyaránt szent könyve a világ civilizált nemzeteinek éppen ugy, mint nekünk és alapja a fehér emberek[210] társadalmi erkölcsének. Ez a Biblia nekünk zsidóknak Erec Jiszraelon kivül lehetetlen. (...) De a most kialakuló világrendben még annak a zsidó életformának kiélése sem lesz lehetséges, ami a galutban zsidó sajátosság volt. A sabbat, a kasrut: a zsidóságnak eme két alaptétele szinte teljesen lehetetlenné vált." [211]

A vallásos cionista diskurzus részleges használata és az Aguda, valamint a vallásos cionisták szervezetének, a Mizrachinak az intézményes együttműködése viszont nem ugyanaz. A magyarországi Aguda másik lapjának, a Sabbatonnak az írása az Aguda világszervezetének az álláspontját közvetítette, mely szerint az áhított ereci vallásos egységfront csak a Mizrachiból a „vallástalan" cionista szervezetből való kilépésével valósulhatna meg.

„Be kell látni mizrachista testvéreinknek, hogy az eddig járt út nem vezet eredményre. A vallástalanság ellen igenis meg kell alkotni a vallásos zsidó tömegek egységfrontját, elsősorban Erec Jiszraélban. Ennek azonban előfeltétele, hogy a Mizrachi végre kilépjen a cionista szervezetből. Ezzel egy cseppet sem lesz a Mizrachi kevésbé erec-centrikus mozgalom, viszont elhárítja a legsúlyosabb akadályt az ereci vallásos zsidó egység útjából. A Mizrachi és az Aguda pártkereteivel és az ereci vallásos tömegekkel ilymódon csakhamar számban és szervezettségben is egyenrangú tömeget lehetne szembeállítani a vallástalan cionizmussal szemben. És azt hisszük, ez mindannyiunk célja."[212]

A második világháborút követően, szemben a korábbi évtizedekkel az új neológ elit is politikatörténeti térként tekintett a Szentföldre. A cionistákhoz hasonlóan az ókori zsidó állam példájával kívánta bizonyítani az akkori jelen zsidó fiataljainak államalkotó képességét.

„Lelkes zsidó fiatalok mezőgazdasági munkával akarják Erecet újjáépíteni, Herzl nyomán pedig világszerte látják be az ereci gondolat egyetlen megoldó erejét. Az előadó hat évezred történetén haladt át, rámutatott arra a határtalan versengésre, mely minden időben Palesztina iránt megnyilvánult, de arra az erőre is, mely a versengést legyőzve, e földet megszerezte és

[210] Európai emberekre gondolt.
[211] *Darkénu* 1945. december 22. 21-24. Chavivi: Erec Jiszrael,
[212] *Sabbaton* 1946. november 9. 2. Chavérim Nichbadim!

azt 1200 éven át megtartotta. Érzékeltette azt az oldhatatlan vágyat mely akadályokon és életveszélyeken át a galut 2000 esztendeje alatt Erec felé vitt. Előadása konklúziójaként jövőbevető pillantással azt a megállapítást tette, hogyha a zsidóság az ókorban a politikai és gazdasági érdekeknek ugyszolván egyetlen terület-komplexumán államot tudott alakítani és azt egy évezrednél tovább fenntartotta, akkor ma az érdekeknek mégsem egy területre való koncentráltságában a letűnt évezredek tapasztalataival mögötte, az akarat egységében bizakodással tekinthetünk a jövő Palesztinája felé"[213] – számolt be az *Új Élet* dr. Komlós Ottó székesfehérvári neológ főrabbinak a szintén neológ Pesti Izraelita Hitközség szabadegyetemén elhangzott előadásáról.

A zsidó nemzeti gondolatot korábban elutasító, a magyar nemzettel való azonosulást hirdető, mindeddig a Szentföldre kizárólag misztikus alapon hivatkozó Hevesi Ferenc rabbi is a cionista gondolkodásnak megfelelően, a szétszóratásban látta a zsidó sors legnagyobb problémáját.

„A zsidóságnak sok hibája, lelki elkorcsosodása, erkölcsi romlása, valamint az, hogy a Sechina fénye eltávozott tőle, onnan származik, hogy a zsidóságot a történelem vihara elszórta szanaszét a világba..."[214] – fejtegette 1946-ban az *Új Élet* hasábjain.

A történelembe való zsidó visszatéréssel kapcsolatos korábbi cionista diskurzust az új körülményekhez igazítva a vallásos cionista *Doar Mizrachi* a Palesztinában harcoló holokauszttúlélő zsidó csapatokat a Makkabeusokkal állította párhuzamba. Olvasatában a hanuka hőseinek elnyomott genealógiai leszármazottjai küzdenek a zsidó jövőért.

„A palesztinai illegális hajók a zsidó történelem legnagyobb eseményei közé tartoznak. A zsidó illegális hajók nem egy új korszakot jelentenek a zsidó történelemben, hanem egy rég megszakadt sorsfolyamat új áramlata ez. A zsidó brigád hősei nem mondtak még állj-t, Tel Chaj védői új életre keltek és a gettók megmaradt partizánjai az elpusztult zsidóság megmaradottjainak élére állva visszavezetik a népet ősi, országába. A gettó megmaradottjai csak teljesítik az elhunytak legforróbb kívánságát: harcoljatok a zsidó államért!"[215] – írta 1946 decemberében a *Doar Mizrachi.*

[213] *Új Élet* 1947. január 16. 12. Palesztina a történelemben. Dr. Komlós Ottó előadása a P.I.H Szabadegyetemén.
[214] *Új Élet* 1946. május 2. 5. Hevesi Ferenc: Jehuda Halévi vallászeszmei cionizmusa.
[215] *Doar Mizrachi* 1946. december 20. 1–2. A Makkabeusok nyomán.

A jobboldali revizionista cionisták lapja, a *Betar* az i. sz. 1. századi fanatikus zsidó harcosok céljaival azonosította a cionista tevékenység lehetséges végeredményét.

> „A történelemhez sem hozzáadni, sem pedig elvenni nem szükséges… Önönmagáért beszél… Ha a nép tanul belőle, akkor a zelotáknak álmát valóra válthatja és a felépített zsidó államban megverheti pénzét, melyre 'Jeruzsálem megváltásának kétezredik évében' dátumát vésheti. Ha nem, akkor még a maradék zsidóság is elpusztul"[216] – jövendölte 1947-ben a *Betar.*

Izrael állam kikiáltásának pillanatában egyes baloldali cionisták a korábbi üldözések áldozatainak nyújtott elégtételként értékelték a zsidó állam létrejöttét, és a jövőbe tekintve a múlttal való szimbolikus egyesülésről írtak.

> „A Zsidó Állam megvalósulása egy élménybe halmozza a mai zsidó nemzedék átélt szenvedéseit és áldozatait a keresztes hadjáratok zsidó üldözéseivel, a spanyol inquizíció áldozataival, az ostyagyalázás, kútmérgezés és vérvádak vértanúival, a Chmelniczky, a Petljura és Denikin által legyilkoltakkal. (...) Abban a pillanatban, amikor önálló helyet kaptunk a világ szabad népei között, egymást öleli át a múlt és a jelen, a harc és a szenvedés, amit az ősök vívtak és elszenvedtek, egymást öleli át az emlékezés, amely összeköti a mai zsidó nemzedékek törekvéseit az egész zsidó múlttal"[217] – állapította meg a Cionista Munkásegység Pártjának értesítője.

A cionista ernyőszervezet lapja szerint a magyarországi zsidó mindennapokat az ereci (palesztinai) központ szempontjainak kell alárendelni. Úgy vélték, hogy egy diaszpóra-közösségnek az anyaország érdekeinek kell megfelelnie:

> „Természetesen kell időnként állást foglalni a belső zsidó problematikával szemben, néha egy vitaest sem árt, de sohasem elfelejteni az ereci való életet. Természetes, hogy kell foglalkozni zsidó történelemmel, irodalommal, vallási kérdésekkel, művészettel, zenével – de mindég első legen gondolatban, beszédben, meggyőződésben, hirdetésben, kívánságban: Erec Jiszrael valósága"[218] – szögezte le az M. C. Sz. lapja.

---

[216] *Betar* 1947. július 25. 3.Jákov Fleischmann: Száraz történelem…
[217] *Értesítő.* Kiadja a Cionista Munkásegység Pártja. (Miflaga Leachdut Haavoda Poálé Cion) 1948. május–június. 4–5. Hersko Moshe: Vér és tűz között.
[218] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1947. május. 3–4. Dr. T. M. Kinory: Lehitraot b'Erec Jiszráél!

1948 őszén, nemsokkal újév előtt a Pesti Izraelita Hitközsége közgyűlésén Stöckler Lajos, hitközségi elnök beszédében egyfajta kettőség figyelhető meg. Egyrészről – az akkor már általánossá vált kifejezéseket használva[219] – kiállt Izrael mellett és közösséget vállalt vele. Másrészről viszont a kommunista álláspontho idomulva figyelmeztette a cionista szervezeteket, hogy a kontextus – nem is az izraeli, mint inkább a magyar – megváltozott, és a tevékenységük a nyilvános térben átalakulóban van.

> „A magyar zsidóság tudja mi a szabadság. A magyar zsidóság az ereci dolgozók szabadságküzdelmét éppen ezért minden eszközzel támogatja és támogatni fogja. Az ünnep küszöbén azt kívánom a szabadságért harcoló, az önálló és független államért küzdő többszázezer dolgozó ereci testvéremnek, hogy az ő önfeláldozó harcukat minél előbb siker koronázza és ennek a harcnak győzelme hozza meg számukra az alkotás, a békés munka lehetőségét. (...) Tisztában kell lenni azonban azzal, hogy az önálló zsidó állam megalakulása után, az itt végzett cionista munka, amelyet itt végeztek, nem folytatódhatik olyan mértékben és körülmények között, mint korábban. (...) Meg vagyok győződve, arról, hogy a cionista tábor előtt a népi demokrácia époly sérthetetlenek, mint a magyar zsidóság másik rétege előtt. Ennek a szempontnak a respektálása esetén pedig komolyabb komplikációra nem kerülhet sor. Közöttünk nincs és nem is lesz különbség a dolgozók önálló, független Zsidó Államának megerősödésének, biztonságának tekintetében. A magyar demokrácia számtalan tanujelét adta annak, hogy a szabadságáért harcoló országot támogatni akarja."[220]

5.4. Irányzati álláspontok a kivándorlással kapcsolatban

A cionista mozgalomban a 20. század első felében legkisebb befolyással bíró csoportnak a vallásos cionista Mizrachi irányzat számított. A vallásos cionisták kísérletet tettek a rabbinikus hagyomány modern nemzeti ideológiába történő integrálására és speciális szentséget tulajdonítottak a közösségeiknek azáltal, hogy a cionista mozgalomban kifejtett aktív erőfeszítéseiket „szent forradalomnak" nevezték. Meg voltak győződve arról, hogy az a különleges karizma, amivel bírnak, biztosítja hűségüket az Örökkévaló előírásaihoz.[221] A vallásos cionista álláspont szerint a száműzetésben nincs lehetőség a zsidó vallás tökéletes megtartására, ezért egy mizrachistának

[219] Dolgozó(k), alkotás, békés munka.
[220] *Új Élet* 1948. október 7. 1-3. A magyar zsidóság sorskérdései szerepeltek a Pesti Izr. Hitközség uj, demokratikus képviselőtestületének közgyülésén.
[221] Liebman 1992: 417.

mindig az a célja, hogy minden zsidót Erec Iszraelbe vándoroltasson, ott vallásos életre neveljen, és így segítse elő a messiási kor eljövetelét.[222]

> „A történtekből le kell vonni a konzekvenciát és az nem lehet más, mint felszámolni a galutot, annak rövidlátó politikáját és közös harcot vívni az egyetemes zsidóság felszabadításáért, ami csak akkor érhető el, ha az önálló zsidó államot, Erec Jiszraelt kivívjuk magunknak"[223] – állapította 1946-ban meg a vallásos cionista *Doar Mizrachi*.

Úgy gondolták, hogy a zsidók visszatérése a Szentföldre a messiási idők kezdetét jelzi. Amellett, hogy a vallásos spirituális központ létrehozása volt az alapvető eszkatológikus elképzelésük, melyet sosem adtak fel, azért jelen volt az az átmeneti elképzelés is, hogy a zsidók szörnyű helyzete miatt a felépítendő zsidó központ menedékül szolgáljon, akár hosszú távon is, mind a szekuláris, mind a vallásos zsidók számára, hogy újra lehessen éleszteni a zsidó élet minden oldalát a Tóra alapján. Álláspontjuk szerint a bevándorló szekuláris telepesek akár öntudatlanul is hozzásegíthetik a megváltás előmozdítását.[224] Ezért a vallásos cionisták – következetesen – az azonnali kivándorlást szorgalmazták.

> „Ennyi idő sem volt elegendő és ennyi szenvedés nem tudott annyi tanítással szolgálni, hogy a megváltást helytelenül várjuk? Hisz kétségbe kell esni, ha a megváltást az ő elgondolásuk szerint itt a galutban kell megvárnunk és annak egyetlen feltétele az őszinte megtérés. 2000 éven keresztül erre nem került sor, vajjon most olyan jók a kilátások, a zsidóság annyira megjavult, hogy kár volna más lehetőséget is keresni a megváltás közelebbhozására, mint a galutbeli megtérést? Vagy talán szimpatikus a megváltás másik lehetősége, ha az egész zsidóság elromlik? Erre sajnos sokkal több a kilátás, sőt úgy látszik, hogy ennek bekövetkezése Erec nélkül nagyon is valószínű. De ilyen áron a megváltást senki sem akarja. Nem látszik-e valószínűnek, hogy valahol hiba van, hogy végzetesen tévedtünk, mikor a megváltás lehetőségét a galuti országokban vártuk anélkül, hogy annak eljövetelét Erecben előkészítettük volna? Mert igazi megtérés csak Erecben lehetséges, a Tóra minden parancsát csak ott teljesíthetjük. Meg kell tartanunk változatlanul szent Tórának minden parancsát és 2000 éves száműzetésünk minden szokását, mely népünk megerősítését szolgálja, de feltétel nélkül el kell hagynunk azokat, melyek tévedések szüleményei és amelyek ahelyett, hogy jövőnket építenék, népünk sírját ássák, és amelyek annyira szembehelyezkednek Tóránk

[222] Ravitzky 2011: 25.
[223] *Doar Mizrachi* 1946. november 22. 1–2.Bunczel Méir: Orthodox testvérek, hozzátok szólunk!
[224] Shimoni 1980: 3–42.

szellemével, mint ahogy szemben áll elfogult és felelőtlen emberek Palesztinaellenes politikája, akik ma sóvárgó szívvel tekintenek Amerika felé és nem veszik észre, hogy egy új hitlerizmus melegágyát vetik meg. 2000 évnek bűne 'sew v'al taasze'[225] politikája egyszersmindenkorra tűnjön el és lépjen helyébe Ramban politikája 'tégy meg mindent, ami tőled telik, a többi a Mindenható dolga'"[226] – fogalmazott egyértelműen 1946-ban a Doar Mizrachi.

Erre a cikkre reagált az orthodox Aguda lapja a Sabbaton. Az Aguda szerint a fenti írásból tűnik ki leginkább a vallásoscionisták vallástalansága, mert a zsidók galutléte vagy végleges Erecbe vándorlása nem az ember döntésének a következménye.

> „A cikkében foglaltakra nem is óhajtunk kitérni, a figyelmes olvasó világosan látja a sorok között elrejtett idegen forrásokból táplálkozó, az igazi vallásosságtól távol álló eszmevilágot. A Galutot a zsidóság nem önszántából kereste és önszántából benn megmaradni nem fog, de a végleges Galutból csak a jó I-ten segítségével fogunk megszabadulni."[227]

Az már a soá előtt is jellemző volt, hogy a cionisták az orthodox és a hászid tömegeket a beolvadással szembeni ellenállásuk miatt öntudatlan segítőtársuknak gondolták és a vezetőket megkerülve közvetlenül a hívekhez szóltak. A Doár Mizrachi ebben az esetben, a palesztinai kivándorlás ügyében is az orthodox elöljárókat támadó kiáltvánnyal fordult hagyományhű hitsorsosaihoz.

> „Az ő szemükben azonban bűn volt a cioni gondolat, – ezt hirdették – bűn volt Erec Jiszraelbe kivándorolni, aminek az lett a következménye, hogy amikor a náci- és nyilasgépezet működni kezdett Magyarországon, a magyar hagyományhű zsidóságot teljes számban az országban találta és deportálta."[228]

A soát közvetlenül követő években azonban a kivándorlók döntő többségét nem spirituális, sokkal inkább biztonsági, gazdasági, esetleg nemzeti szempontok hajtották. Az antiszemitizmus miatti tömeges kivándorlási szándékot tapasztalva indult el a vita és merült fel a

---

[225] שב ועל תעשה – ülj és ne csinálj semmit.
[226] *Doar Mizrachi* 1946. november 14. 1–2. Dr. Ungár Sándor: Reflexiók egy közbeszólásra.
[227] *Sabbaton* (Kiadja az Agudat Jiszraél központja) 1946. november 23. 2. Sussmann Simon – Frank Ábrahám: Az orthodox zsidó közvéleményhez.
[228] *Doar Mizrachi* 1946. november 22. 1–2. Bunczel Méir: Orthodox testvérek, hozzátok szólunk!

megválaszolhatatlan kérdés a vallásos cionista *Hecháluc hadáti* című lap hasábjain: minőségi vagy tömegallija?

> „A kivándorlás gazdasági okait a fasiszták és fasiszta bérencek által anyagilag teljesen tönkretett zsidótömegek helyzete adja meg. Új exisztenciát kell teremteni harcos küzdelmek árán s úgymond: azt inkább ott teszi, hol érdemesebb áldozatot hozni a jövőjéért, mert nem érzi veszélyeztetettnek biztonságát. Hogy az okok felsorolásában biztosak legyünk, vegyük még ide a mai idők úgynevezett neo-antiszemita megnyilatkozásait, amivel szintén nem ritka esetben találkozunk. (...) Nos az okok ismeretesek. A zsidóság menekül. Nagy része rádöbbent a történetek nyomán, hogy Cion az egyedüli mentsvára. másokkal szemben, kiket rokoni, vagy egyéb kapcsok hajtanak a világ más tájékára, hogy megsebzett lelkükre gyógyírt találjanak. A tömeg azonban Erecbe vágyik, mint egyetlen reális bázisra, mint egyetlen biztos egyéni és népi megoldás felé. A kérdés tehát: tömeg- vagy minőségi alija álláspontjára helyezkedjünk-e?”[229]

Az orthodox Aguda ifjúsági tagozatának (Pirché és Pirchot Aggudat Israel) a lapja, az Achdut – az Agudának a cionista szervezettel szembeni fenntartásai[230] ellenére – 1948 januárjában már cionista módon írt a zsidó nép Palesztinába vándorlásáról és a Szentföldhöz való több ezer éves viszonyáról.

> „A zsidóság, a föld népe kétezer éven keresztül nélkülözte a földet, de most már azon az úton van, hogy legalább egy kis darab földet –saját földjét – a magáének vallhat! ’A Zsidó Állam’ megszületése a zsidó nép életében indítja meg a friss nedvkeringést. Az idei Chámisá-ászár bi-S’vátkor mindannyiunknak az ereci földre irányul tekintetünk. Alkalma lesz a zsidóságnak ismét visszatérni a földműveléshez, ahhoz a foglalkozáshoz, melytől a galut üldöztetései, az állandó kényszervándorlás szoktatták le elődeinket.”[231]

A vallásos cionista Doar Mizrachival szemben a Magyar Cionista Szövetség hivatalos lapja, a Jelenünk és Jövőnk szerint a cionizmus nem csak a Palesztinába való kivándoroltatásról szól. Szerzői úgy vélték, hogy a zsidók a diaszpórában is jó cionisták lehetnek, ha elkötelezettek a zsidó nemzeti gondolat iránt.

---

[229] *Hecháluc hádáti* 1946. május 15. 9-10. S.L.: Minőségi- vagy tömegallija? Hozzászólás a Hecháluc Hádáti számának ily című cikkéhez.
[230] Glässer 2014: 170.
[231] *Achdut.* (A Magyarországi Pirché és Pirchot Aggudat Israel lapja) 1948. január. 1.Groszberg Slomó: Chámisá.

„Nem lehet és nem szabad tehát válaszfalat vonni és a maradék zsidóságot egyszerűen két külön kategóriába osztani: kivándorlókra és az itt maradókra – ellenkezőleg, mint tömör egységet kell kezelnünk és tekintenünk a magyar zsidóságot. [...] A kivándorlás még nem cionizmus, a cionizmus pedig nem kivándorlási akció, hanem a zsidó nemzeti otthon megteremtésének és a zsidó nép fennmaradása biztosításának harcos, építő, áldozatos mozgalma, amely nevelést, gondolkodásmódot, kulturális szellemi és gazdasági irányt, életcélt, de egyben életszemléletet is jelent" [232]– fejtette ki álláspontját 1946-ban a *Jelenünk és Jövőnk*.

Az Új Élet sem támogatta – a PIH csúcsvezetésének álláspontjának megfelelően –az azonnali kivándorlás gondolatát. Ám az 1946-os antiszemita hullám időszakában, miközben az állam védelmét követelték az erőszakos zsidóellenes atrocitásokkal szemben, alternatív megoldásként, a kivándorlás lehetőségét is felvetették. „Őszinteséget követelünk! Ha nemkívánatos elem a zsidóság, tegyék lehetővé a jelentkezők intézményes kivándorlását, de addig mindenki számára a törvény védelmét kívánjuk"[233] – fogalmazott határozottan vezércikkében 1946-ban az *Új Élet*.

A Dror-Habonim baloldali marxista-cionista ifjúsági mozgalom lapja, a Chaluc a zsidó nemzeti jövő érdekében az azonnali tömeges kivándorlás mellett érvelt. A baloldali cionista mozgalom szerint csak a gyors bevándorlás és új zsidó települések létesítése biztosíthatja Palesztinában a zsidó többséget, amely később akár egy Zsidó Államnak, akár egy két nemzetből álló, de zsidó dominanciájú, föderalisztikus államnak is alapja lehet.[234]

„Ha ma egy cionista a Zsidó Államról, vagy éppenséggel binacionális államról beszél, ugy meg kell azt is magyaráznia, hogyan leszünk többségben Erec Jiszraélben; mi annak az útja, hogy zsidó államot, vagy zsidó többségű binacionális államot alkothassunk, mert azt a katasztrófát el kell kerülnünk, hogy az önálló Palesztinában a zsidó elem kisebbségben

[232] *Jelenünk és Jövőnk* 1946. július 26. 2.Schönfeld Zsuzsi: Ittmaradók – Kivándorlók.
[233] *Új Élet* 1946. augusztus 8. 1. A magyar zsidóság kiáltványa.
[234] Baloldali cionista szervezetek el tudtak volna képzelni egy arab-zsidó közös államot is.

legyen. (...) Nem lehet célunk tehát a mai végleges megoldás, hanem csakis erőink növelése az intenzív alija[235] és hitjasvut[236]„[237] – írta 1947-ben a *Chaluc*.

A jobboldali revizionista mozgalom lapja, a *Betar* a kivándorlás kérdését az antiszemitizmus örök jelenlétével kapcsolta össze. A problémát a gólesz létezésében látta. Az összes zsidó Szentföldre vándorlásától, a zsidó állam megszületésétől az örök zsidókérdés megoldását, és így közvetve egy utópisztikus világbéke közeledtét várta.

„Mi cionisták nem vagyunk optimisták és a háború utáni tapasztalatok, a neoabszolutizmus sem jogosítottak fel bennünket arra a reményre, hogy a farkasokat belátható időn belül bárányokkal lehessen szublimálni és nem hisszünk az antiszemita tömegeknek filoszemitákká való átnevelésének sikerében... Ezért küzdünk minden erőnkkel a galut felszámolásáért, amelyben a zsidóság továbbra is csak a gyakorlóterek szalmabábujának szerepét játssza. Küzdünk a zsidó államért, mely hivatva van megvalósítani a félelem nélküli normális népi életet. De a zsidó állam megvalósítása nem csak a mi érdekünk, hanem a világ első rendű érdeke is, mert a zsidó béke nélkül nem lesz béke a földön."[238]

A modernitás, a racionalitás előretörése és a haladás eszménye mentén általánosan felerősödtek az evilági missziók és szekuláris eszkatológiák a középosztály körében. A társadalmi egyenlőtlenségek és problémák megoldását már nem egy másik síkon, a végidőkben vagy a túlvilágon várták, hanem itt és most, de legalábbis a belátható jövőben kívánták kezelni, amiért – úgy vélték – aktívan kell cselekedniük. A hangsúly az e világi racionális cselekvésre került. A magyarországi zsidóság a 19–20. század fordulóján a befogadás ígéretét kapta a többségi társadalom elitjeitől. Ennek keretében a modern zsidó középrétegek igazodtak a befogadó nemzet romantikus nemzeti és modern önképéhez, ebben a világban helyezték el magukat, és ehhez idomulva értelmezték át a Szentföldhöz való viszonyulásukat.

A 20. század első évtizedeiben a nagypolgári társasutazások révén a neológ zsidó felső középosztályhoz tartozó elit el is jutott Palesztinába, és a tömegirodalom csatornáinak

---

[235] – Szentföldre vándorlás
[236] – letelepedés
[237] *Chaluc.* Dror-Habonim Hanhaga-Harasit (Kiadja a M.C.Sz. Dror-Habonim marxista-cionista ifjúsági mozgalom. Chavérjainknak (tagjainak – Z.A.) kézirat gyanánt) 1947. október 1–3. Jicchak László – „Chutim": A mai politikai helyzet
[238] *Betar* 1947. augusztus 2. 2. Jákov Fleischmann: Míg egy zsidónak reszketnie kell az életéért. Ezt a cikket már a 91-es lábjegyzetnél más céllal és más sorait már használtam.

közvetítésével – hírlapok tárcáiban, útikönyvekben és felolvasóesteken – terjeszteni tudta szentföldi élményeit. A Szentföld mint egy lehetséges zsidó állam tere tűnik fel a cionista elit úti beszámolóiban, de ezek nem tértek el a kor gondolkodásmódjától. Bár megfogalmaztak egy – távoli – nemzeti jövőre irányuló vágyat, de ugyanakkor hangsúlyozták az akkori jelen realitásához, a befogadó államhoz való lojalitásukat.

Közvetlenül a soá után ennek a lojalitásnak a létalapja szűnt meg: a világ, amelyben korábban éltek, nem létezett többé. Eltűnt a korábbi kötődés a befogadó nemzethez, sőt a túlélők azt tapasztalták, hogy a zsidókkal szembeni közhangulat sem változott meg alapjaiban. Ebben a helyzetben a zsidó középrétegek Szentföld-képe – irányzattól függetlenül – radikális változáson ment keresztül: Palesztinát már egy olyan helynek gondolták, ahol biztonságos jövőt, új társadalmat lehet felépíteni. Az a polgári világ szűnt meg ugyanis, amely a zsidó intézményi elit kibocsájtója volt és önmeghatározását keretbe foglalta. Az 1940-es évek végére az osztályoknélküli társadalom felépítése vált elérendő céllá a társadalmi közbeszéd főáramában.

6. Polgári helyett népi igazodási modellek

A soát megelőzően a zsidó különböző felekezeti, mozgalmi lapok az irányzatok mögött álló középosztálybeli elitek életvilágába, stratégiáiba engedett betekintést. A dualizmus időszakában is, de Horthy-korszakban is, a társadalmi és politikai diskurzusokban kiemelt helyet foglalt el a magyar középosztály kérdése, – illetve annak összetétele – ahová a zsidó gazdasági és szellemi elit kívánkozott. Míg a századfordulón a zsidó középrétegek integrálásán volt a hangsúly, addig a két világháború között a zsidók visszaszorítása, illetve kirekesztése lett a központi cél. A neológ elit önmeghatározásában mindig is szerepet játszott külső igényeknek való megfelelés vágya, csak az 1920-as, 1930-as években is a dualizmusra jellemző elvárosoknak való megfelelésnél maradtak és várták a „jobb idők" visszatértét. [239]

A soát követően az új irányzati lapok mögött álló szerkesztői elitek az új politikai realitáshoz alkalmazkodtak, elkezdték használni a társadalom átalakításával kapcsolatos akkoriban divatossá vált, a, marxista gyökerű kifejezéseket, fogalmakat. Ennek az új diskurzusnak keretében támadták a háborút megelőző enközéposztály bázisú neológ zsidó eliteket.

> „Belső szervezetünkben gyökeresen szakítani kell a patríciusok 'bekebelezési' uralmával. Hitközségeinket a zsidó nép központjává kell átszervezni, ahol általános, titkos, arányos, a nőkre is egyformán kiterjedő választás alapján – az összeférhetetlenség szigorú szabályozása mellett – nem valamely érdekklikk, hanem valóban az összesség alkotmányos akarata érvényesüljön" – írta 1945-ben az *Új Élet* első számának vezércikkében.[240]

Az új diszkurzust alapul véve Munkácsi Ernő 1945 novemberében lényegében árulással vádolta a korábbi időszak polgári elitcsoportjait. Úgy vélte, hogy a zsidó középosztály megtagadta a közösséget és a szolidaritást a nyomorgó zsidó tömegekkel.

> „Demokratikus választójog és demokratikus közösségi intézmények hiányában minden tehetség, jószándék és akarat megbukott. Ennek a szervezetlenségnek, sőt mondhatni botlásszerű jelenségeknek súlyos erkölcsi következményei voltak, amelyek egyfelől abban nyilatkoztak meg, hogy a legválságosabb években a tehetősebb zsidó rétegek nem teremtették meg a kellő fedezetet, amelyből a nyomorgó zsidó tömegeket kellően támogatni, az ukrajnai hómezőkön fagyoskodó munkaszolgálatosok tízezreit felruházni lehetett volna,

[239] Kövér 2003. 1119-1168., Zima 2013. 54., Glässer-Zima 2009. 80.
[240] *Új Élet* 1945. november 13. 1. M.E.: Új életet.

másfelől a városi zsidó lakosság nagyrésze – s ebben előljártak a vagyonosok és intellektuelek – megtagadták a zsidó szellemet és tömegestől keresztelkedtek meg. Az ebből származó erkölcsi válság még a keresztény egyházaknak is állandó gondja volt" – írta 1945-ben az Új Élet hasábjain a neológ hitközségi életben korábban is fontos pozíciót betöltő Munkácsi Ernő.[241]

Egy évvel később Munkácsi Ernő még mindig a polgári világ hitközségi választási rendszerét kritizálta, de a régi világ zsidó közösség elöljárói ellen intézett támadások nélkül. Üdvözölte a választójogi reformot, amely szerint az általános választójog felváltotta a virilis rendszert, illetve az összeférhetetlenség szabályának megalkotásával megakadályozta a hitközségi keretek közötti pozícióhalmozást.

„November 26-án a pesti hitközség közgyűlést tartott. A megjelentek nagy többségükben a multat képviselték. Ott volt 'a régi gárda', a hitközségnek érdemes öregjei, közöttük a régi világ harcosai, akik a zsidóság jogegyenlőségéért folytatott negyedszázados küzdelmét vivták meg. (...) Egy-két muszos és néhány cionista csak szinfoltot jelentettek a tömegben. S ez a közgyűlés, amely mandátumát még 1941-ben nyerte el, amikor néhány ezer voksnak nyilt szavazással elért többségével jogot kaptak ahhoz, hogy Európa legnagyobb hitközségét és rajta keresztül az egész magyar zsidóságot kormányozzák, – megszavazta a radikális választójogot és a felekezet törvényei közé iktatta az összeférhetetlenségnek szigorú szabályozását, amellyel önmagát legyőzve, a rendelkezést, és a hatalmat átadta a kiválasztott kis réteg helyett a fővárosi zsidóság nagy tömegeinek. (...) az öregek megértették az idők szavát és egyhangulag követték azt a demokratikus irányzatot, amely elől a Sip-utca évtizedeken át elzárkózott."[242]

A baloldali marxista-cionista Haderech már 1945 májusában három oldalas vezércikkben követelt teljes elitcserét a zsidó felekezeti vezetésben. Nem hittek a régi polgári vezetők népi fordulatában, és csak a hatalmuk átmentésére tett kísérletként tekintettek rá. A soá tragédiájából kiindulva, visszafelé tekintve. Munkácsihoz hasonlóan – félremagyarázva a hagyományos zsidó lojalitást a mindenkori uralomhoz – cinkossággal vádolták a korábbi felekezeti elitcsoportokat. A szocializmus alapelveit kérték számon a polgári világ szereplőin.

[241] *Új Élet* 1945. december 4. 1-2. Munkácsi Ernő: Hogy történet? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájának történetéhez. I.
[242] *Új Élet* 1946. december 5. 1-2. Munkácsi Ernő: Új utak.

„Elég volt a régi szellemből. Új társadalmi rendszer kialakulásának időszakát éljük, amelyben nem juthat szerep a kizsákmányolóknak. (...) Ezt azért szükséges elmondani, mert egyesek a zsidóság vezetői pozícióit betöltők közül ma is azt hiszik, hogy csak a színt kellett megváltoztatni és az új szín alatt tovább árulhatják a zsidóságot. (...) ténylegesen is felkínálkoztak az elmúlt 25 év alatt a mindenkori kormánynak és kiszolgáltatták a zsidóságot az uralkodó reakciós rendszernek. A zsidó nagytőke képviselői voltak ezek, akik betöltöttek minden vezető zsidó pozíciót, és csatlósaik, akiket beültettek minden szellemi és gazdasági helyre, ahonnan aztán kényelmesen és felülről intézték a zsidóság ügyét. **A** zsidó kisemberek nem szólhattak bele saját ügyeik intézésébe, mert az oktrojált vezetőség gazdasági hatalmával állandóan sakkban tartotta őket. Ennek a rendszernek eredménye a bekövetkezett súlyos tragédia, ami ellen csak a mi kisebbségünk harcolt.[243]

Marxista zsidó körökben állandó vita folyt arról, hogy a tudatos zsidó proletáriátusnak az egyetemes munkásmozgalomban, vagy pedig küldetésüket az etnikai tudat felől nézve zsidó munkásság felszabadításáért kell-e harcolniuk. A marxista-cionista Haderechben is folyamatosan megfigyelhető az univerzalizmus és partikularizmus kettőssége.

„A zsidóság történelmi tragédiája abban nyilvánult meg, hogy kiváló fiai a világ felszabadulásáért vívták meg a harcot, míg népük magára hagyva mindinkább közeledett katasztrófája felé. Hogyan is formálhatná saját jobb sorsát egy olyan nép melynek legnagyobb része ahhoz a középosztályhoz tartozik mely pusztulásra van ítélve. Hogyan vehet részt majd történelmi döntésekben olyan nép, melyből majdnem teljesen hiányzik a paraszt és munkásosztály, mely 'nem szabadulhat föl anélkül, hogy az egész emberiséget fölszabadítsa'."[244]

Horváth Zoltán, a Szociáldemokrata Párt főideológusa az Ichud-Mapaj egyik 1946. októberi rendezvényén a szocializmus és a cionizmus összeegyezthetetlenségéről beszélt.[245] Szerinte egy nemzeti ideológiának nem lehet köze egy alapvetően internacionalista felfogáshoz, mindemellett Horváth megértően viszonyult a cionizmust választó zsidókhoz.

---

[243] *Haderech*/ Az Út. A M.C.SZ. Borochow körének értesítője (Hasomer Hacair) 1945. május 16 1-3. Beszéljünk nyíltan.
[244] *Haderech*/ Az Út. A M.C.SZ. Borochow körének értesítője (Hasomer Hacair) 1946. május 1. 8. E. Dániel: Szocializmus és zsidókérdés.
[245] Horváth érvelése – a megértés kivételével – szinte szóról szóra megegyezik a már korábban idézett Molnár Erikével.

„A szocialistáknak az álláspontja nem kedvez a cionistáknak. Az a felfogása, hogy a proletariátusért vivott harcot ott kell lefolytatni, ahol az embernek módja s alkalma van erre. Cionistaellenes azért is, mert a szocializmus nem vetkezheti le eredeti kozmopolita jellegét, a cionizmus pedig erős nacionalista kulturával és tartalommal van telve. Azonban meg kell érteni azokat a zsidókat, akik nem tudnak és nem akarnak évtizedekig várni, akik bizalmatlanok lettek és keresik az utat saját nemzeti kulturájukhoz. Ahhoz a kulturához, amelyhez, valljuk be, még a magukat cionistáknak nevező zsidóknak is vajmi kevés közük és tudásuk volt. Sem a demokrácia, sem a szocializmus nem akarja megtiltani, vagy meggátolni ezt a folyamatot."[246]

A polgári gyökerekkel rendelkező, a középosztályba szocializálódott és a soá előtt ennek megfelelőn élő Domokos Miksa, a PIH ügyvezetője is a középosztály helyett, az uralkodó diskurzusnak megfelelően ugyancsak, a munkástömegekre helyezte volna a hitközség bázisát. A hitközségi keretek között bevezetett általános választójog is mutatja a társadalmi súlypont eltolódását.

„Ma a hitközség számit a dolgozókra és azok lesznek a hitközség fenntartói és biztos pillérei. Ma még mindig az ujjáépités első fázisában vagyunk, szükségünk van segitségre és el akarjuk távolitani a közéletből azokat, akik oda nem valók, akik elhagyták a helyüket a zsidó sors legnehezebb idejében. Nem tudjuk kik lesznek a hitközség vezetői, de azt tudjuk, hogy a közéletben legfontosabb a demokrácia."[247]

Érdekes, hogy Földes István, a PIH elnökhelyettese nem feltétlenül társadalompolitikai okokkal magyarázta az általános választójog bevezetését, sokkal inkább a holokauszt okozta emberveszteségekkel és a közösségtől elfordulás okozta bázisvesztéssel hozta azt összefüggésbe. Szerinte a hitközség egyszerűen nem engedheti meg magának, hogy bármely meghatározható társadalmi csoportot kizárjon a kollektív döntéshozatalból, és így a közösség életében való aktív részvételből.

„A hitközségi élettel kapcsolatban kifejtette, hogy teljesen demokratikus alapra kell a hitközségi választásokat és a választójogot fektetni, hogy szóhoz jussanak mindazok, akik

[246] *Új Élet* 1946. október 31. 11. Szocialista kulturpolitika a Dunamedencében.
[247] *Új Élet* 1946. május 23. 9. „A demokratikus szellemtől áthatott új hitközséget a munkás és dolgozó zsidó rétege fogja felépíteni."

> még zsidósághoz tartozóknak érzik magukat és részt kívánnak venni a közösségi életben”[248] – ídézte az Új Élet Földes Istvánt.

A Haderechhez hasonlóan a régi cionista Richtmann Mózes a – a régi cionista Zsidó Szemle folytatásának tekinthető – *Zsidó Szemle Problémáinkról* című lapban is az elitcserével kötötte össze az össze az általános választójog kérdését, és ő is a régi, de a PIH közgyűlésén 1946 őszén szintén jelenlévő küldöttek korábbi választójoggal kapcsolatos attitűdjeit kérte rajtuk számon. Munkácsival ellentétben és a Haderechhel egyetértve őszintetlennek gondolta a régi vezetők irányváltását. Richtmann általában is „konjunktúralovagoknak” gondolta a hitközség új „procionistáit”. A választójog napirendre tűzése a korábbi időszakban szerinte kizárólag a cionisták érdeme. A cikk további részében az általános választójognak a zsidó felekezeti közösségre gyakorolt hatását elemezte. A cenzus nélküli választójog az alulról jövő vélemények, érdekek, érzések és persze igények megjelenését jelenti majd a hitközség életében, ami az új stílusú hitközségi politizálás igényét is felvetette. Szerinte a felekezeti politizálásnak az egyik legfontosabb feladata a különböző társadalmi és gazdasági környezetből jövő választók érdekellentéteinek a kezelése lesz.

> „a tömegek nagy része a hitközség alatt valamilyen nagyvagyonú vállalkozást ért, amelynek joga van adót kivetni és amelyet ennek következtében érdemes elfoglalni. Látjuk most is: készülnek a választásokra polgári körökben, ijesztően sivár programmal. Zsidó kultúráról, zsidó vallásról nem esik szó, csak arról, hogy mint kellene őrhelyeket biztosítani a Joint szétosztó bizottságaiba és a megalakítandó Zsidó Alapnál. (...) De egy jól megszervezett politikai pártnak is ambíciója lehetne esetleg, hogy hívei révén befolyást nyerjen ilyen irányba is. Ne felejtsük el, hogy a jövőben egy tiszteletreméltó angyalföldi zsidó munkásnak is éppen annyi beleszólása lesz a hitközség ügyeibe, mint egy jeles Tóra-tudósnak.” [249]

A cikk utolsó bekezdésében az általános választójognak a közösség vallásos jellegére gyakorolt hatását tekintette át. Az alapvetően baloldali, nem vallásos nagyvárosi proletariátus hitközségi térfoglalását vizionálva, szerinte csak a cionizmus mentheti meg a zsidóságot a „zsidó jelleg” elvesztésétől.

---

[248] *Új Élet* 1946. október 3. 5. Hitközség és demokrácia. Dr. Földes István előadása Ichud-Mapaj rendezvényén.
[249] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1947. január 10-11. Dr. Richtmann Mózes: Hitközségi közgyűlés után.

„Az új fordulat következtében a szekularizáció, az elvilágiasodás fenyegeti a hitközség intézményét. Kehiláinknak felekezeti jellege veszendőbe mehet. Arra kell tehát vigyázni, hogy a zsidó jelleg ne vesszen el. (...) Csak a cionizmus képes a szekularizált hitközséget bekapcsolni a 2000 éves múltba. Nordau azt hirdette: 'A zsidóság vagy cionista lesz, vagy nem lesz.'"[250]

Már az előző fejezetekben is említettem az 1947-re tervezett és később nem megtartott hitközségi választást. A választásokkal összefüggésben Zsidó Szemle Problémáinkról 1947 tavaszán közölt kétoldalas szerkesztőségi véleménycikket. A szerző(k) szerint a zsidó jövő szempontjából a legfontosabb elvárás, „hogy a választások a demokráciának, a lojalitásnak és a zsidóság fennmaradását biztosító értékek ápolásának jegyében folyjanak le", illetve önmérsékletre szólították fel az induló pártokat.[251]

Az írás izgalmasabb része a zsidó közélet sok évtizedes kérdése, a hitközség aktív párpolitikai szerepvállalása, illetve a hitközség keretei közötti aktuálpolitika harcok problémája. 1920–21-ben a királykérdés kapcsán is felmerült a zsidók helye az állami főhatalomról szóló – tehát a zsidó felekezeti, hitközségi társadalmi életen kívüli – politikai küzdelmekben. Az akkori neológ lap, az *Egyenlőség* szerint, miután mindkét oldal (a legitimisták és a szabadkirályválasztók) elitje alapvetően antiszemita, – ráadásul a zsidók sem egyoldalon álltak a vitában és egymást vádolják zsidóbérencséggel –, ezért jobb kimaradni a küzdelemből.[252] A hitközség berkeiben történő direkt pártpolitizálás is a királykérdés kapcsán, illetve a Károly király második visszatérési kísérletének időszakában zajlott talán a leghevesebben. Szabolcsi Lajos, az Egyenlőség szerkesztője, 1940-es emlékirataiban említi, hogy Székely Ferenc a hitközség Bethlen-pártinak elkönyvelt elnöke állt szemben a legitimistának tartott ellenzéki Vázsonyi Vilmossal és Sándor Pállal. „Sándor Pál vezércikket írt az Egyenlőségben a király mellett, de a cenzúra törölte. Sándor Pál fellebbezett." Szabolcsi óriási megkönnyebbülésére, hogy nem neki kell döntenie, Bethlen levélben válaszolt a nemzetgyűlési képviselő Sándornak és jóváhagyta a cenzúra döntését.[253] Az

[250] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1947. január 10-11. Dr. Richtmann Mózes: Hitközségi közgyűlés után.
[251] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1947. április-május, 6-7. Hitközségi választások előtt.
[252] „Mi nem tudjuk, hogy a zsidóság egészében legitimista-e, vagy sem, és nem tudjuk, hogy a szabadelvű magyar társadalom egészében legitimista-e, vagy nem; azt azonban tudjuk, hogy a kisgazda nem közjogi politikája az, amely bizalmatlanságot keltett vele szemben – általános reakcionárius politikája volt olyan, hogy árnyat vetett közjogi politikájára: bármilyen lett volna is." Lásd: *Egyenlőség* 1921. szeptember 24. 6. dr. Kadosa Marcel: A kurzus erősíti a zsidóságot. Zima 2016. 452.
[253] Szabolcsi Lajos Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881-1931). MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest. 1993. 339., Zima 2022. 18-21.

olyan fontos társadalmi kérdésekben és vitákban, amelyeknek a pozitív vagy negatív kimenetele az egész magyarországi zsidóság sorsát érintette volna, az országos zsidó szervezetek nem kívántak bevonódni. A szétszóratás tapasztalata az volt, hogy a többségi társadalom harcain a zsidó közösség rajtaveszthet. Ez az elv egy új politikai berendezkedésben is megjelent az 1940-es évek végén. Ez a viszonyulás nem meghasonlás vagy a hatalom közelségének a keresése, hanem a zsidó közösség fönnmaradására irányuló törekvés, egy kiszolgáltatott kisebbségi helyzetben.

A Zsidó Szemle Problémáinkról szerkesztősége 1947-ben is azt ajánlotta, hogy kerüljék a hitközség keretein belüli pártpolitizálást, amely megoszt és eltávolít a lényegtől. A szerző szerint kizárólag csak a demokrácia és a cionizmus melletti kiállás lehet felvethető politikai ügyek.

> Az országos politikai vonalat távol kell tartani amikor a zsidóság belső ügyeit fogják a választók szavazatukkal bizonyos irányban eldönteni. (...) Nincs semmi értelme, hogy éppen most vessük föl a kérdést, hogy a zsidóság belső életében mi felel meg a demokrácia elveinek, nincs semmi értelme, mert a zsidóság csak demokráciában élhet. De hogy a demokrácia melyik válfaja felel meg nekünk, ez a hitközségi választások szempontjából teljesen irreleváns. (...) Egy bizonyos: cionistaellenes irányzat a zsidó életben nevetséges anakronizmus.[254]

Még az orthodox Agudasz Jiszróel és lapja a Darkénu sem tudta kivonni magát népi demokrácia diskurzusának befolyása alól. A hagyományos orthodox hitközségi rendszert, az új időknek megfelelően alulról építkező, szociálisan érzékeny vallási szervezetként akarta újjáépíteni. „Újjáalakuló hitközségeinket igazi szociális tartalommal kell megtölteni és a vezetést demokratikus alapokra kell helyeznünk. A megmaradt roncsokból újból elölről kell felépítenünk a zsidóság romba dőlt épületét" – írta 1946-ban[255] a *Darkenu.* Az Aguda munkástagozata, a Poálé Agudasz Jiszrael, pedig a vallásossága mellett – hasonlóan a kereszténységszocializmushoz – kifejezetten szocialista vonásokat hordozott. Más kérdés, hogy a kereszténységszocializmus univerzalizmusával szemben az Aguda munkás-érdekvédelmi tevékenysége csak az orthodox zsidó dolgozókra terjedt ki.

> „A Poalé Agudat Jisrael célja nem kizárólag gyakorlati, hanem világnézeti jellegű. Törekvése, hogy egyesítse az Aguda alapján álló összes munkásokat. Célja továbbá, hogy a

[254] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1947. április-május, 6-7. Hitközségi választások előtt.
[255] *Darkénu* 1946. június 1-2. A kinyilatkoztatás ünnepe.

> munkaadók és munkavállalok között felmerülő vitás kérdésekben a Tóra szellemében közvetítsen. A hithű munkaadókat meg akarja győzni arról, hogy elsősorban hithű munkásokat alkalmazzanak, ezzel előmozdítják az orthodox munkások letelepedését. (...) Fölvértezi a munkásságot az idegen szellemi befolyásokkal szemben, megerősítik bennük a Tóra iránti hűséget, az egység, a szolidaritás szellemét terjesztik, hisz ennek gyökere a Tórában van."[256]

6.1. Elkötelezettség az új berendezkedés iránt

A zsidó irányzatok elkötelezettségét a – koalíciós pártok által képviselt – új politikai-társadalmi berendezkedéshez, a népi demokráciához, több oldalról is meg lehet közelíteni. Az első megközelítés a „Dina demalhuta dina" (az állam törvénye mindaddig törvény, amíg az nem irányul a zsidó vallásgyakorlás ellen) talmudi premodern zsidó hagyományából ered, amely szerint a száműzetésben az állami főhatalom aktuális birtokosának mindig kijár a feltétlen hűség.[257] A másik a holokausztot követő – irányzattól független – zsidó realitásból indulhat ki. A koalíciós pártok, különösen a munkáspártok az alapvetően antiszemita Horthy-korszak antitéziseként határozták meg önmagukat, és így a zsidók számára vonzó alternatívát, lehetséges biztonságos jelent és jövőt jelentettek. A kor realitásai mindkét megközelítés érvényességéhez szolgáltattak érveket.

Annak ellenére, hogy a koronás fő iránti hűség szerves részét képezte a zsidó hagyománynak,[258] a zsidó lapok, irányzattól függetlenül, a köztársaság ügye mellé álltak. Miután a köztársaság kikiáltása mögött összkoalíciós, a katolikus felsőpapságot leszámítva szinte össztársadalmi összefogás állt, a zsidó irányzatok „köztársaságpártisága" felől nem lehetett kétség. Az Új Életben a vészkorszak a későbbi hitközségi elnök Sós Endre, vitte – az akkor még radikális – kommunista irányvonalat. Sós a köztársaságról szóló 1946. évi I. törvény hatálybalépését követően nem sokkal írt történeti ívet felvázoló vezércikket, a köztársaságok különböző változatairól. Elemzésében szembeállította a „reakciós" (például a harmadik francia köztársaság, vagy az akkori portugál) és a „haladó" (így a magyar) köztársaságokat.

---

[256] *Darkénu* 1945. december 22. 20-21. A Poalé Agudat Jiszrael működése Erecben.
[257] bNedarim 28a és bBava Kama 113a-b. Lásd Glässer 2018. 278., Zima 2022. 18-21.
[258] Glässer 2020. 169-170.

> „A magyar köztársaság azonban világosan és egyértelműen az igazi népuralmat, a nemesen értelmezett demokráciát és a határozottan kihangsúlyozott emberi jogokat jelenti. (...) Az új magyar köztársaság valóban ragaszkodni kiván Kossuth Lajos és Károlyi Mihály köztársasági hagyományaihoz. Ezt bizonyitja az uj államformát meghonositó és kinyilatkoztató alkotmánynak az a része, amely kodifikálja az emberi jogokat és ezzel arra törekszik, hogy egy szinvonalra hozza Magyarország politikai és társadalmi állapotait az Egyesült Nemzetek tagállamainak politikai és társadalmi helyzetével."[259]

Az Új Élet 1946 végén a VI. kerületi Mazot tagozati ülésének egyik előadásáról tudósított. Az előadó a korban divatos „*két szemben álló tábor"* elméletének keretében a polgári és a népi demokráciák feloldhatatlan ellentétéről beszélt. Az *Új Élet* szerkesztője végül a népi demokráciák végső győzelmét jósolta, mert ők képviselik a tömegeket, így övék a többség.

> „Az európai államok megértették, hogy a békés fejlődés iránya csak a népi demokráciák felé vezet, amelyekben a népeknek beleszólásuk van ügyeik vitelébe. (...) Magyarországon is szemben áll a reakció és a népi demokrácia. (...) hogy az egyetlen helyes ut a népi demokrácia erősitésére, mely harcol, hogy ne tétessék különbség ember és ember között."[260]

A zsidóság és (népi) demokrácia lehetséges azonosításáról értekezett az Új Élet 1947 áprilisában. Az már korábban is előfordult, hogy egy történelmi változás katalizátoraként vagy még inkább a szinonimájaként gondoltak a zsidóságra. A 19. század végén, a 20. század elején, az egyházpolitikai törvények időszakában a politikai katolicizmus lapjaiban, a Pesti Kurirban és a Magyar Államban a zsidóságot a modernitással azonosították, illetve a modern jelenségek hordozójaként veszélyforrásként és ellenségként tekintettek a zsidóságra.[261] Az ideológiai alapú azonosítás minden formája ellen fogalmazott meg kritikát az *Új Élet* cikkírója. Szerinte a zsidó közösségeknek – társadalomban elfoglalt helyüktől függően – sokféle politikai, gazdasági érdekeik lehetnek Európaszerte, így egyetlen politikai berendezkedéssel sem lehet csoportjaikat meghatározni.

> „Ebből egynek kell és egynek nem szabad következnie. Aminek következnie kell, az az, hogy a zsidóságnak azonositania kell magát a demokráciával. Aminek nem szabad következnie, ez az, hogy a demokráciát nem szabad azonositani a zsidósággal. Valójában

[259] *Új Élet* 1946. február 28. 1. Sós Endre: A köztársaság szelleme.
[260] *Új Élet* 1946. december 5. 8. A zsidóság helyzete a demokráciában. Érdekes előadások a Mazot VI. kerületi tagozatának ülésein.
[261] Glässer 2020. 140., 195.

azonban a kivánatos állapot egyik vonatkozásban sincs meg. A zsidóság a maga teljességében nem azonositja magát a demokráciával."[262]

Ezzel szemben a cikk írója szerint a magyarországi zsidóságnak, a soá traumájából tanulva a (népi) demokrácia alapján kell állnia. Aki nem így tesz, az reakciós, tehát a fasizmus visszatérését készíti elő.

„Az a zsidó, aki nem azonositja magát a demokráciával, aki annak kétségkivül meglevő szereplőit hullafolttá nagyitja, a maga vagy gyerekei számára uj Auschwitzot készit elő. Mert nem biztos, hogy a demokrácia elég erős, hogy a zsidót megvédje (Kunmadarason és Miskolcon sem volt az), de hogy a fasizmus elég erős, hogy elpusztitsa, ezt már megtanultuk."[263]

Hasonló szellemben írt az Új Életben Rónai Mihály András író 1947 júniusában, néhány héttel Nagy Ferenc lemondatása után, a népi demokrácia elárulásával vádolva minden olyan zsidót, aki nem áll egyértelműen a népi demokrácia mellé, és nem ítéli el egyértelműen a „köztársaság ellen összeesküvő Nagy Ferencéket".[264] Szerinte – ahogy a Kisgazdapártban történt – meg kell nevezni az áruló, „osztályidegen" zsidókat és el kell tőlük határolódni.

„A következő lépés megmutatni az árulók arcát és cselekedetét; és ugy megmutatni, hogy azok a társadalmilag 'magasabb' zsidó rétegek, melyeknek osztályhelyzet-megszabta vonzalmairól s mostani összeesküvés két résztvevőjének vétke oly szemérmetlen félreérthetetlenséggel beszél – hogy ezek végre megrettenjenek s iszonyodva takarják el (ha van) az arcukat."[265]

Pár bekezdéssel lentebb azzal folytatta a gondolatsort, hogy ha nem lett volna antiszemita az NSDAP a zsidó tőkét is megnyerhette volna magának és Rónai szerint tovább bírták volna a háborút, így a polgár-zsidó miatt a többség „a világtörténelemben először – végre némi joggal utálhatta volna a zsidót". Persze ez általánosítás lenne, „de ismerjük az általánositás erejét, mely még csak növekszik, ha módja van külsőleg legmutatósabb, reprezentativ hatalmi réteg magatartásából általánositani." Rónai végkövetkeztetése szerint: az a zsidó, aki szembefordul a

[262] *Új Élet* 1947. április 3. 1-2. Faragó László: Zsidóság és demokrácia.
[263] *Új Élet* 1947. április 3. 1-2. Faragó László: Zsidóság és demokrácia.
[264] Romsics 2005. 291.
[265] *Új Élet* 1947. június 26. 1-3. Rónai Mihály András: Pénzt, vagy életet?

népi demokráciával, hogy „a nemzetnek s emberiségnek ügyével (bármilyen igaztalan általánositás révén is) szembekerüljön – annak az apja halálát is feledőnek, az Isten legyen irgalmas!”[266]

A cionista ernyőszervezet lapja, a *Zsidó Út* is hitet tett a népi demokrácia mellett, és lojalitásáról biztosította az akkori politikai irányvonalat. A népi demokráciát kiáltották ki a zsidóság egyetlen mentsvárának a fasizmussal szemben.

> „Bízunk azonban abban, hogy hasznára lehetünk a magyar demokráciának is. Mi tudjuk, mit köszönhetünk ennek a demokráciának. Tudjuk, hogy a népi demokrácia s benne az erős egységes munkásosztály nélkül milyen sorsra juttatná a még mindenütt ott leselkedő fasiszta reakció a (...) maradék zsidóságot. A demokrácia számunkra az életet jelenti, ezért a demokráciáért mindent megtenni nemcsak érdekünk és kötelességünk, de őszinte vágyunk is.”[267]

Még a jobboldali revizionista cionisták lapja, a *Betar i*s a népi demokrácia alapján határozta meg magát, és harcias stílusának megfelelően esküdött hűséget a fennálló rendnek.

> „Ebből az ifjúságból, a cionista ifjúságból, a fascizmus elleni harcban nem akadna egy sem, aki átpártolna vagy otthagyná a mellvédet, a barikádot megfutamodva. (...) Egy biztos: a demokráciát védők és féltők soha nem csalatkozhatnak a cionista ifjúságban. (...) De fenntartjuk és nyíltan hangoztatjuk, a zsidóság államalkotási törekvése nemcsak hogy összeegyeztethető a haladó szemlélettel, hanem azon alapszik, a zsidóság államalkotási törekvésének erkölcsi jogát csak a fasiszták vonhatják kétségbe, minden haladó gondolkodású ember szimpátiával kíséri a zsidó nép heroikus küzdelmét.”[268]

6.2. Marxizmus és a zsidó vallásos hagyomány

Az már korábban is előfordult, hogy az aktuális véleményformáló zsidó elit integrációs stratégia vagy közösségi apologetika keretében zsidó hagyományhoz igazított vagy egyenesen abból eredeztetett modern ideológiákat.[269] A marxizmus zsidó hagyományból eredeztetése, vagy annak való megfeleltetése viszont az ideológia kifejezetten vallásellenes jellege miatt különösen érdekes.

---

[266] *Új Élet* 1947. június 26. 1-3. Rónai Mihály András: Pénzt, vagy életet?
[267] *Zsidó Út* MCSZ. 1947. május 30. 1. Beköszöntő.
[268] *Betar* 1947. augusztus 9. 1-4. A.A.: Lássuk mire megyünk…
[269] Glässer-Zima 2015. 149-168.

Hahn István *A próféták forradalma* című, eredetileg, 1948-ban megjelent apologetikus írása a Szentírás kommunista ideológiába illesztésének tekinthető.[270]

Azt *Új Élet* a szerzője a zsidó hagyományból – a pészahi történetből – gyártott messianisztikus baloldali cionista eredetmítoszt, amely egyszersmind meg is határozza a zsidók helyét a történelemben.

> „A zsidó nép emlékezetéből soha nem veszett és nem veszhet ki annak tudata, hogy népi élete deportált, rabszolgahadból nőtt ki. Olyan rabszolgahadból, amely föllázadt ura s elnyomói ellen és éppen ezért azt is mindörökre megtanulta, hogy mig a világ el nem jut a szociális és megvalósulás stádiumáig, addig a zsidóknak mindig az üldözöttek, elnyomottak és kizsákmányoltak mellett a helyük."[271]

Május elseje alkalmából Sós Endre szintén az *Új Életben*, a kreációt és a zsidó hagyományt univerzalizálva vezette le a fizikai munka zsidó megbecsülését.

> „A zsidóság tanitásai azt hirdetik, hogy nincs semmi, ami olyan megbecsülést érdemelne, mint a munka, hiszen a munka inditotta meg az emberiség fejlődését. Isten is hatnapi munka végezte teremtést és munkát életcélul jelölte ki már az első ember számára. A zsidó gondolatvilágban korán találkozunk azzal a felfogással, hogy a szellemi és fizikai munka azonos értékű. Sőt, a régi zsidó tradició még a nagy talmudistákat is arra kötelezte, hogy tanulmányaik mellett testi munkát végezzenek."[272]

A 20. század első felének neológ integrációs stratégiájára jellemző volt a zsidó hagyomány univerzalista kulturmisszióba illesztése. Míg akkor a világszabadság úttörői, a polgárosult emberiség tanítómesterei voltak a zsidó bölcsek,[273] az új kurzusban, 1948-ban, az Új Élet szerkesztői szerint a Talmud egyik legfontosabb hőse, Hillel, aki „a nemzetközi jog egyik zsidó kiválósága" állapította meg az emberi jogok igazságát. Ebből következik, hogy a „zsidóságnak (...)

---

[270] Hahn István: *A próféták forradalma.* In: Hahn István: A próféták forradalma, vallástörténeti és történelmi tanulmányok - Zsidó tudományok. Múlt és Jövő Budapest, 1998. 181-201.
[271] *Új Élet* 1946. október 17. 4. Szocializmus és cionizmus.
[272] *Új Élet* 1947. május 1. Sós Endre: A munka ünnepe.
[273] Lásd például: *Egyenlőség* 1912. szeptember. 10. 1. melléklet. 1–3Hevesi Simon: 5673., *Egyenlőség* 1884. április 13. 1. Bogdáni Mór: Húsvét., *Egyenlőség* 1915. november 28. 1. Mezei Ernő: A zsidó hősi kultusz – írta: Mezei Ernő. Zima 2023. 249. Glässer-Zima 2015. 161.

mindenütt jelen kell lenni, ahol az emberi jogokat és alapvető szabadságokat akarják törvény formájába öltöztetni, konkrét alakba önteni és megvalósitásukat biztositani".[274]

A mérsékelt, pluralista cionista Hanoár Hacioni lapja a Chérut a zsidó istenkirályságot illesztette bele a szocialista univerzalista rendszerbe. A hagyományt racionalizálva két teokráciát különböztetett meg: felülről és alulról építkező, arisztokratikus és demokratikus teokráciát. Az első a próféták, a másik a nép körében jelentkezett. A lap szerzője ez utóbbit kifejezetten forradalmi megmozdulásnak tartotta. A kereszténységet a kezdeti idők egész világra kiterjedő, így a világtörténelmet befolyásoló, alulról jövő zsidó forradalmaként mutatta be, a hászidizmiust pedig a modernkor népi forradalmi zsidó mozgalmának.[275] „Természetesen ezeknek a 'forradalmaknak' politikai és szociális jellege is van, de a zsidó nép theonom sajátosságánál fogva, elsősorban vallási megmozdulások." Történeti áttekintésében a cionista lap Sámuel prófétától eredeztette a zsidó teokráciát, amely népi, és a társadalmi igazságosságot képviseli az elit elnyomó törekvéseivel szemben.

> „az antimonarchista felfogás végighúzódik az egész Szentíráson és a későbbi zsidó történeten. Monarchia és teokrácia sohasem találkoznak, sőt mindig ellentétben állanak egymással. Az ellentét Sámuelnél kezdődik, ő teszi a kiegyenlíthetetlen különbséget a nép számára. (...) A próféták által elképzelt teokrácia középpontjában a szociális igazságosság áll. Ezért nem tudnak soha megegyezésre jutni a hivatásos politikusokkal és összeesküvő katonatisztekkel. (..) Az igazi zsidóság sohasem nyugodhatik bele a monarchiával való kompromisszumba, fegyverek megáldásába, orgonakísérettel való kivégzésbe."[276]

A vallásos cionista Mizráchi munkástagozatának a Hápoél Hamizrachi lapja, a Hechálic Hádáti is a Tórából vezette le a zsidók fizikai munkaszeretetét és szintén a prófétáktól eredeztette a zsidó hagyomány szociális jellegét, így a próféták világa tökéletes szocializmusának restaurálását tűzte ki célul: „Itt érkeztünk el a Hapoél Hámizráchi lényegéhez, hogy t.i. a Hápoél Hámizráchi a zsidóság feltámasztásán dolgozik és igyekszik visszaadni számára a próféták igazság- és jogkeresetét – az alapvető zsidó szocializmust."[277] A lap egy másik cikkében a messiási kort, a zsidó eszkatológiát, a kapitalizmus felszámolásával, a kommunisztikus célok

[274] *Új Élet* 1948. január 22. 1-2. Hegedűs Nándor: Minden ember egyenlő…
[275] A két világháború közötti cionista sajtó is alulról jövő népmozgalomként értelmezte a hászidizmust.
[276] *Chérut* 1946. június, 11-12. Dr. Róna István: A zsidó teokráciáról.
[277] *Hecháluc hádáti* 1946. április, 2-3. Mi a Hápoél Hámizráchi?

megvalósulásával kötötte össze. A Tóra „nem írja ki világosan, hogy milyen társadalmi rendszert tart megfelelőnek, csak céloz rá. A célzás egyes utalásokban mindinkább világossá válik. 'Bizony nem lesz közötted szűkölködő' Ez a végcél, amely 'az idők végén' meg kell, hogy valósuljon."[278]

Az orthodox Korein Dezső 1947-ben az Új Élet hasábjain a Szentírásból vezette le a zsidók ősi elkötelezettségét népi demokrácia alapértékei iránt. Egyfelől a vallásszabadság iránt: „emlékeztet bennünket, hogy már bibliai időkben is magától értetődőnek tartottuk a vallásszabadságot"; másfelől az internacionalizmus iránt: „A jeruzsálemi szentélyben az év legnagyobb ünnepén hetven tulkot áldoztunk az akkor ismert hetven nép üdvéért és jólétéért", illetve a fizikai munka tisztelete és a munkásmozgalom iránt:

> „Az ujkori munkásmozgalom dicséretes módon hálával emlékezik meg harcosairól, akik a gyerekmunka eltiltásáért, a munkaidő csökkentéséért küzdöttek és lépésről-lépésre értek el eredményt. El tudjuk képzelni ma, mit jelentett az akkori világban ez a forradalmi törvény, hogy minden hetedik nap pihenőnap legyen? Nemcsak te, de szolgád, sőt igavonó barmod is pihenjen, mert tilos minden munka! Az emberiségnek a szabadságért folytatott küzdelmében csak 3000 évvel később, a francia forradalom hozott ilyen fontos jogszabályokat."[279]

Az orthodox Aguda lapja, a Darkénu az európai demokráciák eredőjének tekintette az ókori görög kultúrával versenyeztette, illetve lényegében feleltette meg a zsidó vallásos közösségi emlékezet két legfontosabb szent művét: a Tórát és a Talmudot. Mindkettőt az emberi jogok és a demokrácia alapdokumentumaként mutatta be, ezzel magyarázva a zsidók örök elkötelezettségét a demokrácia iránt.

> „Mert a zsidó tan, ugy a Tóra, mint a Talmud rendelkezéseiben és történelmi jelentőségében korszakalkotó az emberi jogok fejlődésében. Hol marad a görög demokrácia, az athéni polgárok ugynevezett népuralma, a Tóra i-teni törvényeinek, pl. a rabszolgákat védő intézkedéseitől? (...) A demokrácia lényege: az egyén méltósága és jogai, a közönség érdekeinek szem előtt tartása évezredes tartozéka a zsidó léleknek. Ezért üdvözli, ezért munkálkodik minden igaz zsidó ember az emberi jogok magvalósulásáért, az egyénen épülő igazságos közösségi életért, ahol a Mindenható minden teremtménye egyformán megtalálja

[278] *Hechaluc hádáti* 1947. április 1-5. Ünnepünk a huszonöt éves a Hapoél Hamizrachi.
[279] *Új Élet* 1947. április 3. 9. Korein Dezső: Gondolatok Szabadság Ünnepünkre.

a jogát az élethez és szabadságát egyéni és közösségi szellemi és gazdasági életfeltételeinek hasznos munkálásban."[280]

6.3. A történelem örök marxistái: a zsidók

A zsidó lapok, a hagyomány mellett az állandó üldözöttségre alapozott zsidó múltat, a zsidó mártirológiát felhasználva alkották meg a többi elnyomottal együttérző örök szocialista zsidó prototípusát, aki képes kilépni a partikularitásból az univerzálisba, aki sorsánál fogva érzi, amit más nem érezhet.

> „Egy üldözött fajta gyermekeinek hosszu századokon keresztül kellett kifejteniök s ezzel együtt szellemi és lelki éberség fejlődött ki bennük. (...)...zsidó szocialisták egyetemesen látták a problémákat, ezt zsidó voltuk hozta magával. (...) Az emberiség felszabaditásáért hozott áldozatokból a zsidóság számarányát messze meghaladó módon vette ki részét. A zsidóság a béke népe, melyet sok fájdalom ért..."[281]

Kerti Lászlót, a Pestkörnyéki Községkerület elnökét idézte a Szabad Ujpesti Zsidó Élet. Kerti a zsidó hagyomány „atyáink mindig különbek voltak, mint mi" rendszerébe illesztette a soá zsidó mártírjainak sorsát. Értelmezésében a soá áldozatai nemcsak azért szenvedtek, mert zsidók voltak, illetve ragaszkodtak a vallásukhoz, hanem mert „bátran vallották magukat haladószellemű baloldalinak".[282] Mindebből azt a következtetés vonta le, hogy az ifjabb generációk akkor lesznek méltók a mártírok emlékéhez, ha megmaradnak zsidónak és kitartanak a népi demokrácia mellett.

> „Ha igazán gerinces és becsületes, tehát méltó utódok akarunk lenni, akkor ma itt kijelentjük, hogy ezért az eszméért, amiért szeretteink meghaltak, azokért az ideálokért, amikért ők lelkesedtek, maradéktalanul érvényesek számunkra ma is, sőt még százszorosabban, mint a múltban. Ma és minden év ezen napján ismételten kijelentjük, hogy

[280] *Darkénu* 1946. január 3. 59-62. A.M.: Zsidóság és demokrácia
[281] *Új Élet* 1946. november 14. 6. Szocializmus és zsidóság
[282] A közös szenvedés képzete – csak nem szocialista-zsidó, hanem magyar-zsidó kontextusban – előjött a numerus clausus törvény tárgyalásának időszakában. A törvény igazságtalanságát igazolandó az Egyenlőségben számos cikk az elcsatol területeken elő magyar zsidótúli magyar zsidóról akit az új hatalom a magyarság melletti kiállásáért büntet. Például: „Vérzik a szívünk, ha azokra a mártír zsidó testvéreinkre gondolunk, akik a megszállott területeken, ezer sanyargatás és önfeláldozás árán, hűséges szívvel vallják magukat magyarnak." *Egyenlőség* 1920. október 9. 1-2. Spíra Teréz kassai börtönben. Glässer-Zima 2009. 79.

az örökséget, amit ránk hagytak, becsületesen állni fogjuk. Megmaradunk zsidónak. De zsidók leszünk nemcsak a vallás külsőségeiben, hanem a zsidó vallás eszmei vonalán is."[283]

A baloldali cionista lapok a jelenben is megfogalmazták a marxista zsidó munkásmozgalom helyét a proletariátus világméretű harcában. A zsidó munkásmisszió megfelel a már korábban is említett neológ univerzalismusnak, amely szerint a modern zsidóság feladata a világ jobbá tétele. Ebben az összefüggésben a zsidó munkás hozzájárul a munkások egyetemes felszabadulásához.

„A világ munkásmozgalmaival egy sorban vonul a zsidó munkás, hogy az egész munkásosztály felszabadításáért harcoljon. Egy sorban vonul mindazokkal, akik tettekkel harcolnak a zsidó nép felszabadításáért: a cionista mozgalmon belül mindazok ellen vonul, akik megzavarják a munkásmozgalmak egységét és erejét, azok ellen, akik zavart próbálnak kelteni az építés és az alkotás erőfeszítéseiben."[284]

A marxizmus ideológiája – ahogy a Tajlung időszakában a Sulhan Aruh – mint igazodási pont folyamatosan jelen volt a zsidó irányzatok diskurzusaiban. Vagy a marxizmus alapján álltak vagy sem, de valahogy mindenképpen viszonyulniuk kellett hozza. Richtmann Mózes – aki írásaiban ügyesen és visszafogottan tartotta a távolságot a marxizmustól – 1948 áprilisában a Zsidó Szemle Problémáinkról című cionista lapban különböző zsidó irányzatok (a marxista nemcionistáktól a vallásos cionistákig) lehetséges hitközségi keretek közti jövőjét elemezte a marxizmus viszonyítási rendszerében.

„A marxista, de nem cionista zsidónak lehetnek vallási vagy pietási szükségletei, esetleg zsidó szolidaritási rudimentumai, amelyeknek kedvéért szükségesnek tartja a hitközség fennmaradását az ő intézményeivel együtt. A marxista cionista azonban (különösen ha nincs tisztában a zsidóság lényegével) azt hiheti, hogy ő a pártkeretben is kiéli a zsidóságát a maga módján és így a hitközségnek csak annyi értéket tulajdonít, amennyi támaszt talál benne a pártjába hallott nézetek számára. Viszont a mizrachista ebben a tekintetben más helyzetben van, ő a vallási szükségletét kielégíti az ő szeparációs hitközségében és amilyen megbotránkozással visszautasítaná, hogy kívülről hangoztatott jelszavak szerint rendezzék

[283] *Szabad Ujpesti Zsidó Élet* 1947. augusztus-szeptember 13-15. Pestkörnyéki rovat. Emlékezés napjai Pestszentlőrincen. Kerti László községkerületi elnök beszédének kivonata.
[284] *Kol Haoved*. A Munkás Hangja A Haoved Szocialista Cionista Munkásmozgalom értesítője. Kézirat gyanánt 1946. Május 1. 1-2. Baruch: Május 1 a galutban és Erec Jiszraelben.

be az ő belső életét, olyannyira nem fontos neki, milyen lesz a nem-orthodox hitközség belső vallási élete, amelyből ő úgy sem kér."[285]

A cionista Richtmann azért menekült az akkor szitokszónak számító, jobboldaliság vádjától, és minden minden zsidót, mint a jobboldali Horthy-rendszer áldozatait, kollektíven a politikai paletta baloldalára helyezett. Ebből a logikából következik, hogy az összes cionista irányzat csak a progresszív oldalon lehet. Szerinte a cionizmust lehetetlen értelmezni a magyar pártkereteken belül, és csekély befolyása miatt nem is lehet érdeke ez senkinek.

„Természetes ezzel kapcsolatban a leghatározottabban hangsúlyozni kell: nincs jobboldali zsidó, Auschwitzban a megmaradt zsidóságot egyszer és mindenkorra 'baloldalra' állították, nincs jobboldali cionizmus, a cionizmus maga, mindenkor progresszív gondolat volt. Palesztinában a legorthodoxabb kibbucok is kommunista alapon dolgoznak, az egész palesztinai társadalom egy nagy munkás kollektíva. És hangsúlyozni kell azt is: a cionizmus teljesen független a mi belföldi politikánktól, a cionista pártok olyan gyengék, hogy semmiféle országos pártnak komolyan használni nem tudnak, mint ahogy sohasem lehetnek abban a helyzetben, hogy útjában álljon valamilyen politikai pártnak."[286]

6.4. Kötődés a munkáspártokhoz

Nagy Ferenc lemondatása után a kommunisták minél előbb parlamenti választásokat akartak, és a felkészülés jegyében a parlamenten átnyomtak egy választójogi törvényt, amelynek értelmében tíz százalékkal csökkent a választásra jogosultak száma. Kizárták az aktív választók köréből például a Horthy-korszak jobboldali mozgalmainak közép- és alsószintű vezetőit vagy a politikai okokból a B-listázottakat.[287]M iután a Horthy-korszakban nem volt jellemző, hogy zsidók tömegesen kaptak volna vezető szerepet jobboldali pártokban, a zsidó szavazatok felértékelődtek. Az Új Élet szakított a korábban a zsidó felekezeti és mozgalmi elitre jellemző – fentebb már említett – pártpolitikai inaktivitással és lényegében a munkáspártok (kommunisták, szocdemek) mellett kampányolt. Ennek az aktivitásnak volt a része Sós Endre cikke az Új Életben, amelyben a Sós a maradék zsidóság megmentését a nemzetközi (nyugati) munkásmozgalomnak és a Szovjetuniónak tulajdonította.

[285] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1948. április 5-7. Dr. Richtmann Mózes: „Oly sok viszály után…"
[286] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1948. április 5-7. Dr. Richtmann Mózes: „Oly sok viszály után…"
[287] Romsics 2005. 292.

> „Ha ma Európában még mindig vannak zsidók, az legelsősorban azzal magyarázható, hogy szocialista és kommunista munkások életüket is kockára tették veszélyeztetett zsidó embertársaik megmentése érdekében! Európa nyugati részében az ellenállási mozgalmak proletárjai védték meg az üldözötteket. Európa keleti részében pedig a Vörös Hadsereg tagjaiként segitséget hozó szovjet dolgozók adták a felszabadulást."[288]

Sós Endrénél sokkal direktebben kampányolt Rónai Mihály András. Rónai átvette a választójogi törvénnyel kapcsolatos kommunista diskurzust, és a megszorítást a választásra jogosultak számának növelésével hozta össze végül pedig a demokrácia diadalának állította be.

> „A magyar köztársaság megpróbál most végre szőlőből bort csinálni: demokratákat választanak majd, demokratákat most vasárnap képviselővé – vagy (legyünk szerényebbek) olyanok választanak majd, bizonyithatóan demokratákat, akikről a fasizmus legalább is nem bizonyitható. Az aztán más kérdés, hogy a választók száma ma még a restrikció után is jóval magasabb, mint tavalyelőtt – s épp ez az, ami döntően bizonyitja egyrészt a demokrácia gyors és diadalmas hoditását, másrészt a tételt, melyre a kormányzat az új választások kiirását alapitotta: hogy a régi nemzetgyűlés valóban nem fejezte ki a nemzet akaratát."[289]

Míg a millennium környékén vagy a trianoni béke aláírását követően a neológ Egyenlőség magyar-zsidó sorsközösségről írt,[290] az Új Élet 1947 végén egy németországi antiszemita jelenséggel kapcsolatos hírre támaszkodva már zsidó-kommunista – a fentebb említett szocialista-zsidó közös mártirológia mellett – sorsközösséget alkotott. „Hányszor hangoztattuk és ismertettük, hogy az antiszemitizmus a reakció kisérlete a demokrácia megdöntésére s napnál is világosabb igy együtt, a kettős megnyilvánulásban: 'zsidó és kommunista' üldözésben."[291]

---

[288] *Új Élet* 1947. július 10. 5. Sós Endre: Hogyan mentették meg szocialisták és kommunisták az üldözöttek százezreit.
[289] *Új Élet* 1947. augusztus 28. 1-2. Rónai Mihály András: Kortesbeszéd.
[290] Ugyanilyen sorsközösség konstrukció jelenik meg a Kazár-elméletben és a Nagy háború utáni zsidó revizionista diskurzusban. Lásd: Zima 2008. 248. és Glässer-Zima 2009. 80.
[291] *Új Élet* 1947. december 24. 1. Németek.

1948 szeptemberére a koalíció már csak illúzió volt, így az Új Élet nagy kockázatot már nem vállalt, amikor egyértelműen kiállt a kommunisták mellett, sőt ez a kiállás már megfelelt a befogadó állam hatalmi rendszeréhez való hagyományos zsidó lojalitásnak.

> „...álljatok be ama tábor katonái közé, amely tábor meggátolja a fasizmus bármilyen fajtájának feltámadását és a fasizmus még mindig közöttünk sétáló lovagjainak garázdálkodását! Nem szabad, hogy a zsidóság a semlegesség lehetőségének kártékony illuzuójába essék."[292]

6.5. Hála és rajongás Szovjetunió iránt

Az *Új Élet* szerkesztői észlelhették a geopolitikai-nagyhatalmi realitást, amikor hűséget esküdtek a Vörös Hadseregnek, de mindezekkel együtt a zsidók jelentős részének a Szovjetunió felé irányoló hálája lehetett valódi és őszinte. A Vörös Hadsereget idealizálták, és egy soha nem létezett önzetlen, önfeláldozó, morális szemponbtól tökéletes hadseregként ábrázolták.

> „Azok a zsidók, akiket a felszabadító hadsereg mentett meg, nagyon jól tudják, s nem szabad elfeljteniök azt, hogy a felszabadító hadseregnek előnyomulását nem vezérelte semmiféle gazdasági, vagy politikai szempont, csak a hadihelyzet alakulása. Nem vezérelte őket más, hogy minél hamarabb és minél több embert mentsenek meg a fasiszta halálkamrák borzalmai elől. Ma már könnyű számítani, politizálni és a naposabb oldal felé tekinteni. De akkor remegve vártuk a keletről jövő felszabadító hadsereget, hogy legalább puszta életünket megmentsük."[293]

Az Új Élet adaptálta a baloldali lapok Sztálin-, illetve a Szovjetunió hős tábornokainak a kultuszát. Ugyan a kontextus más volt, de a zsidó lapszerkesztők – ráadásul gyakran ugyanazok a szerzők – hasonló rajongással fordultak a Szovjetunió felé mint, korábban a fasiszta Olaszország és Mussolini felé.[294]

---

[292] *Új Élet* 1948. szeptember 9. 1-2. A zsidó semlegesség kártékony illúziója
[293] *Új Élet* 1946. január 3. 2. Dr. B.L.: A zsidóság útja.
[294] A teljesség igénye nélkül: *Egyenlőség* 1926. március 20. 3. A fascista kormány egy zsidót nevezett ki a legfelesőbb királyi törvényszék elnökévé, *Egyenlőség* 1935. február 2. 5. Dr. Munkácsi Ernő: A római rabbik, *Egyenlőség* 1935. január 19. 1-2. Dr. Hevesi Simon, vezető főrabbi: Római utam. Kihallgatásom a pápánál és Mussolininál, *Egyenlőség* 1936. május 7. 1-2. Az olasz hadsereg a felekezetek és fajok békéjét hozza, *Egyenlőség* 1936. május 29. 8. Abesszinába Mussolini és a vallásszabadság, *Egyenlőség* 1936. június 4. 4. Az olasz király a koronarend lovagjává nevezett ki egy volt magyar zsidó diákot; *Egyenlőség* 1936. július 16. 9. Olasz propaganda-plakát az üldözött zsidókhoz, *Egyenlőség* 1936. szeptember. 3. 5. Munkácsi Ernő: A modern olasz zsidóság vezére: Angelo di Nola tábornok Budapesten.; *Egyenlőség* 1936. szeptember 3. 11. 1-2. Köszönöm, Duce!, *Egyenlőség* 1936. november 5. 3-4. Mussolini rám néz:

> „De a legnagyobb hála és köszönet Sztálin generalisszimusznak, aki ezeket a mérhetetlen arányu, lenyügöző mentőcsapatokat utnak inditotta, hogy harcoljanak és győzzék le az emberiség-ellenes fasizmust minden galádságával, összes elnyomó szándékával együtt és fojtsák meg ennek a friss tavaszi levegő beáramlása ellen küzdő eszmének még a csiráját is, hogy soha többé fel ne támadhasson."[295]

Az Új Élet a Szovjetuniót a vallásszabadság védelmezőjeként és – akárcsak korábban a fentemlített fasiszta Olaszországot – a zsidók tökéletes hazájának láttatta, amely a magyarországi antiszemita jelenségek ellenpéldáját szolgáltatta. Egy lapszámban írtak a kunmadarasi pogromról és a követendő szovjet példáról.

> „Azért nem özönlött Biro-Bidzsán felé nagyobb tömegü zsidó, mert a Szovjetunió az 1936-os ugynevezett 'sztalini alkotmányában' nemcsak teljes mértékben biztositotta a szovjet polgárok nemzetiségi, faji és vallási jogait, hanem gondoskodott arról is, hogy senkit nemzetiségei, faji, vallási szempontból még közvetve se lehessen hátrányban vagy előnyben részesiteni. Igy azután a Szovjetunió területén élő zsidóság széles rétegei belátták, hogy egészséges és zavartalan életük biztositásához nincs szükségük 'autonóm zsidó területre' mert a Szovjetunió minden táján szabadon élhetik kulturális és gazdasági életüket."[296]

1947-ben több hullámban érkeztek haza munkaszolgálatos hadifoglyok. A visszatérésüket a magyar sajtó Rákosi és Sztálin külön megegyezése következményének tulajdonították. Az *Új Élet* interjúkat készített hazatérő zsidó munkaszolgálatosokkal, akik mind idilli állapotokról számoltak be és hálásak voltak a megmenekülésükért.

> „Csak azok a magyar-zsidó munkaszolgálatosok menekültek meg az ország határain tul, akik idejében orosz fogságba estek. Azok, akik a Szovjetunió táboraiba kerültek, elismeréssel és hálával emlékeznek meg arról az emberi bánásmódról, amelyet ott a magyarok – hadifoglyok és munkaszolgálatosok egyaránt – élveztek."[297]

---

köszönt és int felém szeretettel…, *Egyenlőség* 1937. február 18. 2. Az olasz kormány cáfolata: Olaszországban nem lehet antiszemitizmus és fajgyűlölet!, *Egyenlőség* 1937. április 15. 4. A fasiszta hős aki két temetőben nyugszik; Itália nem felejti el a zsidók érdemeit, *Egyenlőség* 1937. május 20. 1-2. Hódolat III. Viktor Emánuelnek. Lásd: Glässer-Zima 2009. 80.

[295] *Új Élet* 1946. április 4. 1-2. A felszabadulás örömünnepére.

[296] *Új Élet* 1946. május 30. 7. Sós Endre: Milyen az éket Biro-Bidzsánban a Szovjetunió autonóm zsidó területén?

[297] *Új Élet* 1947. június 12. 1-3. Kecskeméti György: Megérkeztek az első oroszországi munkaszolgálatos hadifoglyok. Beszélgetés a Budapestre érkezettekkel. Ujabb névsorok a hadifogoly munkaszolgálatosokról.

A korábbi időszakokhoz hasonlóan zsidók most is kerültek a nemzetközi hatalmi felállás különböző oldalaira. A hidegháború annyiban leegyszerűsítette a helyzetet, hogy csak két szembenálló hatalmi központ létezett. A bipoláris rendszer új sajátosságaira és a nemzetközi munkásmozgalom új kihívásaira reflektált a Cionista Munkásegység Pártjának az értesítője. A lap szerint az országokon belüli osztályharcok kora lejárt, az elnyomók és elnyomottak harca végleg kilépett a nemzetközi térbe. A „két tábor" elméletének alapján, a két szemben álló társadalomelmélet összeegyeztethetetlenségéről írt, illetve arról, hogy a két modell a végső győzelemig, a másik pusztulásáig folytatja majd a harcot. Minden olyan munkás-érdekképviselet, amely nem áll ki határozottan a szovjet érdekek mellett, belesimul a nyugati társadalmi rendszerekbe, ezért árulónak tekintendők.

> Vannak olyan árulói a munkásságnak, akik résztvesznek vörös zászlók és tartalmukat vesztett jelszavak alatt a különböző felvonulásokon, de ez a zászló számukra már nem a harc és szolidaritás jelképe. Az szocializmus igazi harcosai az orosz munkások Kelet és Dél-Európa munkásai; spanyol és görög hegyeken és Indokína dzsungeljeinek illegalitásban lévő harcosai. (...) Tudnunk kell azt, hogy mindenki, aki segítségét idegen angol vagy amerikai imperializmusnak ajánlja fel, árulója a nemzetközi munkásmozgalomnak, de az is elárulja a vörös zászlót, aki nem ismeri fel, hogy a mi zsidó szabadságharcunk elválaszthatatlan része a nemzetközi osztályharcnak."[298]

*

A különböző zsidó irányzati sajtótermékek igazodtak az új politikai realitáshoz, de stratégiájukat a korábbi időszak modelljeire támaszkodva alakították ki, és ugyanígy használták a zsidó történeti múltat, a rabbinikus hagyományt is. Annak ellenére, hogy a viszonyítási pontok mások voltak, a keret és a módszer ugyanaz maradt, illetve minden stratégiai elemnek megvolt a prototípusa az akkori közelmúltban.

Abból az időszakból válogatták az eszközeiket, amelyben szocializálódtak, ugyanolyan stílusban rajongtak Mussoliniért és a fasiszta Olaszországért, ahogy később Sztálinért és a Szovjetunióért. A soát követően gyökeres változáson esett a Szovjetunió megítélése: mig a Horthy-

[298] *Értesítő.* Kiadja a Cionista Munkásegység Pártja. (Miflaga Leachdut Haavoda Poálé Cion) 1947. június, 38-40. Jiszrael Beer: A világpolitika kérdései.

korszakban az antibolsevista és szovjetellenes diskurzushoz csatlakozva az első világháborús propagandára és az 1880-as évek orosz-zsidó menekültjeire alapozva a vallásosságot és a vallásos zsidó múltat üldöző orosz pokolként tűnt fel[299], a háború után a szovjet a felszabadítók a zsidóság megmentőivé, biztonságának garanciájává, az antiszemitizmus letörőivé minősültek át.

A magyarországi zsidók politikai oldalválasztására természetesen hatott rájuk a holokauszt traumája és a Horthy-rendszer antiszemitizmusának élménye, így ahhoz az oldalhoz és pártokhoz húztak, amelyek önmagukat leginkább a korábbi berendezkedés antitéziseként határozták meg. Minden kiépülő új hatalmi rendszer az oktatásra épít, új nemzedéket kíván nevelni egy olyan szemléletben, amely gyökeresen eltér a szülők világlátásától és az otthoni szocializációtól. Az ifjúságra a jövő zálogaként tekintenek, úgy akarják megváltoztatni a struktúrát, hogy a nemzedékek változásával egy új világ épüljön ki, ezzel kimondva vagy kimondatlanul, töréseket hozva létre a nemzedékek közötti.

[299] Glässer-Zima 2015. 79, 136., 85-86., Rozenblit 2001. 4., *Zsidó Újság* 1926. február 19. 5-6. Harc a vallási destrukció ellen; Zsidó Újság 1927. jún. 24. 11. Hirek – A szovjet zsidó áldozata; Zsidó Újság 1927. július 1. 6. Mit tanult a parasztvezér Szovjetoroszországban?, *Zsidó Újság* 1927. szeptember 9. 12. Hirek – Kommunisták és antiszemiták, *Zsidó Újság* 1928. április 4. 17. Furcsa esetek Szovjet-Oroszországból, *Zsidó Újság* 1928. június 1. 5. Hercegprimás és a kántor, *Zsidó Újság* 1929. január 11. 12. Hírek – Kadis-vásár Szovjetoroszországban, *Zsidó Újság* 1929. február 1. 4-5. A zsidók ujabbkori történetéből, *Zsidó Újság* 1930. január 31. 4-5. Az orosz pokolból, *Zsidó Újság* 1930. február 28. 4. Az orosz gólusz, *Zsidó Újság* 1930. március 7. 2. Az orosz szerencsétlenség – Tömeges tóra-elégetések?, *Zsidó Újság* 1930. június 27. 1. A felekezetközi békéről, *Zsidó Újság* 1931. március 20. 11. Hirek – Kommunisták a 'brisz milo' ellen, *Zsidó Újság* 1931. április 1. 15. Hirek – A zsidó szív nem tagadja meg magát

7. Családi szerepek, oktatás a zsidó közösségi életben a soá után

A soát megelőzően a zsidó közösség még nem egyénekből, hanem családokból tevődött össze. A különböző irányzatok lapjai, közösségi stratégiájuknak megfelelően eltérő módonértelmezték a család feladatát a zsidóság életében. A legnagyobb problémának a vallástalanodást, vagy cionista szóhasználattal élve az „asszimiláció" folyamatát tartották, nevelési-oktatási stratégiájukat a szerintük negatív tendenciák megfordítására alakították ki.[300] A holokausztot követően a trauma feldolgozása és a zsidó élet (nép-nemzet, vallás, felekezet, kultúra) fennmaradásában szántak kiemelt szerepet a családnak és az iskolának. Ebben a fejezetben a családdal és az oktatással kapcsolatos irányzati elitcsoportok elképzeléseit ütköztetem sajtóforrások alapján.

A főáramban lévő tudományos alapvetés a családot a korábbi abszolút értelmezést felváltva folyamatosan változó társadalmi ideologikus rendszerként határozza meg.[301] A 19. század végére a 20. század elejére a közép-európai modern, polgári középosztálybeli zsidók számára a család jelentette az igazi értéket és szimbolikus jelentéssel bírt. A család keretei között ment végbe a gyerekek hasznos polgárrá nevelése. Marion Kaplan szerint ez különösen a kultúra terén volt jellemző. Értelmezésében ebben a kulturális és társadalmi polgáriasításban volt kiemelt szerepe a zsidó nőnek: a nők tanították meg a gyerekeknek, a polgári viselkedés alapjait. Kaplan szerint természetesen a kulturált középosztálybeli család, Kaplan szerint akkultúrált zsidó családot is jelentett egyben.[302] Kaplanhoz hasonlóan az államszocializmus nőképét kutató Kovácsné Magyari Hajnalka is úgy látja, hogy a mindenkori női ideálok – a családhoz hasonlóan – sem abszolút, vagyis „nem önmaguktól kialakuló szuverén fogalmak", hanem a történeti kontextus alakítja őket, ezért folyamatosan változó „szerepkonstrukciók".[303]

7.1. A szocialista modern zsidó nő ideálja

A második világháború után Magyarországon a kommunista befolyás erősödésével egyre inkább a Szovjetunió által képviselt szocialista nőideál lett meghatározó, mely a nyugati, fogyasztói kultúrán alapuló, „ultrafeminin" „polgári" nőtípus antitézise volt. A szocialista nő erős fizikumú, a férfihoz hasonló külsejű, a munka terén is bírja a versenyt, és neki is szocializmus építése a

[300] Zima 2013. 76-84., Zima 2014. 238.
[301] Zima 2013. 78., Zima 2014. 239.
[302] Kaplan 2005. 32., Zima 2013. 79., Zima 2014. 240.
[303] Kovácsné Magyari 2020. 147.

legfontosabb feladata.[304] A nőideál esetében is egyszerre vannak jelen a főáramban lévő, a hivatalos és a korábbi elképzelések, melyek nem tűntek el a társadalom kollektív tudatából. Tehát együtt létezett a baloldali pártok és a kormány által hirdetett női modell, illetve egy nem hivatalos, amely a korábbi rendszer és a beszivárgó nyugati trendek ízlésének volt keveréke.[305]

A háborút követően az új marxista diskurzus által uralt zsidó sajtó is újrafogalmazta a nők szerepét a zsidó családban és a társadalomban. A korábbi kurzusra jellemző, a családi élet működése[306] fölött őrködő, a nőegyletekben aktív polgári nőideál helyébe a fent említett szocialista, dolgozó zsidó nő eszménye lépett: olyan nőé, aki kiveszi a részét a produktív, termelőmunkából, politikailag képzett, aktív, elkötelezett és nemzsidó társaihoz hasonlóan a szocialista társadalom bázisának tekinthető. Az ideális kommunista nő a férjétől független – akár egzisztenciálisan is és magánéletben is –, a családi munka rabságától megszabadult, független individuum.[307] Szemere Samuné írása ezt a szocialista női eszményt jelenítette meg az *Új Életben*.

> „A zsidó nők nagy tömegei többé nem lesznek a férfiak függvényei, hanem öntudatos, önálló gondolkodású réteggé válnak, amely a felmerülő kérdéseket mindenkor teljes súlyuk szerint és nagy felelősségtudattal fogja elbírálni" – írta Szemere Samuné 1947 áprilisában az *Új Élet*ben.[308]

Szemere Samuné a két világháború előtt is aktív tagja volt a zsidó közösségi életnek, 1925 novemberében a „*Magyarországi zsidó nők kongresszusán"* – ahol az összes neológ zsidó felekezeti elitfeleség jelen volt – tartott beszédében hitközségi szavazati jogot kért a zsidó nőknek.[309] A többi közéleti tevékenysége megfelelt a korszak polgári nőeszményének:

---

[304] Kovácsné Magyari 2020. 147.
[305] Zima 2019c. 161.
[306] Zembrzuska 2000. 6.
[307] Kovácsné Magyari Hajnalka szerint ez a típusú önállóság még az ötvenes években sem nem volt általánosan elfogadott: annak ellenére, hogy a kommunista párt a nők hivatásául a szocialista építő munkát hirdette, a családi munkamegosztás nem alakult úgy, hogy az új nőideál a mindennapokban is kimutatható legyen. Lásd Kovácsné Magyari 2020. 148.
[308] *Új Élet* 1947. április 3. 12. dr. Szemere Samuné: Nők a közéletben – nők a felekezeti életben.
[309] Szemere Samuné az utolsó felszólaló volt, az Egyenlőség egy sorban számolt be róla, és – a kongresszuson amúgy is perifériális – téma hosszúidőre le is került a napirendről. Az eseményen az akkori jövő női feladatait leginkább olyan, a kontextusnak megfelelő polgári nőmozgalmi aktivizmusok mentén határozták meg, mint a női szociális munka, harc a nővédelemért, küzdelem a leánykereskedelem ellen, kapcsolat külföldi nőszervezetekkel, valláserkölcsi nevelés vagy harc a kikeresztelkedés ellen. *Egyenlőség* 1925. november 28. 12-13. Minden hitehagyott zsidóért az anya felelős.

jótékonysági vacsorákat és zsúrokat szervezett, illetve főszereplője volt a VI. kerületi zsidó nőegyletnek.[310]

Katona József pesti rabbi a zsidó hagyomány női főszereplőit az új eszményeknek kívánta megfeleltetni, mikor a szentírás nőalakjait, Ráhelt, és Ruthot a szocialista nőtípus tulajdonságaival ruházza fel. Mindezekkel együtt Katona József zsidó nőkről írt cikkében mégis inkább a húszas-harmincas évek neológ női ideáljai köszönnek vissza.

> „A jövőben a zsidó asszonty látjuk majd a zsidó élet élvonalában is. Megismerkedtünk már eddig is a zsidó asszony lelkével a politika porondján is, a jövőben e küzdőtéren azt várjuk a zsidó asszonyoktól, hogy a politikájuk a szeretet, az ellentétel megszüntetése, a szenvedések enyhítése. Sokszor, erőszak idején, a legnagyobb erő a gyenge asszonyi szó lehet, mely minden körülmények között alkalmas arra, hogy az ellenérzéseket megszűntesse és a tomboló szenvedélyeket elcsendesítse."[311]

A soá előtti és azt követő zsidó (neológ, cionista) lapok is gyakran előfordult, hogy a Szentírást vagy a rabbinikus hagyományt feleltették meg az éppen aktuális főáramban lévő ideológiának. Katona József cikke azért érdekes, mert egyszerre van jelen benne az új és az azt közvetlenül megelőző korszak eszmeisége. Ehhez nagyon hasonló, szintén a női szerepekkel kapcsolatos, az *Új Élet* által idézett Róth Ernő rabbi beszéde, amely a Talmud nőkkel kapcsolatos előárasait kísérelte meg az új időknek megfeleltetni, miközben a szöveg eszmeisége a polgári világban gyökerezik.

> „A Talmud javitani akar a nő helyzetén, elitéli a többnejűséget, az egyoldalu, önkényes válási jogot, azt, hogy a férjnek szabad rendelkezési joga legyen egy nő fölött. A Talmud erkölcsi tanitásainak eredményeként szűnik meg idővel a többnejűség és a feleség beleegyezése nélküli válás. A Talmud, miközben ostorozza a gonosz, házsártos nőt, akit a halálnál is rosszabbnak tart, sokszor hangsulyozza a derék asszonyt megbecsülésének és tanácsadóként meghallgatásának szükségességét. A nők hőslelküségének sok dicséretével találkozunk a Talmudban. Ha a hitehagyás vagy halál között kellett választaniok,

[310] Lásd például: *Egyenlőség* 1925. november 28. 11. *Magyar Zsidók Lapja* 1940. február 29. 8. VI. kerületi nőegylet, *Magyar Zsidók Lapja* 1942. április 30. 2. A budai hitközség közgyűlése, *Magyar Zsidók Lapja* február 22. 6. Jótékonysági uzsonnadélután; vagy: „*A Magyar Zsidók Lapja: dr. Berényi Sándort, a Menház évtizedeken volt elnökét, dr. Szemere Samuné jellemzi gyengéd női lélekkel.* (*Magyar Zsidók Lapja* 1943. szeptember 9. 8. Luach zsidó naptár az 5704 évre (1943-44)

[311] *Új Élet* 1946. november 14. 13. Dr. Katona József: A NŐK hivatása a zsidó közösségben.

gondolkodás nélkül mentek a halálba gyermekeikkel együtt. A keresztes háborúk idején sok szomorú példát találunk erre."[312]

A cionista enyőszervezet (MCSZ) lapja, a Zsidó Út, amely a korszak többi MCSZ lapjához *(Jelenünk és Jövőnk, Zsidó Szemle Problémáinkról*) hasonlóan az előző időszak cionista szervezeti szócsőveként szolgáló *Zsidó Szemle* utódlapjának tekinthető, a megszokott módon – a nemzetvallás[313] fogalmi keretében – hasonlította a jelen hőseit a biblia szereplőihez.[314] A Zsidó Út női rovatában megjelent cikk Szenes Hannát ruházta fel bibliai tulajdonságokkal, amikor Ráhel ősanyával azonosította.

„Rácheltől, a zsidóság ősanyjától Szenes Channáig talán látszólag nagy az út és talán nehéz is közös vonást találni a képben, amely róluk a lelkünkben él, mégis ott van köztük a legnagyobb hasonlóság, szinte azonosság, a fenntartás nélküli önfeláldozásban. (...) És ha talán erőltetett is a mindenáron való szimbólum keresése a mindenáron való hasonlóság felfedezése zsidó nőeszményeink között, mégsem tudunk menekülni attól a gondolattól, hogy Szenes Channa is felülről, az ég felől szállt és hozta a segíteniakarást az imádság forrásának irányából a halál mellett járó és a halálban szenvedő népnek. (...) Aki ismeri fiatal életét tudja róla, mennyire mellékesnek tartotta a maga boldogságát és mennyire alárendelte magát a szolidaritás parancsának azt érzi, hogy itt a Ráchel-i eszmények hatnak, csak új eszközökkel, új lehetőségek latbevetésével és ami talán még fontosabb, most már új és küszöbön lévő célok megvalósításáért."[315]

1947 tavaszától a neológ Pesti Izraelita Hitközségben megkezdték a felkészülést a hitközségi választásokra, melyek többszöri halasztás után végül lekerültek a napirendről. A hitközségi elit a cionista programot is adaptáló *Zsidó Egység Demokratikus Hitközségi Párt* keretei között akart választást nyerni. Velük szemben a hitközségi hatalmi rendszerén kívülálló *Magyar Cionista Szövetség Választásai Pártja* indult. Az Új Életben hetente számoltak be *Zsidó Egység*

[312] *Új Élet* 18. A Talmud – a nőkről. Magyar Zsidók Országos Egyesületének Női Osztálya márc. 27-én kulturestet szervezett az Andrássy ut 81-ben. Dr. Róth Ernő tartott előadást, hogy mit mond a Talmud a nőkről.
[313] A civil (nemzetvallás) vallás lényegében vallásos jelképek és rítusok összessége. Ezek bibliai dimenzióba helyeződnek és történelmi múltban gyökereznek. A nemzetvallás az adott népcsoport saját történetét teszi a hit tárgyává, ami által az evilágit szakralizálja, s ily módon hozza létre a vallási mintákat követő szekuláris vallást. Bellah 1967, Hankiss 1991, Zima 2019. 113.
[314] Korábban leginkább a cionista mozgalom hőskorszakának nagy alakjait Herzlt, Nordaut vagy Wolfsohnt ruházták fel bibliai tulajdonságokkal. Lásd: Zima 2019. 128-129.
[315] *Zsidó Út* 1947. május 30. 5. Előszó a női rovathoz.

Demokratikus Hitközségi Pártjának kampányrendezvényeiről, aktivizálták nőszervezeteiket. A két világháború között a zsidó nőmozgalomban is tevékeny, de ekkor már idős Baracs Marcellné[316] felszólalásában örömmel vette az új időket jelző szavazati jogot, de továbbra is a hagyományos módon értelmezte a nő szerepét a közösségben.

> „A zsidó nők eddig csak passzivan szemlélték, mit határoznak róluk a férfiak. Ez a helyzet megváltozott. Most már a nők is aktiv szavazati jogot kaptak. A nők feladata a hitközségi életen belül a szociális munka. Ezt a sok tapintatot és szeretetet kivánó feladatot csak az a zsidó nő tudja igazán teljesiteni, aki ragaszkodik a zsidó valláshoz. Támogatjuk a zsidó állam megvalósításának nagy elgondolását, de figyelembe vesszük azt a tényt is, hogy az ittmaradó zsidóság félelemmentes életet akar élni."[317]

György Endre, az Új Élet szerkesztője a nők jogi és munkavállalási egyenjogúságával kapcsolatos cikkében belül került két bekezdés megírása közben önmagával is ellentmondásba. A cikk elején még harcosan kiállt a nők teljes egyenjogosítása mellett, és támadta a „férfiúi féltékenységet". Dicsérte a nők háborús kiállását és az újjáépítésben vállalt szerepét: „Az erőshitü és erőslelkű nők bátran vetették meg lábukat a béke és a napi lét csatamezején is. Fej fej mellett, váll váll mellett haladtak a férfiakkal, ha itt-ott tul nem szárnyalják őket." A cikk második felében a nők munkavállalási szabadságáért állt ki, de közben öntudatlanul is felállított egy szakmaiszellemi – a női munkavállalóval szemben előítéletes – hierarchiát.

> „Nem tehetek róla, én ezekben a kis üzemekben szivesebben látom a nőket a tálcával, mint a férfiakat. Kecsesebbek, mozgékonyabbak, közvetlenebbek; nincs bennük semmi vaskosság, nehézkesség, darabosság. A nagy éttermekben, ahol alapkövetelmény a szaktudás, – nem is annyira a szervirozási, mint inkább a gasztronómiai szaktudás, – férfiaknak van a helyük. A pálya kettéosztásában ilyen formán meg is egyezhetnek."[318]

Ha ritkán is, de előfordultak atipikus, modernitáskritikus cikkek is. A vallásoscionista lapok is általában a hagyomány és az új idők, új elvárások összeegyeztetésére törekedtek. A fővárosi központtól távol, egy vidéki lapban, a vallásos cionista Mizrachi kiskunhalasi Kol Áménu című lapjában viszont szembementek a főárammal, és a női szerepekkel kapcsolatos változásokat

---

[316] Balázs 2013. https://regi.or-zse.hu/hacofe/vol7/balazsedit-zsidono-egyenloseg2013.htm
[317] *Új Élet* 1947. június 19. 8. Közel kétezer asszony és leány foglalt állást a zsidó egység mellett. A 'Zsidó Egység' Demokratikus Hitközségi Párt nagygyűlése a Zeneakadémián.
[318] *Új Élet* 1947. október 9. 7. György Endre: Nők tálcával.

a zsidó közösségre veszélyes folyamatnak fogták fel. Szerintük az új korszak divatos igényire a lányok a legfogékonyabbak, és most már a lehetőségük is meglett arra, hogy maguk teljesítsék be vágyaikat.

> „Konzervatív házaink megbarátkoztak immár a ténnyel, hogy leánygyermekeink kenyérkereseti pályán működjenek. Ne kutassuk helyes-e vagy sem! Hírnév, érvényesülés, dicsőség illatterhes korlevegő rádióhullámai eljutnak még oly kemény sziklákkal övezett hajlékba is. Ha még hozzá oly nagyszerű felvevő állomások vannak, mint finom idegzetű leányok! És mihelyt úgy érzi, hogy szülei mindezt nem képesek neki megszerezni, feljogosítva érzi magát, hogy saját maga gondoskodjék minderről."[319]

A Kol Aménu szerint a zsidó lányok nincsenek megfelelően felkészítve a modern idők „pusztító" kihívásaira, így attól lehet tartani, hogy eltávolodnak a hagyománytól és végső soron a zsidó közösségtől.

> „Meddig nézzük a rombolás munkáját, mit eme rendszer sorainkban véghez visz? Meddig várunk ölbetett kezekkel és sehol egyetlen megmozdulás, hogy ezen változtassunk? Avagy senkisem látja az áramlat fenevadjait, mely a telhetetlen étvággyal, napról-napra újabb és újabb zsákmányt tép szét menthetetlenül kíméletet nem ismerő agyaraival?! Sehol egyetlen megmozdulás, hogy ezen javítani akarnánk, sehol egyetlen hang, hogy baj van."[320]

A cikkből áradt a vidéki szórványban maradt zsidóság keserűsége és reménytelensége.

7.2. A család „népmegtartó" feladata

Amint már említettem a soá előtt is a családot tartották a zsidó közösség léte megmaradása szempontjából a legfontosabb társadalmi egységének. A holokausztot követően – a szörnyű veszteségek következményeként – a felekezeti és mozgalmi elitcsoportokat nem elsősorban a szocializáció vagy a kollektív integráció valamely formája foglalkoztatta, hanem a közösségi reprodukció, mégpedig nem kulturális, illetve felekezeti, sokkal inkább etnikai alapon.

Az Új Élet 1946 februárjában tudósított a Pesti Izraelita Hitközség elöljárósági üléséről, amelynek központi a témája a magyarországi zsidóság elkeserítő demográfiai helyzete volt. [321] Az

[319] *Kól Ámény* (Népünk hangja) (Kiskunhalas) Mizrachi 1947. március 4. A szirtek és a kertek.
[320] *Kól Ámény* (Népünk hangja) (Kiskunhalas) Mizrachi 1947. március 4. A szirtek és a kertek.
[321] A zsidók demográfiai helyzetével a bevezetőben foglalkoztam.

elöljáróság megállapított hogy „a születések száma szociális kérdés” és a gyerekvállalás ösztönzésére propagandakampány indításáról döntöttek, amelynek keretében „anyagi és természetbeni” juttatást ígérnének többgyerekes zsidó családoknak, illetve ugyancsak anyagi és természetbeni támogatásban részesítenének rászoruló terhes anyákat „a terhesség ötödik hónapjától kezdve”. A támogatást azonban felekezeti feltételekhez kötötték.[322]

> „A cél és a feltétel az, hogy zsidó szülők zsidó gyermekeket neveljenek. Minden támogatást megkap az a zsidó anya, aki gyermeke születésével kapcsolatban a vallási törvényeket betartja. Zsidó fiúk és zsidó leányok, akiket zsidó felekezeti anyakönyvezésben is részesitenek édesanyjukkal együtt minden támogatást megkapnak a felekezettől már mostantól kezdve.”[323]

A lap a cikk második felében idézte Katona József pesti rabbinak Dohány utcai zsinagógában elmondott – ugyanezt a témát érintő – dróséját. Katona már etnikai közösségként beszélt a zsidóságról, és a demográfiai depressziót a zsidó „nép” kollektív „öngyilkosságaként” állította be.

> – „A zsidóságot el akarták pusztitani – mondotta. – Egy megvadult embercsoport fékevesztett dühében felkészült a magyar zsidóság kiirtására. Ez a gyűlöletterv majdnem megvalósult: százezrek lettek áldozataivá. Ámde a gyilkosság nem sikerült; lehetséges, hogy népünk most elhatározza az öngyilkosságot?? A számszerű adatok, a statisztikai oszlopok szaporodás helyett állandó sorvadást és pusztulást mutatnak. (...) A jövő misztériuma, minden titka, minden csodája – a gyermek... A gyermekben mentsük meg a jövendőt, a gyermekben épitsük fel a jövőt, a gyermek a forrása, a gyermek a zsidó jövendő egyetlen reménysége...”[324]

A Katona József rabbi publicisztikájában megjelenő toposz a gyermekekről, mint a jövő letéteményeseiről és védendő csoportról általános gondolat volt a két világháború közötti felekezeti publicisztikákban vallási hovatartozástól függetlenül. Zsidó viszonylatban a neológ és az orthodox sajtó is foglalkozott a gyerekek kérdésével: amíg a neológia a zsidó közösségnek törekedett megmenteni a polgárosuló és világiasodó családok gyermekeit, addig az orthodoxia a

---

[322] Az idézet a támogatandókkal kapcsolatban felekezeti elvárásokat fogalmaz meg, de nekem inkább felekezeti álarc mögé rejtett etnikai alap tűnik ki.
[323] *Új Élet* 1946. február 14. 5. Megsegítik a zsidó szülő anyákat. Gyermekvédelem a dohányutcai templom szószékén.
[324] *Új Élet* 1946. február 14. 5. Megsegítik a zsidó szülő anyákat. Gyermekvédelem a dohányutcai templom szószékén.

Tóra továbbvívőit látta a bennük. Az orthodox sajtó különleges érdeklődéssel fordult a szegénységben elő gyermekek felé, akiknek révén a jövő „tóraifjúságát" kívánták megmenteni.[325]

Szilágyi Géza 1947 áprilisában ugyancsak az *Új Életben* két cikkben párválasztási problémákkal kapcsolatos női olvasói leveleket értelmezett a zsidó kollektív népi reprodukció gondolati keretében. A levelek szerzői a soát túlélt, férjeiket, gyerekeiket, vőlegényeiket vesztett, szörnyű traumákat átélt nők voltak, akik keresik az újrakezdés lehetőségét, és párt és sorstársat keresnek. Szilágyi szerint a potenciális társak közül nem elegen keresik a zsidó közösségen belüli családi újrakezdést.

> „Azok a férfiak, akiktől leginkább vártak közeledést, távolmaradtak, akikben mint szóba kerülhető férj-jelöltetekben biztak, nem siettek beváltani azt a reményt, hogy elözvegyült nők férjei, elárvult gyermekek apái lesznek. Ellenben akadtak olyan magukra maradt férfiak is, nem oly kevesen, akik csodálatos módon 'a tulsó parton' vélik megtalálni azt, amit az 'innenső parton' hiába kináltak feléjük, akik most éppen most, mindazok után, amik velük és hozzátartozóikkal történtek, vegyes házasságban akarják ujra felépiteni az első zsidó házasságukban végzetes külső erőszak miatt megsemmisült boldogságukat."[326]

Az „innenső part" – „túlsó part" megkülönböztetés egyértelműen etnikai megkülönböztetést sugall, sőt a zsidó férfiak „antiszemita vagy tevőlegesen ellenséges rokonságot kapnak, ha a túlsó parton keresnek párt". A cikk második részében Szilágyi szerint a zsidó férfiaknak közösségi kötelessége elvenni az egyedül maradt nőket: „önmaguk, női sorstársaik, az árvák és az egész magyarországi maradék zsidóság" érdekében.[327]

Szilágyi Géza 1947 júniusában, ugyancsak párválasztási témában – az előző cikkeire írt férfi védekező válaszaként – idézi Feldmann István kabai olvasó levelét, aki szerint az az alapprobléma, hogy vidéken nincs elég elvehető zsidó nő, a fővárosból pedig nem akarnak a vidéki férfiak párt választani maguknak. Feldmann levelén keresztül Szilágyi a modern nagyvárosi nő kritikáját fogalmazta meg.

---

[325] Glässer 2012 65-96.
[326] *Új Élet* 1947. április 10. 5. Szilágyi Géza: Vágyak női kórusa.
[327] *Új Élet* 1947. április 17. 7. Szilágyi Géza: Vágyak női kórusa II.

„Bárhol a fővárosban vagy a vidéken, szinházakban, szórakozó-helyeken, messziről kirinak az agyonruzsozott, kifestett, nyeglén dohányzó nők, akik nem kis részben éppen a mi felekezetünkhöz tartoznak. (...) A nők viselkedése is egyik oka annak, hogy miért nem akarnak a vidéki férfiak a városokból, de különösen a fővárosból nősülni, ahol aránylag több a nő."[328]

7.3. Népi-demokratikus fordulat a zsidó oktatási eszményben

Ágoston György, a magyar szocialista neveléstudomány talán legfontosabb ideológusa szerint a szocialista nevelés rendszerében a növendékeket érő hatás az emberi egyéniség sokoldalú fejlődésének, vagyis a szellemi és testi munka szétválasztása által előidézett egyoldalúság felszámolásának irányába hat és a szocialista társadalom aktív, öntudatos építőit és védelmezőit alakítja ki.[329] Ugyan Ágoston 1952-ben írta a munkáját a szocialista oktatás-nevelés céljairól, de ez a felfogás már 1945 után is uralta a közbeszédet.

Csech Arnold az Országos Izraelita Tanítóképző és Líceum igazgatója az Új Élet hasábjain 1946-ban kísérelte meg bebizonyítani, hogy a zsidó vallásos nevelés alaplevei nem mondanak ellent az új szocialista, népi demokratikus nevelési elveknek, és úgy vélte, hogy a hitközség oktatási intézményei mindkét szempontnak meg tudnak felelni.[330]

„..oly ifjúságot tudunk nevelni, amely egészséges, munkaszerető, haladó gondolkodású, és a vallási hagyományokhoz ragaszkodó. Minthogy pedig kellőképpen fel van vértezve, életfeladatát úgy fogja megoldani, amely tetszést és megelégedést nyer Isten és embertársaink szemében egyaránt."[331]

Szerinte ennek a kettős célnak az eléréséhez az új idők kihívásainak megfelelni tudó oktatói gárdára van szükség. Úgy vélte, hogy a magyarországi zsidó oktatási rendszerben rendelkezésre állnak megfelelő személyek.

---

[328] *Új Élet* 1947. június 19. 7. Szilágyi Géza: Védekeznek a férfiak.
[329] Ágoston 1952. 133.
[330] A zsidó iskolák vészkorszakot követő újraindulásáról lásd: Bányai – Gombócz 2015.
[331] *Új Élet* 1946. december 12./ 13. Dr. Csech Arnold, az Országos Izr. Tanítóképző Intézet és Líceum igazgatója: A zsidó ifjúság problémája a felszabadulás után.

> „Mindenekelőtt demokratikus szellemű nevelőkre van szükség, akik a szabadság, az egyenlőség, a szociális igazság eszméit, az emberi méltóságnak mindenkiben való tiszteletét gyökereztessék meg az ifjúság lelkében."[332]

A közoktatás 1945 és 1949 között, akárcsak korábban, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartozott, és miután az iskolák döntő többségét valamely felekezet működtette, az egyházak élete – és az állami egyházpolitika – a társadalom nagy részére hatással volt.[333] Az Ideiglenes Kormány az oktatáspolitikai fordulatot, a nyolc osztályos általános iskolák kötelező bevezetését – 1945 augusztusában, tehát nem sokkal a tanév kezdete előtt – rendeleti úton hajtotta végre, amivel megteremtették az oktatáshoz jutás formális egyenlőségét.[334] A neveléstörténész és 1989–90-ben művelődési miniszterhelyettes Kelemen Elemér szerint a korszak oktatáspolitikai harcai a koalíciós pártok, leginkább persze az oktatást szovjetmintára átalakítani akaró kommunisták, illetve a velük szemben álló a polgári ellenzék és az egyházak, különösképpen a katolikus egyház között folytak.[335] A viták középpontjában a fakultatív hitoktatás bevezetésének kérdése állt. A Független Kisgazdapárt Politikai Bizottsága, a kommunisták nyomásának engedve, 1947. február végén tárgyalta a kérdést, és úgy döntöttek, hogy a vallásoktatás választását a szülőkre bíznák. A tervezet óriási tiltakozási hullámot gerjesztett, amelynek következtében Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter lemondott, és a tervezet bevezetését ideiglenesen levették a napirendről.[336]

A zsidó lapok a fakultatív hitoktatásról szóló vitáról alig vagy egyáltalán nem tudósítottak. Richtmann Mózes, a Rabbiképző cionista oktatója az MCSZ Zsidó Szemle Problémáinkról című kiadványában 1947 áprilisában megjelent cikke alapján nem véletlenül. Ricthmann szerint a zsidó felekezeti elit ebben az ügyben csapdahelyzetben volt. A zsidóságnak, mint vallási közösségnek alapesetben ki kellene állnia a kötelező hitoktatás mellett, amely „fontosnak tartja az iskolákban való hitoktatást az állampolgárok nevelése szempontjából, hogy üdvösnek találja az eddigi hitoktatási kényszert". Akkor viszont akkor az a vád érné a zsidó vezetőket, hogy a „reakciós" katolikus egyházzal tart, amely a baloldalai pártok szerint politikai okból ellenzi a reformot, és

---

[332] *Új Élet* 1946. december 12./ 13. Dr. Csech Arnold, az Országos Izr. Tanítóképző Intézet és Líceum igazgatója: A zsidó ifjúság problémája a felszabadulás után.
[333] Standiesky 2015. 9.
[334] Sáska 2015. 13.
[335] Kelemen 2015. 38.
[336] Sz. Nagy 2023. 102. Végül 1949. szeptember 6-án egy törvényerejű rendelettel megszüntették a kötelező vallásoktatást. Lásd: Sz. Nagy 2023. 105.

„rámutatnának arra, hogy a zsidóság a demokrácia ellenségeinek táborában van (...) akikkel együttdolgozni erkölcsi lehetetlenség". Így a zsidóság kijelenthetné, „hogy őt hidegen hagyja a fakultatív hitoktatás körül megnyilatkozó harc és belenyugszik abba, amit a demokratikus eszme érdekében ebben a tekintetben az ország érdekét szem előtt tartó kormányzat tenni akar". Ha azonban ez így történne, akkor „jönnének a támadások a szokásos zsidó destrukcióról, az erkölcs szándékos rombolásáról és a zsidók vallásellenességéről". Richtmann úgy vélte, hogy a zsidóság számára az állam által kikényszeített hittan sokkal kevésbé fontos, ezért minden tekintetben az a legjobb döntés, ha a zsidók egyszerűen kimaradnak a vitából.

> „Akármit csinálunk tehát, ellenkezést váltunk ki és a végén tápot adunk zsidó-ellenes hangulatra. Olyan ez a galuti helyzet, mint ahogy a midras jellemzi: 'Ha a vasdarab ráesik a fazékra, baj a fazéknak, ha a fazék ráesik a vasra, akkor is baj a fazéknak.' Ez teszi érthetővé a zsidó megnyilatkozás késedelmezését, illetőleg kimaradását kifelé, pro foro externo."[337]

7.4. Optimizmusra és pozitív gondolkodásra nevelés

Hahn István szerintaki ekkor még a Rabbiképző oktatója volt, a zsidó nevelés legfontosabb szempontja a pozitív gondolkodásra nevelés kell hogy legyen. Az eljövendő generációknak tudniuk kell, hogy a zsidókon kívül más népeket is érték közösségi sorscsapások, és a legutóbbi tragédia ellenére is meg kell tanulni hinni a kollektív zsidó jövőben.

> „Ma amikor mindannyian hajlamosak vagyunk arra, hogy népünk egész múltját (és ezzel valójában jövőjét is) a tegnap tragédiájának véres ködén keresztül szemléljük, mindenekfölött optimizmusra kell tanítanunk. (…) Történettanításunknak tehát tudatosan (természetesen sohasem a valóság rovására) kell kiemelnie a zsidó múltból a vigasztaló, bátorító mozzanatokat. (…) akkor megértjük, hogy zsidóságunk szenvedéseinek megoldása nem a közösség megszűnése, hanem a közösségben való élet" –jelent meg 1946 novemberében az *Új Élet* hasábjain.[338]

Az *Új Élet* szerzője egy másik cikkben úgy fogalmazott, hogy a zsidó ifjúságot a fent említett letargikus lelkiállapotából leginkább egy hozzájuk korban közel álló zsidó, nemzeti hős kultuszának ápolásával lehetne kimozdítani, akinek példája kitartásra ösztönöz, „hogy divatos

[337] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1947. április-május 3-4. dr. Richtmann Mózes: A kényes helyzet követelménye.
[338] *Új Élet* 1946. november 28. 11. Hahn István: Zsidó történelem – Zsidó nevelés.

szóval éljünk, egzisztenciális lelkiállapotból, csak 'hőskultusszal' lehet zsidó gyermekeket megmenteni, boldoggá tenni. És kibillent lelkiegyensulyukat helyreállítani."[339]

Katona József pesti rabbi szerint viszont ez az időszak kivételes lehetőséget is jelent, egy új korszak kezdetét: a zsidó önmegvalósítás és népi szuverenitás megvalósulásának nyitó epizódját.

> „Ámde most uj időknek kezdetén, uj generáció növekedése idején, amikor a történelemben egyedülálló erővel jelentkezik a zsidó ifjuság öntudatra ébredése s szinte csodának mondható népi eszmélése, országépitő céltudatossága és megfélemlithetetlen bátorsága, amellyel saját jövőjét önmaga formálja..."[340] – írta 1946. december elején.

Egy héttel később szintén Katona József rabbi és szintén az Új Életben tovább vitte tovább fenti gondolatait a zsidó ifjúság jövőjével kapcsolatban, és a népi öntudat mellé a vallás- és hagyománytiszteletet is beemelte: „Ezért legyen a jövő zsidósága, a ma ifjúsága, pozitív a hit dolgában, a vallás és a hagyomány szeretetében és megbecsülésében is."[341]

A zsidó ifjúság önképének megalkotásában– az előbb említett átrétegzett és dolgozó ifjúság – mellett fontos szerep jutott az alulról jövő, ideológiailag megfelelően képzett új zsidó szellemi elitnek. A feltörekvő, gyakran elsőgenerációs értelmiséginek készülő egyetemistáknak szervezett gyűjtési akciót a Pesti Izraelita Hitközség.

> „Egy olyan diáknemzedék, amelynek demokratikus gondolkodása, érzése és magatartása vitathatatlan, tehetsége és szorgalma nemcsak – ahogy mondani szokták – a legnagyobb reményekre jogosit, hanem a maguk munkakörében már most is ellenőrizhető eredményeket produkál, egy nemzedék, amelynek olyan nagy volt a lelkiereje, hogy a munkatáborokból kiszabaditva, rögtön megtalálja a helyét a könyvek, lombikok és műtőasztalok mellett, rászolgált arra, hogy a legnagyobb mértékű anyagi és erkölcsi támogatást megadjon nekik, az illetékes szerveken keresztül, a zsidó társadalom. A könyv népének méltó fiai ők, akikre büszkék lehetünk"[342] – hirdette meg az akciót az *Új Élet*.

---

[339] *Új Élet* 1946. december 12. 1. A jövő építője a makkabeusi jellem.
[340] *Új Élet* 1946. december 5. 9. Dr. Katona József: A tízesztendős pesti ifjúsági munka öröksége.
[341] *Új Élet* 1946. december 12. 9-10. Dr. Katona József: Míg a láng kialszik…
[342] *Új Élet* 1948. július 1. 12. Gervai Sándor: Zsidó egyetemi hallgatók az élen.

A cionista lapokra általában is az optimista jövőkép jellemző, de közülük a jobboldali revizionista cionista *Betár*, a kifejezetten pozitív, ellenálló, harcos zsidóvá válásban látta a jövő ifjúságnevelésének lényegét. Egy olyan zsidó fiatal eszményét hirdette, aki méltó Josef Trumpeldor[343] emlékére, aki képes megvédeni önmagát egy esetleges újabb zsidó ellenes támadásokkal szemben.

> „A cionista kézbe került ifjúság elsősorban és mindenek fölött tudatos lesz és pedig tudatát olyan irányba fejlesztik, hogy soha ebben az életben nem kerülhet, bármilyen szerencsétlen körülmények összejátszása esetén, abba a helyzetbe, hogy ismét vaggonokba zárják és gázkamrákban elégessék. (...) Az új zsidó ifjúság nem ad többé a világnak olyan zsidóságot, amelyet terelni lehet egy-két szuronnyal, vagy korbáccsal a halálig."[344]

7.5. Felekezeti helyett etnikai jellegű oktatás

A neológ PIH tanfelügyelője, Gellért Endre a neológ országos iroda, a MIOI lapjában az Új Életben cionista alapon támadta a húszas, harmincas évek felekezeti alapokon álló neológ zsidó oktatási stratégiáját: asszimilációval, illetve a zsidó szellem elárulásával vádolta kidolgozóit és végrehajtóit.

> „Az Iskolák, olyan meggyőző erővel és lelkesedéssel hirdették a csak a magyarsághoz való tartozást, közben alig maradt idő és alig maradt energia a zsidóság megismertetésére. Végzetesen talajtvesztett Ifjúság nőtt fel ezekben az évtizedekben, olyan generáció, amely nem nyert befogadást a magyarságba, pedig az Iskolák erre nevelték és nem tudott zsidó lenni, mert azt elfelejtették vele megismertetni."[345]

Majd szembeállította a korábbi neológ oktatási elveket a háború utáni népi cionista szellemiségű oktatással. „Míg azelőtt az ellenkezés, vagy legjobb esetben a közömbös unalom légköre volt érezhető a tantermekben, (…) ma szomjas lelkek isszák be magukba a héberül megismert Bibliát, a modern héber nyelvet."[346]

Gonda László cionista történész-tanár „Az emancipációs nemzedék zsidó nevelési politikája" címmel tartott előadást az Általános Cionista Blokk nagytermében, amelyről az *Új Élet*

---

[343] A jobboldali revizionista ifjúság hőskultuszának meghatározó személyisége. Arabokkal vívott harcban esett el 1920-ban, a zsidó hősi önvédelem jelképe. Lásd: Azaryahu 1996. 56.
[344] *Betar* 1947. augusztus 9. 1-4. A.A.: Lássuk mire megyünk…
[345] *Új Élet* 1947. április 3. 8. Gellért Endre, a Pesti Izraelita Hitközség Iskoláinak tanfelügyelője: Az Ifjúság dicsérete.
[346] *Új Élet* 1947. április 3. 8.Gellért Endre, a Pesti Izraelita Hitközség Iskoláinak tanfelügyelője: Az Ifjúság dicsérete.

is beszámolt. Történeti áttekintésében Gellérthez hasonlóan a „zsidótlanítás" nevelési elvét vetette a korábbi felső középosztálybeli zsidó elit szemére: „A chédereket, jesivákat, melyek avultak voltak, de zsidókat neveltek,[347] bezáratták egymás után, de modern szellemű iskolarendszert sem akartak."[348] A „zsidótlanítás" vádját használva állította szembe a szerinte ellentétes oktatási elveket követő zsidó szellemi elit és a gazdasági élet szereplőit (őket akkor amúgy is divatos volt általában mindenért hibáztatni).

> „A zsidó élet szellemi vezetői, mint Kármán Mór, Goldzicher Ignác, az elzsidótlanodás feltartóztatására terveket dolgoztak ki. Igy született meg a zsidó gimnázium terve, mely hivatott lett volna akkor az asszimiláció és a zsidó érdekek szintézisét megteremteni. Ők szálltak először sikra a teológiától független héber nyelv tanitásáért. A negativ szellemű zsidóság megakadályozta a zsidó gimnázium létesitését. Báró Ullmann Sándor, dr. Chorin Ferenc, dr. Mezei Ferenc mindent megtettek a zsidó gimnáziumi tervek megfojtására. 1919-ben nyílt meg végül is (a fel nem használt milliós alapitványok elértéktelenedése után) a kurzus nyomására a zsidó gimnázium Budapesten."[349]

Az ekkor még pestkörnyéki, újpesti zsidó lapban a helyi zsidó iskola tanára a tanév kezdetén az öntudatos „zsidóember" kinevelésének folyamatában három pillérre helyezte az iskola oktatási programját: a világi ismeretekre, a vallás tanításaira, de legfőképpen a zsidó népi kultúrára. Ez utóbbit az unikalitásra és kontinuitásra alapozott kulturális emlékezet jelentette.

> „...öntudatos, művelt zsidóembereket akarunk nevelni. (...) világi ismeretek mellett népi kultúránkkal is megismertetni a gyermeket. Többezeréves történelmünk nagyjainak, hőseinek, vértanuinknak, prófétáinknak, szellemi életünk kiválóságainak ismeretében tudatában lesz a gyermek, hogy méltán lehet büszke zsidóságára. (...) Zsidóember legyen ! – igen, e kifejezés legnemesebb értelmében szeretnők azzá nevelni, hogy magáévá tegye vallásunk tanításait, sohase feledkezzék meg a tizparancsolatról, mert annak szellemében igaz, becsületes emberként élhet."[350]

Murányi Miklós, az újpesti neológ közösség először megbízott, majd kinevezett cionista rabbija, a pészahi eseményeket követő időszak és az akkori ‚1947-es jelen között fedezett fel

[347] Az orthodox-hászid oktatási rendszert a cionisták a zsidó nemzeti mozgalom öntudatlan segítőjének tartották, amely megment az asszimilációtól. Lásd: Zima 2014. 243.
[348] *Új Élet* 1947. október 26. Az emancipációs nemzedék zsidó nevelési politikája.
[349] *Új Élet* 1947. október 26. Az emancipációs nemzedék zsidó nevelési politikája.
[350] *Szabad Ujpesti Zsidó Élet* 1947. augusztus-szeptember 9. Lőcsei Ferenc tanító: Tanév kezdetén.

párhuzamot. Szerinte mindkét időszak átmeneti, és akkor is új generációknak kell Erecbe vándorolniuk, de először meg kell szabadulniuk a galutlét okozta szolgaság érzésétől. Etnikai öntudattal és nemzeti küldetéstudattal felvértezett ifjúságot kell kinevelni.

> „Új nemzedéknek kellett felnőnie a 40 éves pusztai vándorlás alatt, mely nem ismerte a szolgaságot, mely szabad lélekkel és gondolkodással indulhatott el a zsidó nép hivatásának betöltésére. (..) Az új nemzedék, a pusztában született generáció, mely csak hirből ismerte a szolgaságot, méltónak találtatott az Ígéret Földjére való bemenetelre."[351]

7.6. Az iskola mint közösségmegtartó intézmény

A római katolikus pap és egyháztörténész Tomka Ferenc más kutatókhoz hasonlóan a család és az oktatási intézmények munkamegosztásában a szocializáció két szakaszát különbözteti meg. Elsődleges vagy primer szocializációnak nevezi azt, amelyben a gyermek az anyai, illetve a családi nevelés hatására az emberi közösség tagja lesz.[352] Furseth és Repstad szerint a primer szocializáció lényeges pontja még, , hogy a gyermek megtanul figyelni a közösség elvárásaira.[353] Tomka felfogása szerint viszont a másodlagos vagy szekunder szocializáció során, amely már az iskolában történik, az egyén a társadalomba, illetve annak adott csoportjaiba illeszkedik be.

Gellért Endre 1946-ban, az Új Életben még lelkesen írt a zsidó iskolák újjáéledéséről, látogatottságukról, mely jelzi, hogy a zsidó társadalom mennyire ragaszkodik sajt közösségéhez: „Ilyen kedvező még soha sem volt a zsidó iskolák látogatottságának aránya a nem zsidó iskolák tanulólétszámához viszonyitva." Ostorozta a korábbi zsidó iskolarendszert, amely nem tett meg mindent az ifjúság közösségtől való távoldása ellen és a vallási tanterv kidolgozásakor hebraizációt tette központi céljává:

> „... az uj vallástani tanterv a Bibiliára, a héber nyelv és a héber kultura tanitására épül. (...) A héber nyelv tanitására, meggyőződésünk, hogy az a gyermek, aki bizonyos ismeretanyagot népünk ujjáéledt nyelvén sajátitott el, az eddiginél sokkal nagyobb biztositékot jelent népünk közösségében való megmaradására."[354]

---

[351] *Szabad Ujpesti Zsidó Élet* 1947. március 1-3. Dr. Murányi Miklós mb. rabbi: Peszachi gondolatok.
[352] Tomka 1997. 27., Zima 2019. 239
[353] Furseth – Repstad 2006. 115., Zima 2019. 239.
[354] *Új Élet* 1946. március 14. 2. Gellért Endre: Újjáélednek zsidó iskoláink.

Egy évvel később – az elmúlt egy év tapasztalatának birtokában – Gellért a Szabad Ujpesti Zsidó Életben Tomka Ferenc fogalmi keretében elemezte a zsidó népnek „mint az emberiség értékes közösségének" fennmaradási esélyeit. Abból indult, hogy a soát követően a zsidó nemzeti lét megmaradását már csak belső veszély fenyegeti, így a megoldást is belül kell megtalálni, és ebben lehet kulcs szerepe a családnak „mint a közösség legkisebb egységének" és az iskolának. Ahogy korábban is írta: „Népünk jövőjének képviselője, a zsidó gyermek, részben az otthoni környezetben, a család körében, részben az iskolában járja végig a fejlődés útját."[355] Gellért szerint összhang kell a család és az iskola között, és olyan problémákat sorolt fel, amelyek azóta is generációról generációra felmerülnek a szekuláris zsidó szülők és a zsidó hagyományokat a tantervbe integrálni akaró zsidó iskola között.[356]

> „A gyermekek a zsidó iskolában megtanulják mik a jellegzetességei a zsidó életnek, megismerik a mindennapi zsidó élet szabályait, a hét csodálatosan szép és nyugalmat adó befejeződését: a szombatot, stb. Az iskolában megismerik az ünnepi szokásokat, szertartásokat, Széderestéről, sátorról, stb. hallanak, ugyanakkor otthon nem ismerik a szombatot, kenyeret esznek Pészachkor, egybeolvad az ünnep és a hétköznap. Ilyen körülmények között a fejlődő gyermek lelkének feltétlenül sebeket kell kapnia, mert az ellentétek következtében az egyik nevelői tekintélyt – vagy a tanítót, vagy a szülőt – hazugnak kell éreznie. A zsidó diákot sokszor jellemző bizonytalanság, idegesség és kapkodás oka nem utolsó sorban ebben keresendő."[357]

Gellért Endre gyerekes szülőket felvilágosító programokat akart indítani, melyeket a helyi közösség szervezett volna a rabbik vezetésével. Elsősorban nem szabálytanításra gondolt, „hanem az élettől pezsdülő népi szokások felújítására és a szokások kialakulását megmagyarázó zsidó kultúra ismertetésére", így a szülő is részesévé válhat a közösségi élménynek és a gyerek is.

> „.... megfelelő zsidó érzelmű nevelésben részesül otthon. A tudásanyagot – a szocializáció szekunder szakaszában –, a zsidó közösségi lét egyéb szegmenseit pedig már az iskolában kapná. Az iskolai tanítás héber dalokkal és a vallási élet gyakorlásával kiegészíti az otthon vallási nevelését. A modern héber nyelv megtanításával halottaiból támasztja fel a gáluti zsidóságot. A beszélt nyelv az élők nyelve, a beszélt nyelv az élő zsidóság nyelve. Az itt röviden vázolt szempontok is meggyőzhetik az olvasót arról, hogy a zsidóság további élete

[355] *Szabad Ujpesti Zsidó Élet* 1947. április, 9-10. Gellért Endre: Család és iskola.
[356] Budapesti zsidó iskolák ma is pont ugyanezekkel a kihívásokkal kerülnek szembe.
[357] *Szabad Ujpesti Zsidó Élet* 1947. április, 9-10. Gellért Endre: Család és iskola.

> az otthon zsidó nevelésétől és a vele szoros összefüggésben lévő zsidó iskolai tanítástól függ. Neveljük gyermekeinket zsidó szellemben és főként járassuk zsidó elemi- és középiskolába!"[358]

Az orthodox Aguda lapja, a *Kolénu*[359] szintén a zsidó oktatásban látta a zsidó megmaradás kulcsát. Az orthodoxia számára a soát következményeként létrejött vidéki szórványok jövője lett fontos kérdés, illetve ebben az esetben az, hogy miként lehet megoldást találni a falvakban maradt néhány zsidó gyerek közösségi oktatására-nevelésére? A Kolénu szerint fel kell számolni a szórványokat és nagyvárosi, leginkább fővárosi, oktatási központokat kell létrehozni, és a gyerekek lakhatási és oktatási költségeiből pedig a budapesti – és kevés gyerekkel rendelkező – zsidóságnak kell nagyrészt kivennie a részét: „Csak egy egységes alapra lehet a nevelést felépíteni és ennek az alapnak a felállításában, megszervezésében és fenntartásában az oroszlánrészt a budapesti zsidóságnak kell viselni" .[360] A költségek mellett az oktatók vallási elkötelezettsége is fontos szempont, bármilyen tárgyat tanítsanak is.[361]

> „Küzdenünk kell az ellen a felfogás ellen, amely különbséget tesz a melamed és a világi ismeretek nevelői között. Törekedni kell arra, hogy minden nevelői poszton megfelelő vallásos szellemű nevelő erő álljon."[362]

Lényegében az Aguda lapjához hasonló következtetésre jutott a kiskunhalasi vallásos cionisták lapja, a *Kol Amény* is[363]. Szerintük a világi tárgyakat tanító nem vallásos tanárok – ha nem is szándékosan – veszélybe sodorják a vallásos zsidó iskolák pedagógia céljait. A szekuláris közeg, a divatos modern tudományok elcsábíthatják még a vallásos szülők gyerekeit is, és éppen ez megy szembe a meghatározott misszióval.

> „A külszínen mi sem árulja el a belső ellenséget. Pedig ott van, észrevétlenül bár, de ott van! Minthogy ott van iskoláinkban. Mert a világi tárgyakat előadó egész más irányba neveli, anélkül, hogy ő ebben bűnös volna, anélkül, hogy tudatában lenne annak, hogy ő a tudományoknak nagyobb fontosságot tulajdonít, mint ahogy az valójában megérdemli.

---

[358] *Szabad Ujpesti Zsidó Élet* 1947. április, 9-10. Gellért Endre: Család és iskola.
[359] Hangunk (Zima)
[360] Vidéki gyerekeknek A Dob utca 35.-ben nem sokkal később létre is hoztak egy kis jesívát.
[361] A 2000-es évek legelején a budapesti orthodox zsidó iskolában (Amerikai Alapítványi Iskola) is állandó vita tárgya volt a nem vallási tárgyak tanítóinak vallásossága, illetve köze a zsidósághoz. (Zima)
[362] *Kolénu* (Poálé Agudat Jiszraél) 1947. szeptember 28. 2-3. B.C. Kárni: Hitközségi választások előtt.
[363] Népünk Hangja (Zima)

Szolgálatába[364] szegődött öntudatlanul olyan mértékben, mely a mi lelkivilágunk határaiba ütközött."

A másik vallásos cionista lap, a Hehaluc Hadáti szerint is csak vallásos zsidó taníthat vallásos iskolában, és nem a szabad szekuláris zsidó diákok szempontjait nézni, viszont a tanananyagnak meg kell felelnie a legmodernebb tudományos ismereteknek. Mindent meg kell adni, amit a modern világ adhat, illetve elvárhat.

„A Mizráchi keretében működő vallásos iskolák minden tekintetben különböznek a Talmud-Tórától. A világi stúdiumok jelentős helyet foglalnak el a Limudé Kodes mellett. A változásnak azonban nem az a célja, hogy nem-vallásos szülők gyerekeit öleljék fel ily módon az iskolákban. Mert jaj annak a vallásos iskolának, amely különös tekintettel van a vallástalanok követeléseire! Hanem a mi felfogásunk, hogy meg kell adjuk a gyermeknek mindazokat az ismereteket, amelyekre az életben szükségük van. Arra kell törekednünk, hogy a gyermek, aki befejezte tanulmányait, éppen tanulmányai révén alkalmas legyen minden tisztességes munka elvégzésére."[365]

7.7. A nevelés központi elemei: az átrétegzés és a Palesztina-kompatibilitás

Az Új Élet publicistái több cikkben lényegében átvéve a zsidóellenes sztereotípiákat átvéve, borochowi[366] alapon a zsidó társadalom egészségtelen, egyoldalú felépítésében látta az antiszemitizmus legfőbb okát. Szerintük nem volt elég kétkezi munkás vagy paraszt, sőt a korábbi egészségtelen rétegződés biológiailag is nyomorékká tette a zsidókat. Ezért üdvözli Gellért

[364] Kól Áménu. (Népünk hangja) (Kiskunhalas)Mizrachi 1947. május 2-3. A gyümölcsért való harc.
[365] Hecháluc hádáti (hápoél hámizráchi 1946. május 15 14-18. Jiszráél Jotkovszki: Vallási iskola – vallásos nevelés
[366] Borochowék szerint a modern antiszemitizmus leginkább a nagytőkések és földbirtokosok által lerontott hanyatló társadalmi csoportokra jellemző. Úgy vélték minél több társadalmi csoport megy tönkre, annál magasabbra fog csapni az antiszemitizmus hulláma, és csak az osztálynélküli szocialista társadalom végső győzelme fogja végleg megoldani a zsidókérdést. A zsidók kölönleges társadalmi helyzetük, a többségtől eltérő gazdasági szerkezetük, rétegződésük miatt azonban ez csak a távoli jövőben valósulhat meg. Ezen elvek alapján dolgozta ki a Po'alei Zion alapító atyja, Ber Borochow a munkások által vezette zsidó nacionalzmus ideológiai alapját. Borochow alapfogalma a marxista fogalmi keretben gyakran használt „termelési viszonyok" voltak. Szerinte az volt legfontosabb probléma, hogy nincs közös haza, ahol a zsidó munkások hasonló körülmények között dolgoznának, és így nem alkotnak egységes zsidó munkásosztályt. A zsidó társadalom esetleges átrétegződése ellenére a szétszóratásban a zsidó munkások sosem fogják normális helyüket megtalálni a helyi többségi társdadalom gazdasági folyamataiban, mert a többség versenytársat fog látni a zsidó munkásokban és elzárja őket a termelőeszközök birtoklásától. Vitakozott az anticionista zsidó szocialistákkal, akik szerint az osztályharc és az új gazdasági és társadalmi körülmények eltűntetik az antiszemitizmust. Lásd: Shimoni 1980.11. A borochowi álláspontot vegytisztán a marxista-cionista Hasomer Hacairhoz köthető *Haderech* (Az Út) A M.C.SZ. Borochow körének értesítője képviselte. Lásd például: *Haderech* 1945. május. 9. 1-3. A produktivizálás, *Haderech 1*945. május. 9. 11-12. Új zsidó közoktatást.

Endre[367] a már tárgyalt oktatási reformot, az új nyolcosztályos általános iskola létrehozását, melytől a baloldali cionista, borohowista felfogásnak megfelelően a zsidó ifjúság „produktivizálását" várta. A Pesti Izraelita Hitközség minden zsidólakta kerületben nyitott zsidó általános iskolát.

> „A zsidó társadalom fizikai munkára nevelését, a fizikai munka megszeretését várjuk az általános iskolakorszerű tananyag kiválasztásától. Már tízéves kortól az általános iskola felső osztályaiban minden tanuló, és itt éppen ezen van a hangsúly, megismerkedik a fizikai munka alapelemeivel, és a reális gyakorlati élet alapelemeivel."[368]

Az Új Élet a jövő zsidó oktatása következő kulcskérdésének – a zsidó társadalom átrétegzésével lényegében együtt – a Palesztina-kompatibilissé válást tartották, ezért zsidó szakiskolák alapítását szorgalmazták.

> „Ez az iskolatípus tehát az, melyre különösen a magyar zsidóságnak sokkal inkább van szüksége, mint bármilyen más középiskolára, mert a zsidó ifjakat olyan pályákra tereli, melyeket eddig elhanyagolt, vagy melyeket a helytelen társadalmi felfogás alapján másod- vagy harmadrendűnek tartott. Szüksége van az egész magyar társadalomnak és mondjuk meg őszintén különösen a kivándorlásra készülő zsidóságnak olyan iskolára, mely az általános műveltség mellett szaktudással látja el növendékeit és képessé teszi őket arra, hogy mindazon állásokat és tisztségeket elfoglalhassák, amelyek elnyeréséhez középiskolai érettségi bizonyítvány szükséges"[369] – írta 1946-ban az *Új Élet*.

A már többször idézett Richtmann Mózes – aki hosszú évtizedekig volt az izraelita tanítóképző vallástanára, és a Rabbiképző oktatója, és már a háború előtt is cionista volt, de nem vándorolt ki Izraelbe – a cionista ernyőszervezet lapjában a zsidó oktatást Magyarországon 1947-ben általában is csak átmeneti megoldásnak képzelte el. Szerinte az oktatásnak a zsidó ifjúság Erecbe vándorlás felé orientálásáról kell szólnia.

> „A zsidóságra nevelést a gálutban mindig csak előkészületnek tekinthetjük, akár foglalkozási átrétegződésről, akár a népi kultúra feltámasztásáról van szó. A megvalósítás csak a saját földön lehetséges. (...) A kormányzat nem ellenezné, hogy középiskoláinkat a mai időknek megfelelően sokkal gyakorlatiasabbá és produktívakabbá tegyük Erecre való

[367] Gellért a Pesti Izr. Hitközség Iskoláinak tanfelügyelője volt, és gyakran publikált baloldali cionista lapokban is.
[368] *Új Élet* 1946. november 28. 10. Gellért Endre: Az általános iskola és a zsidó társadalom átnevelése.
[369] *Új Élet* 1946. július 4. 15.Hollós Salamon: Milyen pálya felé irányítsuk gyermekeinket?

tekintettel. A zsidó nevelés célja más nem lehet, mint minél több emberbe beleplántálni az ereci gondolatot."[370]

7.8. Gyakorlati vagy ideológiai képzést kapjanak Palesztinába készülők

Kahán Nison a cionista ernyőszervezet, a Magyar Cionista Szövetség, a Zsidó Szemle Problémáinkról című lapjában úgy vélte, hogy a kivándoroltatás folyamatában a fiatalok vallási és ideológiai nevelése túl nagy szerepet kapott a gyakorlati felkészítés rovására, emiatt gyakran előfordult, hogy a frissen Magyarországról bevándorolt fiatal felkészületlenül került a Szentföldre, nehezen alkalmazkodott a palesztinai körülményekhez. Szerinte a cionista pártok közti felesleges ideológiai vita árt az Erecbe vándorlás és az ott helytállás ügyének.[371]

„...a magyar olék[372] nagy része nehezebben, kínosabb lelkitusák után tudja csak megszokni az új életkörülményeket és a nehéz munkára való átállítódást. Egyik fő oka ennek, hogy a magyar olé nem tud egyáltalán héberül vagy csak nagyon hiányosan, márpedig úgy a városban, mint a faluban a boldogulás előfeltétele a nyelvtudás. Ehhez járul a hachsara hiányossága. A magyar olék nagy részben semmiféle hachsarán[373] nem mentek keresztül és legkevésbé lelki előkészítésen. A mi magyarországi barátaink, amint ezt számos magyarnyelvű sajtóközleményből kiveszem, túlságosan nagy fontosságot tulajdonítanak a kivándorló ifjúság pártbeli nevelésének és fegyelmezésének és keveset törődnek az ifjúság kellő felvilágosításával, hogy mennyire küzdelmes, különösen a magyar olének a palesztinai munkáséletbe való beilleszkedés."[374]

Kahán Nisonnal szemben a baloldali cionista Hozer[375] szerzője, Cvi Wolf (Machleket Hanoár) álláspontja éppen ellenkezőleg az, hogy a legfontosabb az ifjúságnevelésben nem elsősorban a gyors kivándorlás gyakorlati előkészítése, sokkal inkább az ideológiai felkészítés a palesztinai szekuláris cionista eszkatológikus cél elérésére.

„Az elmúlt évek hachsarája nagyrészt az aliját megkönnyítő 'korridor' volt, de távolról sem az a hachsara, amely a reáháruló megvalósítás és hódítás előkészítéséhez vezetett volna. Ha

---

[370] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1947. július. 8-10. Dr. Richtmann Mózes: A hitközségi politika cionizmusa.
[371] Kahan Nison Palesztinából gyakorlati és nem ideológia szempontból mutatta be a Magyarországról frissen bevándorló fiatalok problémáit.
[372] újbevándorlók
[373] felkészítő tábor
[374] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1947. augusztus 3-4. Dr. Kahan Nison: Ahogy én látom.
[375] A Hozer társkiadója a Hanoar Hacioni alapesetben nem tekinthető baloldalinak, de a kifejezetten jobboldali revizionista-cionista Betar kivételével mindegyik zsidó lapot uralta a marxista-baloldali diskurzus.

beismerjük ezeknek az állításoknak a valóságát, úgy kétségtelen, hogy elsőrendű feladatunk visszahelyezni az ifjúsági mozgalmak munkájának fókuszába programja koronáját a nevelést. Azok az ifjúsági mozgalmak, amelyek hachsarára küldik chavérjaikat, már a kénben (fészekben) kell, hogy ráneveljék őket, felismertessék velük, belérögzíthessék a tudatukba, hogy nem az a chaluc, aki munkáért megélhetésért megy Erec Jiszraelbe, hanem a chaluc a nemzetmegváltó gondolat megvalósítója. A kén-élet egy előzetes hachsara, lelki és szellemi felkészültség kell, hogy legyen, hogy megfelelővé tegye chavérjait arra a történelmi szerepre, amely Erec Jiszraelben reájuk vár"[376] – hangsúlyozta 1947-ben a Hozer.

Schönfeld Zsuzsi[377] a cionista ernyőszervezet lapjában Zsidó Szemle Problémáinkban című lapjában, a még a vita kirobbanása előtt a két álláspont szintézisét képviselte, és az ernyőszervezet működési logikájából kiindulva nem akart cionista irányzatok és pártok ideológiai vitájában állást foglalni. Szerinte egyszerre kell a zsidó fiataloknak ideológiailag és fizikailag alkalmassá válniuk az erecbe vándorlásra, és nem tett minőségi különbséget a két oktatási cél között.

„Helyesen van így (...) minél hatalmasabb számú ipari és mezőgazdasági munkás héber nyelvet és kultúrát, zsidó történelmet ismerő, testben és lélekben egyaránt erős, fegyelmezett zsidó ifjúság kerül ki. (...) Erecbe az a fiatalság alijázzon, amely átérzi, hogy a közösség érdekében, a zsidó népért ott künn plusz-munkát, plusz-áldozathozatalt kell vállalni!"[378]

7.9. Erecközpontú vallásos cionista nevelés

A vallásos cionista Mizrachi lapja a Göula szerint a vallásos nevelés kizárólag, zsidó nemzeti, azaz héber nyelven lehet teljes és tökéletes. Pedagógiatlannak és elavultnak tartották a hagyományos jesvákban három nyelven zajló Biblia- és Talmudoktatást, szerintük az oktatás legfontosabb feladata – különösen az ereci országépítés időszakában – hebraizáció.

„Szimpatikussá kell tennünk előttük valláskultúránkat, le kell dönteni a válaszfalakat, amely köztük és a héber szövegű tanítási anyag között van, és ami általános elv manapság, tegyük azt gyakorlattá nevelésükben is: szabadítsuk fel minden nyűg és teher alól, adjuk vissza az

[376] *Hozer* A Hanoar Hacioni és a Haoved Hacioni értesítője 1947. szeptember 12. 2–4.Cvi Wolf (Machleket Hanoár): Ros Hasana.
[377] Schönfeld Zsuzsi Schönfeld Józsefnek, az 1911-1938 között megjelenő cionista Zsidó Szemle főszerkesztőjének volt a lánya.
[378] *Zsidó Szemle Problémáinkról* 1947. január 2. Schönfeld Zsuzsi: „Bead Cijon Veámménu!" (Cionért és népünkért).

ősi szent héber nyelvet az őt megillető jogos tulajdonosának, a zsidóságnak, hogy végre felszabadulva járhassa élet útját, hogy fektében, keltében, jöttében, mentében úgy beszéljen és azt beszélje, amit csak ezzel a nyelvvel lehet a legszabadabban és a legszabatosabban kifejezni."[379]

A mizrachisták a magyarországi maradék orthodox zsidóságra is ki akarták terjeszteni térítő tevékenységüket. Azt hirdették, hogy a legifjabb generációk vallásosságának ők az egyedüli letéteményesei.

„Az egész világon elismert és bebizonyított tény, hogy Erecben a vallásosságot, a Tóratanítás szellemét, annak intézményeit és iskolahálózatát kizárólag a Mizrachi teremtette meg. De itt Budapesten is a felszabadulás óta a hitközség zilált és lerombolt állapotából ismét virágzó hitközséggé fejlesztette a Mizrachi."[380]

A zsidó ifjúságnevelésben és a fiatalok közösségi életre szoktatásában különleges szerep jut a mádrihoknak, esetünkben ifjúsági vezetőknek, akik nemrég nőttek ki a gyerekkorból vagy a gyerekkor végén járnak. Az elv lényege, hogy fiatal tanít fiatalt. A fiatalok alijára felkészítésében a vallásos cionisa Hecháluc Hádáti a mádrih-hiányra hívta fel a figyelmet, amit a tömeges kivándorlás okozott.[381] A cikk írója úgy vélte, hogy legalább a „pánikaliját" kellene megszűntetni, és meggyőzni a chalucjelölteket, hogy ugyan bár a „galutélet" továbbra is bizonytalan, de egy felkészült, kiképzett mádrih rendkívül hasznos tagja a cionista mozgalomnak. Fontosnak tartotta még, hogy a mádrihokat a legfiatalabb generációkból kell toborozni, a húsz év alattiakból, mert ők gyorsabban teszik túl magukat a borzalmakon, mint a fiatalabbak. A Hechaluc hádáti az egymást követő generációk hagyományos zsidó értelmezéséből vezette le, hogy az ő korosztályuk csak tökéletlen követői elődeiknek, ezért az egyetlen feladatuk, hogy legalább méltók legyenek hozzájuk.

„Lássuk be, hogy mi megközelítőleg sem érjük el azt a szellemi nívót, - Tóra, ávoda és kibbuc tekintetében – amelyet egy chalucnak el kell érnie. Igyekezzünk minél többet tanulni elődeinktől, akik valóban fel tudták magukat áldozni Erecért és ebben a szellemben neveljük

[379] *Göula* 1946. május 10. J.K.: Lilmód Ul'láméd.
[380] *Doár Mizrachi* 1946. november 22. 1-2. Bunczel Méir: Orthodox testvérek, hozzátok szólunk.
[381] A kifejezetten Palesztináról szóló fejezetben már tárgyaltam a tömegalija vagy minőségi alija kérdéset. A Hehaluc Hadáti 1946. május 15-iki száma lényegében ezzel a problémával foglalkozott.

azokat, akiket a mozgalom ránk bízott, hogy legalább azok ne okozzanak csalódást az új egészséges ereci Jisuvnak."[382]

7.10. A lánynevelés új céljai

A cionista Zsidó Szemle már 1917-ben úgy vélte, hogy a lánynevelés „egyike a legfontosabb nacionális feladatoknak". Szembeállították a közép-európai, modern, polgári, akkulturált lány típusát a pólisi (hászid) lányával a zsidó külső és belső jegyeket magán viselő keletit és az asszimilált nyugatit: „nyugaton a zsidó leány átlagtípusa egy reménytelenül felületes teremtés."[383] A lánynevelés tehát a 20. század elején is foglalkoztatta a zsidó sajtót, de a polgári világ keretein belül. A cionista sajtó sem kérdőjelezte meg az anya elsődleges szerepét a gyerek nevelésében, és nem akarta átrendezni a polgári család működési elveit. Az eltérés a hangsúlyokon volt, hogy mire kell tanítania az anyának a gyerekét: akkulturációra vagy zsidó nemzeti egyediségre.

A soá után, ahogyan a nőideál változott és a családi munkamegosztást is új modellek szerint kívánták a főáramban lévő baloldali gondolkodók rendezni, úgy változtak a lánynevelés főbb szempontjai, illetve céljai, amelyek – mint mindig – ezúttal is keveredtek a régiekkel. Ezek a változások a zsidó sajtóban, melynek e tekintetben a neológ lánynevelléssel kapcsolatos cikkei az érdekesek, jól nyomon követhetők.

1947. április 3-án az Új Életben Szemere Samuné: Nők a közéletben – nők a felekezeti életben című, ebben a fejezetben már idézett cikke, mely a nők szerepének változását tárgyalta a zsidó közösségen belül. Ugyanebben a számban pár oldallal tovább az *Új Élet* tudósított Szemere Samuné a lánynevelés általa legsürgetőbbnek vélt kérdéseiről tartott előadásáról. Úgy gondolta, hogy miután a nő a férfival jogilag már egyenrangú, ezért a nőnevelésben is a testileg-lelkileg egyenrangúvá válás az egyik fontos szempont. A közoktatásban pedig a polgári világra jellemző, a családi otthonról gondoskodó nő helyett, a munkaerőpiac bármely területén helytálló nővé képzést kell célul kitűzni.

„Az eddigi nőnevelés, mégha pályára is készitett elő, elsősorban a család, az otthon számára nevelt. Ma azonban a nevelés homlokterében a közösség számára való nevelés kell, hogy álljon. Az igy nevelt teljes emberré vált nő az otthon a család számára is értékesebbé válik.

---

[382] Hecháluc hádáti (hápoél hámizráchi) 1946. május 15 22-23. M. Rachmann: A Mádrich-probléma.
[383] *Zsidó Szemle* 1917. december 14. 1-2. Igazi nacionalista lányok. Zima 2014. 238-246.

> Minden leánygyermeket kenyérkereső pályára kell nevelni. A pályaválasztásnál a rátermettség legyen irányadó. A pályák tekintetében a demokráciákban nagy átértékelések történtek. Nincs többé előkelő pálya és lenézett pálya. A szülő gyermeke pályaválasztásánál elfogulatlanul járjon el."[384]

A lánynevelés másik szempontja a nőknek a zsidó közéletben megváltozott szerepe. Szemere Samuné szerint a zsidó közösségi érzés, a magabiztos és pozitív zsidó önkép, az elkötelezettség Palesztina iránt kell álljon a lánynevelés fókuszában.

> „Fejlesszük ki lelkében a hagyományok tiszteletét. De ha e téren teszünk is engedményt, a zsidó öntudat kifejlesztésében semmi engedményt se tehetünk. Miközben önkritikára neveljük s tudatossá tesszük benne, hogy a zsidó egyén hibáiért a zsidóságot egyetemlegesen szokták felelőssé tenni, sohase halljon környezetében önantiszemita kijelentést. Pozitiv zsidó tartalmat adnak a léleknek a különféle zsidó ifjusági mozgalmak. Helytelen volna ezektől a serdülőt elzárni. Ha vannak itt a leánynevelés szempontjából elháritandó jelenségek, a meggyőzés, felvilágositás eszközeivel kell tárgyalni róla. Végül felhívta az előadó a szülők figyelmét a Palesztina iránti szeretetre."[385]

7.11. A jesívák helye az új világban

A vallásos cionista Mizrachi felfogásával szemben – amely szerint a jesívarendszer elavult – a magyarországi orthodox Agudasz Jiszróel lapja, a Darkenu szerint a Tórahű vallásos nevelés intézménye csak a jesíva lehet. Ebben az esetben a lap a hagyományos, vallásos oktatási rendszert felelteti meg a kontextusnak.

> „A Jesivák a mi legfőbb iskoláink, legfontosabb és legmagasabb intézményünk, legdemokratikusabb intézetünk, amelyek padjait legérettebb és legbecsesebb ifjaink töltik meg. (…) Mi tudjuk mit jelent a Jesiva a zsidóság életében a múltban és mit jelent ezen katasztrófa után a jövőben. Valljuk és hisszük szívünk minden dobbanásával: Jesivák és chederek nélkül nincs zsidóság. kipusztul minden, ami a zsidóságban szép és fenséges, amelyért még élni érdemes." – írta 1946 júliusában a Darkénu.[386]

[384] *Új Élet* 1947. április 3. 16. A zsidó leánynevelés kérdései.
[385] *Új Élet* 1947. április 3. 16. A zsidó leánynevelés kérdései.
[386] *Darkénu* 1946. július/ 7-8. „Mória" vagy a Tóra-nemzeti nevelés alapjai.

A következő cikket is a megfelelési kényszer vezette. A hagyományos közép-európai orthodoxiának egyre nehezebb volt felvennie a versenyt a modern külvilággal. A soát követően a vidéki jesívák eltűnésével, az orthodox életmód fokozatos ellehetetlenülésével, illetve a vallásos cionista kihívással szemben kellett megvédeniük a jesíva intézményét.

> „A Jesiva a mi egyetemünk, a mi alma materunk, a legdrágább anya, mely bennünket állandóan táplál, amelyen keresztül mindig újra megerősödünk, amely bennünket fenntart és éltet, amelyből a zsidóság fenntartó ereje állandóan árad. (...) Mi tudjuk, mit jelentett a Jesiva a zsidóság életében a multban és mit jelent ezen katasztrófa után a jövőben. Valljuk és hisszük szívünk minden dobbanásával: Jesiva és Chéderek nélkül nincs zsidóság."[387]

Összességében elmondható, hogy a második világháború után Magyarországon a családdal, a családi szerepekkel kapcsolatban megjelenő új ideálok és trendek a zsidó sajtódiskurzusokban is feltűntek. A lapok szerkesztői érteni vélték például a nők megváltozott helyzetét a társadalomban, de velük kapcsolatos régi beidegződéseik nem tűntek el. A cikkekben továbbra is jelen voltak hagyományosan a nőkre jellemzőnek tartott sztereotip elképzelések a belső és külső tulajdonságokról, amelyeket szembeállítottak a férfiaknak tulajdonított szellemi fölénnyel állítottak szembe.

A családot továbbra is a közösség fennmaradása szempontjából legfontosabb és legkisebb egységnek gondolták, és az óriási veszteségek pótlására kidolgozott csoportmegtartási stratégiák egyértelműen etnikai (törzsi, faji) jelleget mutattak.

Az zsidó oktatási alapelvek is a zsidóság, mint nép fennmaradását voltak hivatottak szolgálni, fókuszukban a pozitív zsidó önkép felépítésével, a mindent túlélő és mindig újra kezdő zsidó típusával. Az oktatás szintjén fogalmazódtak újra az otthon kapott világképek és nyertek újabb jelentést a családi neveltetésben elsajátított fogalmak. Az áthangolódás helye iskola volt.

Az oktatási célok kitűzésére természetesen hatottak a korszak divatos ideológiái is, amelyeket próbáltak megfeleltetni a zsidó hagyománynak. Ezek a zsidó iskola, az oktató, a diák

[387] *Darkénu* 1946. szeptember-október 17-20. Hirtenfeld Mihály: Jesíváink.

és szülők kapcsolatában akkor felmerülő problémák ma is a 21. századi zsidó oktatásban is jelenl évő kihívások.

8. Zárszó

A dolgozatban vizsgált sajtódiskurzusok társadalmi közegükben szemlélendők, a korábbi és a párhuzamos újságírói stratégiák figyelembevételével. A publicisták ugyanis nem tudják függetleníteni magukat az általános közbeszédtől és azoktól a toposzoktól, amelyek korukat, illetve korábbi szocializációjukat meghatározták. A jelentés adás, a cselekvések és szavak mögöttes tartalmai örökölt hagyományok. Schütz elméletének értelemben[388] készen kapjuk őket és a kölcsönös cselekvést és megértést teszik könnyebbé számunkra. Az egyén csak töredékes mennyiségben hoz létre mögöttes jelentéseket. Számára azt teszi érthetővé, hogy az új domináns társadalmi diskurzus új fogalmai adott beszédszituációban a régi tartalmak mentén nyernek értelmet. Jelen vannak az újabb jelentések is, a folyamatos törekvés is a jelentések elsajátatítására, amire Geertz is reflektál,[389] de a mindennapi használatban a korábbi tartalmak felszínre kerülése a meghatározó.

A sajtópropganda dinamikáját vizsgálva a médiakutató történész Z. Karvalics László a sajtótörténeti írásoknak három korszakát különböztette meg. Szerinte ezen korszakok képviselői nem feltétlenül kronologikus sorrendben váltják egymást, vannak köztük átfedések, sőt mind a három korszak módszerei ma is jelen vannak. Korszakolásában az első, az úgynevezett pozitivista szakasz, amely a sajtóforrásokat történeti rekonstrukcióra – az objektív valóság[390] újraalkotására – használja, így a sajtótörténetírás okvetlenül a hagyományos történetírás segédtudományává válik. Értelmezésében a második szakaszban a sajtótörténeti írások a gazdaságtörténet, a politikatörténet vagy a művelődéstörténet mellé sodródtak vagy velük hibrideket alkottak. Végül szerinte egy, az egész történetírásra általában is jellemző nézőpontváltozás hozta el a harmadik szakaszt, amelynek keretében a sajtótörténetírás „tágabb kontextusba helyeződik", s ebben sok más lehetőség mellett a befoglaló kontextusválságkonstrukciós, társadalomtörténeti, kulturális vagy ismeretelméleti is lehet befogadó kontextus. Úgy véli, hogy az előbbiek mellett befogadó diszciplína lehet a média- és kommunikációelmélet, illetve a hozzá közel álló információtörténet

[388] A tudáskészlet szerveződéséről lásd: Havrancsik 2023. 273-329.
[389] Geertz 1994. 172.
[390] James Clifford szerint mivel a kutató sohasem lehet semleges vagy kívülálló, mert értelmező közösségének tagjaként ír, a múlt objektív valósága nem megismerhető, így szinte értelmetlenné válik az objektív-szubjektív szembeállítás is. Lásd: Clifford 1986. 7., Zima 2013. 116, Cliffordhoz hasonlóan Rabinow is kételkedett az objektív valóság megismerhetőségében, és hasonló kételyt fogalmazott meg általában az abszolút igazság létezésével kapcsolatban is, mert ahhoz a társadalom történeti korszakonként eltérően viszonyult. Rabinow 1986. 237., Zima 2013. 117.

is. Érvelésében a sajtó „az információs üzemek egyik fajtája, mely az információáramlásban különleges szerepet tölt be”.[391]

Z. Karvalics a sajtó szerepét az információáramlás és információ közvetítés szempontjából vizsgálja. Problémafelvetése szerint, ha az élő rendszerek vizsgálatakor élőlények és élettelen környezetük teljes, egybefüggő kapcsolatrendszerét tekintjük ökoszisztémának, mint adott mértékű önszabályozásra is képes nyílt rendszert, akkor a társadalmi cselekvők és az ő információs környezetük teljes kapcsolatrendszerét nevezhetjük információs ökoszisztémának. [392]

Ha tehát a Z. Karvalics László által Magyarországon talán egyedül használt „információs ökoszisztéma” fogalmi keretében, illetve leginkább annak alkotóelemei felől vizsgáljuk a korszak zsidó felekezeti és mozgalmi lapjait, akkor szüntelen változást és átalakulást tapasztalhatunk. Forrásunk persze csak azokról az „aktorokról” lehetnek, „akik az információáramra hivatásszerűen gyakorolnak hatást vagy kerülnek vele kapcsolatba”,[393] esetünkben a lapok cikkíróiról, szerkesztőiről és a mögöttük álló felekezeti, illetve mozgalmi elitcsoportokról. A lapokba írók között vannak olyanok, akik korábbi évtizedekben is meghatározó szereplői voltak a zsidó közéletnek, és persze vannak az elitekhez frissen csatlakozott újak is. A változás másik tényezője a folyamatos – különösen a zsidó középosztályra jellemző – kivándorlás: az egyik héten még cikket ír, a következő héten már nincs az országban.

Z. Karvalics rendszerében „az információs ökoszisztémában áramló tartalmak kapcsolják össze az aktorokat az artefaktumokkal, azonos csatornákon nagyon sokféle információ közlekedhet, nagyon sok fajta funkcióval.”[394] (olvasókkal), míg a vizsgált korszakban a tartalmat az egyirányba haladó politikai, társadalmi, gazdasági környezet is befolyásolja. Az artefaktumokról nem lehet forrásunk, de a kivándorlási trendek alapján ezekkel összefüggésben is következtethetünk az információs ökoszisztéma állandó változására.

A bevezetésben azt a kérdést fogalmaztam meg, vajon a zsidó sajtódiskurzusokban 1945 után bruneri alapon a régi mechanizmusok, keretek, narratívák, „áramló tartalmak” teljesen eltűntek, és helyükbe előzménynélküli újak léptek, vagy esetleg hibrid narratívák jöttek létre Nagy Ágnes által kutatott lakásbeadványokhoz hasonlóan? A források alapján azt kell mondanom, hogy

[391] Z. Karvalics 2014. 7-8.
[392] *Z.* Karvalic*s* 2014. 10.
[393] Z. Karvalic*s* 2014. 10.
[394] Z. Karvalics 2014. 10.

a kontextus változása és a soá hatása miatt régi és az új narratívák között valóban megfigyelhető egy éles váltás. Ám a régi nem tűnt el és a narratívák nem is keveredtek egymással, sokkal inkább az történt, hogy az új rárakódott a régire, és mint a bevezetésben írtam, az elemek, a toposzok átkontextualizálódtak, a szintaxis változott, de az alap amelyből építkezett, az nem.

9. Források

Közreadott források

Bibó István összegyűjtött írása. Szerkesztette: Dénes Iván, Kaligram, Budapest. 2016.

Gyömrei Sándor: Az utazási kedv története. Gergely R. Kiadása, Budapest, 1934.

Hahn István: A próféták forradalma. In: Hahn István: A próféták forradalma, vallástörténeti és történelmi tanulmányok - Zsidó tudományok. Múlt és Jövő Budapest, 1998. 181-201.

Korein Dezső: Mi az oka a zsidógyűlöletnek? III. kiadás. A jólelkű keresztény közvélemény felvilágosítására, Budapest, 1935.

Kőrösy Ferenc: Egy asszimiláns zsidó cionizmusa, Springer Nyomda, Budapest. 1944.

Magyar Kommunista Párt Politikai Akadémiája, 1946.

Mihalovics Zsigmond: A világi apostolkodás kézikönyve. Szent István Társulat, Budapest, 1942.

Singer S. Leó: Kötelességtan. Lévai Izsó Könyvnyomdájában, Rimaszombat. 1907.

Szabolcsi Lajos Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881-1931). MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest. 1993.

Szécsi János, Az ittfelejtett nép, Magyar Enciklopédisták Társasága, Budapest, 1945.

Wesselényi Miklós, A Harmadik Birodalom bukása, Magyar Téka, Budapest, 1945.

Közgyűjtemények

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (MILEV)

Szegedi Zsidó Hitközség (SZZSH) Archívum

Országos Széchenyi Könyvtár (OSZK)

OR-ZSE Könyvtára

Sajtóforrások

Achdut

Betar

Chaluc Dror-Habonim Hanhaga-Harasit (Kiadja a M.C.Sz. Dror-Habonim marxista-cionista ifjúsági mozgalom. Chavérjainknak (tagjainak – Z.A.) kézirat gyanánt.

Chérut (Kiadja a Hisztadrut Hanoar Hacioni B'Hungaria Machleket Hatarbut) (Kézirat gyanánt

Dapim Lömadrich (Kiadja a Machleket Tarbut sel Gordonia Makabi Hacair b'Hungaria, Grodonia Makabi Hacair cionista szocialista ifjúsági mozgalom)

Darkenu

Doar Mizrachi

Egyenlőség

Értesítő. Kiadja a Cionista Munkásegység Pártja. (Miflaga Leachdut Haavoda Poálé Cion)

Göula

Haderech (Az Út) A M.C.SZ. Borochow körének értesítője

Haladás

Hecháluc hádáti (hápoél hámizrách)

Hozer

Huszadik Század

Jelenünk és Jövőnk

Kól Áménu (Népünk hangja) (Kiskunhalas)

Kol Haoved

Kolénu (Poálé Agudat Jiszraél)

Magyar Nemzet

Magyar Zsidók Lapja

Múlt és Jövő

Sabbaton

Szabad Nép

Szabad Szó

Szabad Ujpesti Zsidó Élet

Új Élet

Új Ember

Új Kelet

Válasz

Zsidó Szemle

Zsidó Szemle Problémáinkról

Zsidó Út

10. Felhasznált irodalom

Abrevaya Stein, Sarah:
2004 Making Jews Modern The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis.

Ágoston György:
1952 A kommunista nevelés fogalma és szerepe a szocializmus építésében. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Arad, Lily:
2015 'Realising a Dream – Emperor Franz Joseph I and his Peoples at the Austrian Hospice in Jerusalem'. In: Markus Bugnyar – Helmut Wohnout (ed.): *At Home in the Orient – The Austrian Hospice in Jerusalem.* Verlag Geschichte und Kunst, Vienna. 251–280.

Abrevaya Stein, Sarah
2004 *Making Jews Modern* The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires. Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis.

Anttonen, Pertti J.:
2005 *Tradition through Modernity* Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship. Finnish Literature Society, Helsinki.

Apor Balázs:
2020 Kommunikáció és rítusnyelv. Személyi kultusz és kommunista nyelvhasználat. In: Sólyomfi Andrea Hanna – Virányi Péter (szerk.): A propaganda propagandája. Propagandaszociológiai szöveggyűjtemény. Gondolat Kiadó, Budapest. 2020. 237–244.

Apor Péter:
2006 Történeti antropológia. In: Bódy Zsombor-Ö. Kovács (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe József*. Osiris Kiadó Budapest. 449–472.

Assmann, Jan:
1999 *A kulturális emlékezet.* Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

Azaryahu, Maoz:
1996 Mount Herzl: The Creation of Israel's National Cemetery. In: *Israel Studies* volume 1, number 2. 46–74.

Balázs Edit:
2013 A zsidó nő szerepváltozása az "Egyenlőség" tükrében (a 20. század első felében). *Hacofe* https://regi.or-zse.hu/hacofe/vol7/balazsedit-zsidono-egyenloseg2013.htm

Bányai Viktória – Gombócz Eszter:
2015 Budapesti zsidó iskolák a holokauszt után, 1945–48. *Új Pedagógiai Szemle* 2015/7-8. https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/budapesti-zsido-iskolak-a-holokauszt-utan-1945-48

Bali János:
2022 *A magyar nemzet etnológiája.* ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest.

Barna, Gábor:
2015 Pilgrimages in Hungary Ethnological and Anthropological Approaches. In: Albera, Dionigi and Eade, John (eds): *International Perspectives on Pilgrimage Studies Itineraries, Gaps and Obstacles.* Routledge, Taylor & Francis, New York. 95–110.

Beke Zsolt
2023 Norma kontroll, közösségi kontroll a hagyományőrző, orthodox zsidóságban 1945 után. *Hurban* 2023/1 182–208.

Bódi Lóránt:
2024 „Én kifricskázni való klerikális lettem. *Szombat* https://www.szombat.org/tortenelem/en-kifricskazni-valo-klerikalis-lettem.

Bruner, Edward M.:
1999 Az etnográfia, mint narratíva. In: Thomka Beáta (szerk.): Narratívák 3. A kultúra narratívái. Kijárat, Budapest. 181–196.

Cichopek-Gajraj, Anna – Dynner, Glenn:
2021 Pogroms in Modern Poland, 1918–1946 In: Eugene M. Avrutin and Elissa Bemporad (ed.): *Pogroms.* Oxford University Press, Oxford. 193–223.

Clifford, James:
1986 Introduction. Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography [experiments in Contemporary Anthropology] Ed. Clifford, James, Marcus, George E. University of California Press. 1–26.

Cora Zoltán:
2007 Összehasonlító módszer a mai európai történettudományban. *Aetas* 22. évf. 2007. 2. szám 174–179.

Czoch Gábor:
2006 A mentalitástörténet. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó Budapest. 473–499.

Dubin, Lois C.:
2005 Enlightenment and emancipation. In: de Lange, Nicholas–Freud-Kandel, Miri (eds): *Modern Judaism*. An Oxford Guide. Edited by. Oxford University Press, Oxford. 29–41.

Eisen, Arnold M.:
1994 Rethinking Jewish Modernity. In: *Jewish Social Studies*, *New Series 1994/1.* 1–21.

Eisen, Arnold M.:
1997 *Rethinking Modern Judaism* Ritual, Commandment, Community. The University of Chicago Press, Chicago – London.

Eriksen, Thomas Hylland
2006 Kis helyek- nagy témák. Bevezetés a szociálantropológiába. Budapest: Gondolat Kiadó.

Eriksen, Thomas Hylland
2008 *Etnicitás és nacionalizmus.* Antropológiai perspektívák. Gondolat Kiadó, PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. Budapest-Pécs.

Fejérdy András
2022 Serédy Jusztinián és az emberi jogok védelme. In: Szelke László (szerk.): *Mártírok és embermentők.* Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Kiadója, Budapest. 15–43.

Falser, Michael:
2015 Cultural Heritage as Civilizing Mission: Methodological Considerations. In: Falser, Michael (ed): *Cultural Heritage as Civilizing Mission.* From Decay to Recovery. Springer, Heidelberg. 1–33.

Fekete Ferenc
2020 A reklám és a propaganda. In: Solyomfi Andrea Hanna – Virányi Péter (szerk.): A propaganda propagandája. Gondolat Kiadó, Budapest. 119–123.

Fenyves Katalin:
2010 Képzelt asszimiláció? – Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe. Corvina Kiadó, Budapest.

Fenyves Katalin
2024 Zsidó lojalitáshierarchiák változásai. A lojalitás mint fogalom és mint értelmezései keret az újabb társadalomtudományos kutatásokban. In: Fenyves Katalin – Glässer Norbert – Zima András (szerk.): *A szétszóratás útján. A zsidó lojalitáshierarchiák változása*. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Solymossy Sándor Egyesület, Szeged. 11–32.

Freud-Kandel, Miri:
2005 Modernist movements. In: Nicholas de Lange & Miri Freud-Kandel (eds.): *Modern Judaism*. An Oxford Guide. Oxford University Press, Oxford. 81–92.

Frydel, Tomasz:
2023 The Polish Countryside as a Gray Zone: Village Heads and the Meso Level of the General Government, 1939–1945. *East European Politics and Societies, Volume 37, Issue 1.* https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0888325420977651

Frojimovics Kinga:
2008 Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950. Balassi Kiadó, Budapest, 2008.

Furseth, Inger – Repstad, Pal:
2006 *An Introduction to the Sociology of Religion*. Classical and Contemporary Perspectives. Ashgate, Berlington.

Geertz, Clifford:
1994 *Az értelmezés hatalma.* Századvég Kiadó, Budapest.

Gellner, Ernest:
1995 Introduction. Notions of Nationalism. Edited by Sukumar Periwal. Central European University Press. Budapest. 2–6.

Gianone András – Kleistenitz Tibor:
2017 A katolikus nagygyűlések Magyarországon. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

Glässer Norbert
2012 Ateresz z'kénim. A vallási szocializáció családképe a két világháború közötti budapesti orthodox zsidó sajtó diskurzusaiban. In: Csipak Zoltán (szerk.): *Pléróma (1947–2012): dr. Rokay Zoltán 65. születésnapján szabadkai, óbecsei és budapesti tanítványai.* Lux Color Printing - Szulik Alapítvány, Óbecse. 65–96.

Glässer Norbert:
2014 *Találkozás a Szent Igazzal. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádik-képe 1891–1944.* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 40., MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport A vallási kultúrakutatás könyvei 8.) Gabbiano Print Kft. Nyomda és Kiadó – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

Glässer Norbert:
2015 Kállói Szent Pap. Egy neológ izraelita integrációs narratívum a Horthy-korszakban. In: Glässer Norbert (szerk.): Mózes kőtáblái a hármashalmon. Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 189–210.

Glässer Norbert:
2020 „Királyunkat kit Mózesként rendeltél…”: Királytisztelet, konfesszionalizálódás és állampatriotizmus az izraelita felekezetei sajtóban 1944 előtt” Budapest, Monarchia Kiadó.

Glässer Norbert:
2024. Ítéljetek! - Beszédmódok a zsidótörvények izraelita apologetikájában. In: Fenyves Katalin – Glässer Norbert – Zima András (szerk.): *A szétszóratás útján. A zsidó lojalitáshierarchiák változása*. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Solymossy Sándor Egyesület, Szeged. 117–174.

Glässer Norbert – ZimaAndrás:
2009a Változatlanság a változásban. A két világháború közötti budapesti zsidó csoportok önképe a megváltozott kárpátmedencei határok függvényében. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2009/1–4. 35–62.

Gleszer Norbert – Zima, András:
2009b Ráció és vallás: Hagyományracionalizálás és tradicionalitásra való törekvés a 20. század első felének magyar nyelvű budapesti zsidó hetilapjaiban. *Korunk* (Kolozzsvár). 89–96.

Glässer Norbert – Zima András:
2015 The emperor-king’s Hungarian Maccabees: The components of Hungarian Jewish First World War propaganda. In: Z., Karvalics László (szerk.) Information History of the First World War. L'Harmattan Kiadó, Budapest (2015) 149–168.

Glässer Norbert – Zima András:
2015 Magyar Makkabeusok a császár-király seregében – A dinasztia és nemzet iránti hűség összeegyeztetése. In: Glässerné Nagyillés Anikó – Glässer Norbert (szerk.): *Mózes kőtáblái a hármashalmon.* Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 79–100.

Granasztói Péter:
2000 Munkaidő, szabadidő, szórakozás. A társadalmi idők átalakulása a 19. században és a 20. század első felében. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A megfoghatatlan idő.* Tanulmányok. Tabula könyvek 2. Néprajzi Múzeum, Budapest. 103–117.

Gyáni Gábor:
2002 Történészdiskurzusok. L'Harmattan, Budapest.

Gyáni Gábor:
2006 A történetírás fogalmi alapjairól. Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerkesztette: Bódy Zsombor-Ö. Kovács József. Osiris Kiadó Budapest. 11–53.

Gyáni Gábor:
2025 Zsidó identitás, integráció és az antiszemitizmus kölcsönhatásai. In. Jakab Attila (szerk.) *Jákob sátrai, Izrael hajlékai.* Sokszínű lokális izraelita világok helytörténetiperspektívában a 19–20. század Magyarországán. (Hurbán különszám) Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, Budapest. 8–26.

Halász Csilla:
2013 *A nép művelése: agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején.* Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, Budapest.

Hall, John A.
1995 Nationalisms, Classified and Explained. *In. Notions of Nationalism*. Edited by Sukumar Periwal. Central European University Press, Budapest. 8–33.

Harbsmeier, Michael:
2006 Az útleírások, mint a mentalitástörténet forrásai. Gondolatok a kora újkori német útleírások történeti- antropológiai elemzése kapcsán. In: *Korall* 7. évfolyam 2006. november. 25–43.

Havrancsik Dániel:
2023 Az értelem genezise. Alfred Schütz tudományos életművének rekonstrukciója. ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest.

Hofer Tamás:
1988 Bevezetés. Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): Nemzeti kultúra és néprajzi kutatás. Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben. Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák 2. Tanulmánygyűjtemény, MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest. 7–19.

Jenkins, Richard:
1997 Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations. SAGE Publications London.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:
2007 Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok. Kossuth Kiadó, Budapest.

Kaplan, Marion A.:
2005 *Jewish Daily Life in Germany*. Oxford University Press, Oxford.

Karády Viktor:
1997 *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció.* Tanulmányok (konTEXTus könyvek) Cserépfalvi kiadása, Pécs.

Karády Viktor:
2000 Zsidó identitás és modernizáció, avagy az asszimiláció paradoxonai. In: Karády Viktor (szerk).: Zsidóság Európában a modern korban, Társadalomtörténeti vázlat (Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 249–281.

Karády Viktor:
2001 *Önazonosítás, sorsválasztás.* A zsidó csoportazonosság történeti alakváltozásai Magyarországon Új Mandátum, Budapest.

Karády Viktor – Kozma István:
2002 Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Osiris Kiadó, Budapest.

Kelemen Elemér:
2015 Fordulópont a magyar oktatás történetében. 70 éves az általános iskola. *Educatio* 2015/4 36–47

Kieval, Hillel J.:
2000 *Languages of Community*. The Jewish Experience in the Czech Lands.University of California Press. Berkely – Los Angeles – London.

Kiss Balázs:
2020 Missziótól marketingig. Fejezetek a propaganda elmetörténetből. In: Solyomfi Andrea Hanna – Virányi Péter (szerk.): A propaganda propagandája. Gondolat Kiadó, Budapest. 347–358

Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Tibor:
2000 *A magyar sajtó története*. MUOSZ Sajtókönyvtár, Budapest.

Komoróczy Géza:
2012 A zsidók története Magyarországon a középkortól 1849-ig. I. kötet. Kalligram, Pozsony.

Konrád Miklós:
2007 Music halls and Jewish identities in Budapest at the turn of the century. In: Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė and Larisa Lempertienė (ed.): *Jewish Space in Central and Eastern Europe*. Cambridge Scholars Publishing. 143–155.

Kontler László (szerk):
1993 *Túlélők* - Elitek és társadalmi változás az újkori Európában. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

Kovácsné Magyari, Hajnalka:
2020 Ideálok – szerepek – trendek : Nőképek változásai a Kádár-korban In: Szuromi, Rita (szerk.) *Doktorandusz Hallgatók IX. konferenciájának tanulmányai*. EKE Líceum Kiadó, Eger 147–160.

Kövér György:
2003 Középrend vagy középosztály(ok). Társadalomteremtő fogalomalkotás Magyarországon a reformkortól az első világháborúig (1119–1168). *Századok* 2003 (5).

Liebman, Charles S.:
1992 Tradition, Judaism, and Jewish Religion in Contemporary Israeli Society. In: Jack Wertheimer (ed.): *The Uses of Tradition.* Jewish Continuity in the Modern Era. The Jewish Theological Seminary of America, New York – Jerusalem. 411–427.

Lipták Dorottya:
2002 *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában*. Bécs – Budapest – Prága. L'Harmattan, Budapest.

Luz Nimrod –Collins-Kreiner, Noga:
2015 Exploring Jewish Pilgrimage in Israel. In: Albera, Dionigi and Eade, John (ed): *International Perspectives on Pilgrimage Studies Itineraries, Gaps and Obstacles*. Routledge, Taylor & Francis, New York. 134–151.

Maurer, Michael:
1991 Italienreisen Kunst und Konfession. In: Hermann Bausinger – Klaus Beyrer – Gottfried Kroff (Hrg.): *Reisekultur Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus.* Verlag C. H. Beck, München. 221–229.

Meyer, Michael A.:
2004 Two Persistent Tensions within Wissenschaft des Judentums. *Modern Judaism* Vol. 24, No. 2. 105–119.

Merton, Robert K.:
2002 Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Osiris Kiadó, Budapest

Mintz, Alan L.:
1996 *Hurban: Responses to Catastrophe in Hebrew Literature* (Judaic Traditions in Literature, Music, and Art). Syracuse University Press, Syracuse.

Nagy Ágnes:
2013 *Harc a lakáshivatalban.* Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban. 1945–1953. Korall, Budapest.

N.N.:
2023 Szerkesztőségi előszó. *Hurban.* Együttélés, összeomlás, újrakezdés. 2023/2 5.

Novák Attila:
2000 *Átmenetben.* A cionista mozgalom négy éve Magyarországon. Múlt és Jövő, Budapest.

Novák Attila:
2025 Domonkos Miksa. In: Bartha Ákos, Kiss Réka, Szekér Nóra (szerk): *Ellenállók* 1944–45. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest. 108–112.

Osterkamp, Ernst:
1991 Auf dem Weg in die Idealität Altertumskundliche Reisen zur Zeit des Greek Revival. In: Hermann Bausinger – Klaus Beyrer – Gottfried Kroff (Hrg.): *Reisekultur Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*. Verlag C. H. Beck, München. 186–193.

Pusztai Bertalan:
2004 *Religious Tourists. Constructing Authentic Experiences in Late Modern Hungarian Catholicism.* Academic dissertation. Jyväskylä: University of Jyväskylä. Internetes elérés: https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/13455

Rabinow Paul:
1986 Representations Are Social Facts: Modernity and Post-Modernity In: *Anthropology. Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography [experiments in Contemporary Anthropology]* Ed. Clifford, James, Marcus, George E. University of California Press. 234–261.

Romsics Ignác:
2005 *Magyarország története a XX. században*. Harmadik, javított és bõvített kiadás. Budapest, Osiris.

Ravitzky, Aviezer:
2011 *A kinyilatkoztatott vég. Messianizmus, cionizmus és vallási radikalizmus Izraelben.* Kalligram, Pozsony.

Rozenblit, Marsha L.:
2001 *Reconstructing a National Identity*. The Jews of Habsburg Austria during World War I. Oxford University Press.

Shimoni, Gideon:
1980 Ideological Perspectives. In. Moshe Davis (ed.)*: Zionism in Transition.* The Herzl Press New York. 3–42.

Sáska Géza:
2015 Az általános iskola és az emlékezetpolitika. A szovjet forgatókönyv és a nemzetnevelők. *Educatio* 2015/4. 10–35

Shimoni Gideon:
1980 Ideological Perspectives. In: Davis, Moshe (ed): *Zionism in Transition*. The Herzl Press New York. 3–42.

Siebers, Winfried:
1991 Ungleiche Lehrfahrten – Kavalier und Gelehrte. In: Hermann Bausinger – Klaus Beyrer – Gottfried Kroff (Hrg.): *Reisekultur Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*. Verlag C. H. Beck, München. 47–56.

Standeisky Éva:
2015 Az oktatáspolitika háttere negyvenötben. *Educatio* 2015/4. 3–10.

Sz. Nagy Gábor:
2023 A fakultatív vallásoktatás bevezetésének politikatörténeti áttekintése. *Polymatheia* 2023. 3/4. 100–113.

Szulczewszki, Michael:
1974 *A politikai propaganda*. Az elméleti problémák leírása. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Telesko, Werner:
2015 Colonialism without Colonies: The Civilizing Missions in the Habsburg Empire. In: Falser, Michael (ed): *Cultural Heritage as Civilizing Mission. From Decay to Recovery*. Springer, Heidelberg. 35–48.

Tomka Ferenc:
1997 *Intézmény és karizma az egyházban*. Márton Áron Kiadó, Budapest.

Turai Tünde:
2023. Reziliencia: egy ígéretes perspektíva lehetőségei kulturális és társadalmi dinamikák átfogó megértéséhez. In: *Ethno-Lore.* Társadalmi és kulturális reziliencia a Kárpát-medencében. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének évkönyve. Budapest. 19–42.

Werner, Michael – Zimmermann, Benedicte:
2007 Túl az összehasonlításon: histoire croisée és a refl exivitás kihívása. Korall 28–29. sz. 8. évf. (2007. szeptember) 5–30.

Virányi Péter:
2020 A prpaganda (ál)ruhája. In: Solyomfi Andrea Hanna – Virányi Péter (szerk.): *A propaganda propagandája.* Propagandaszociológiai szöveggyűjtemény. Gondolat Kiadó, Budapest. 11–87.

Z. Karvalics László:
2014 Horizontokat tágító és civilizáló erő Az információtörténeti fordulat irányairól és esélyeiről a sajtótörténet-írásban. *Médiakutató* 2014/2 nyár. 7–15.

Zembruska, Agnieszka:
2000 The Socialist Model of Woman in Poland and its Soviet Prototype. In. Rogers, Dorothy – Joshua Wheeler – Marína Zavacká – Shawna Casebier (ed.): *Topics in Feminism, History and Philosophy.* IWM Junior Visiting Fellows Conferences, Vol. 6, Vienna. 1–10.

Zalmona, Yigal:
2013 *A Century of Israeli Art.* Lund Hamphries on assocoation with The Israeli Museum, Jerusalem.

Zima András:
2008 Cult or spirit? Integration strategies and history of memory in jewish groups in Hungary at the turn of the 19th-20th century. *Acta Ethnographica Hungarica* 2008 (2) 243–262.

Zima András:
2013 A történetiség új rendje a budapesti agyar nyelvű neológ és cionista sajtóban 1882–1938. (disszertáció)

Zima András:
2014 „Zsidóságért és a zsidó gyerekekért.” Zsidó nemzeti családmodell a budapesti cionista sajtóban a 20. század első felében. In. Barna Gábor – Gyöngyössy Orsolya – Kiss Endre (szerk.): *A család egykor és ma*. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék – OR-ZSE Kaufmann Dávid Zsidó Kultúratudományi Kutatócsoport. Szeged – Budapest. 238–246.

Zima András:
2019a Zsidó közösségi és újjáépítési stratégiák a budapesti felekezeti és mozgalmi sajtóban. 1945–1948 között. In: Fazekas Csaba (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből.* Milton Friedman Egyetem, Budapest. 192–203.

Zima András:
2019b „Mit követel tőlünk a jelen?" Modern zsidó integrációs stratégiák a 19–20. század fordulóján. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Magyar-zsidó identitásminták*. Ráció Kiadó, Budapest. 109–123.

Zima András:
2019c Keressük az utat: Újjáépítés, ifjúságnevelés, zsidó jövőképek a vészkorszak utáni zsidó sajtóban In: Barna Gábor – Kiss, Endre (szerk.): *A család egykor és ma 5*. MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport – Szegedi Tudományegyetem BTK, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 160–168.

Zima András:
2020 Zsidó irányzatok megváltozott kollektív tudata a sor után a sajtó tükrében. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Magyar–zsidó identitásminták II.* Egyéni és kollektív önmeghatározások. Ráció Kiadó, Budapest. 295–311.

Zima András:
2022 Neológ dinasztia-nosztalgia a Horthy-korszakban. *Szombat* 36. 18–21.

Zima András:
2023. „Izrael szirtje" A Szentföld mnemotechnikai helyeinek politikai átértelmeződése a vészkorszak után a budapesti neológ, orthodox és cionista sajtóban. *Hurbán* 2023/1 248–273.